

**ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΙΣ ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ»

ΛΟΥΚΙΑ – ΜΑΡΙΑ Η. ΦΡΑΤΣΕΑ

**Επιβλέπων καθηγητής:
Χαράλαμπος Κασίμης, Καθηγητής Γ.Π.Α**

Αθήνα, 2012

«ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ & ΕΝΤΑΞΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΙΣ ΤΟΠΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΛΟΥΚΙΑ – ΜΑΡΙΑ Η. ΦΡΑΤΣΕΑ

Εξεταστική Επιτροπή:

Χαράλαμπος Κασίμης, Καθηγητής Γ.Π.Α. (Επιβλέπων καθηγητής)

Λεωνίδα Καζακόπουλος, Καθηγητής Γ.Π.Α.

Σταύρος Ζωγραφάκης, Επίκουρος καθηγητής Γ.Π.Α.

Αθήνα, 2012

Απασχόληση και ένταξη μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες

Περίληψη

Τις τελευταίες δεκαετίες η μετανάστευση αναδεικνύεται σε ζήτημα καίριας σημασίας για το δημογραφικό μέλλον, την οικονομική ανάπτυξη και για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής των χωρών της ΕΕ. Αν και δε συνιστά ένα πρόσφατο φαινόμενο, μία σειρά από παράγοντες όπως οι πολιτικές ανακατατάξεις και συγκρούσεις διεθνώς, οι δημογραφικές και κοινωνικοοικονομικές πιέσεις που υφίστανται οι αναπτυσσόμενες χώρες και οι μεταβολές στην αγορά εργασίας, επηρεάζουν το μέγεθος και τη κατεύθυνση των μεταναστευτικών ροών.

Η εξέταση ωστόσο, των χαρακτηριστικών των μεταναστευτικών ροών και των προοπτικών ένταξης των μεταναστών επικεντρώθηκε στα αστικά κέντρα, όπου συγκεντρώνονταν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αυτού. Κατά συνέπεια, μέχρι πρόσφατα, υπήρχε ένα σημαντικό έλλειμμα στη μελέτη της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές και στις προκλήσεις ή/και ευκαιρίες που μπορεί να επιφέρει για τη βιώσιμη ανάπτυξη της υπαίθρου.

Στόχος της παρούσας εργασίας αποτελεί η μελέτη των χαρακτηριστικών και των προοπτικών ένταξης των μεταναστών σε δύο τοπικές κοινωνίες υποδοχής της χώρας, οι οποίες παρουσιάζουν διαφορετικά οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Σε μία αγροτική περιοχή του Νομού Ηλείας στο Δήμο Βουπρασίας, όπου κυριαρχούν δυναμικές καλλιέργειες των οπωροκηπευτικών, των αμπελιών και της φράουλας, και στις οποίες απασχολείται ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών και σε μία νησιωτική του Νομού Ζακύνθου, στο Δήμο Αρκαδίων, όπου η γεωργία, οι κατασκευές και ο τουρισμός συνδυάζονται, συχνά με συμπληρωματικό τρόπο.

Η επεξεργασία του ποσοτικού και ποιοτικού υλικού έδειξε ότι η μετανάστευση στις περιοχές έρευνας έχει αποκτήσει τη δική της δυναμική και οι μετανάστες δεν συνιστούν ένα ομοιογενές σύνολο, αλλά αντίθετα παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση με βάση μία σειρά από χαρακτηριστικά τους όπως η εθνικότητα, το καθεστώς νομιμότητας, η οικογενειακή και εργασιακή κατάστασή τους, οι συνθήκες στέγασης κ.ο.κ. Η αλληλεπίδραση των χαρακτηριστικών αυτών και της κλαδικής διάρθρωσης των τοπικών αγορών εργασίας, σε συνδυασμό με τη δραστηριοποίηση των μεταναστευτικών δικτύων στο υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, διαμορφώνουν τις προοπτικές απασχόλησης των μεταναστών και – κατά συνέπεια – τις προοπτικές ένταξής τους στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής.

Λέξεις κλειδιά: μετανάστευση στην ύπαιθρο, απασχόληση μεταναστών στη γεωργία, ένταξη μεταναστών, Νομός Ηλείας, Νομός Ζακύνθου

Employment and integration of immigrants in local societies

Abstract

In the last decades migration is becoming key aspect for the demographic future, the economic development and the maintenance of social cohesion in the EU. Although immigration is not a recent phenomenon, the size, the characteristics and the directions of migration flows are affected by a number of factors such as political instabilities and tensions, demographic pressures from less developed countries and socioeconomic imbalances worldwide.

Contemporary discussions of migration often focus on examining the characteristics and migrants' integration prospects in urban areas, where they tend to settle. As a result, until recently, there has been a research deficit regarding the study of migration in rural areas and the opportunities and challenges that may arise for rural sustainability.

The scope of the thesis is the study of immigrants' characteristics and their integration prospects into two different socioeconomic contexts. The economy of the first local region is mainly characterized by intensive export driven agriculture (Municipality of Vouprassia in the Prefecture of Elia) and of the other, an island region (Municipality of Arkadion in the Prefecture of Zakynthos) by the combination of tourism, construction and agriculture.

The elaboration of quantitative and qualitative data shows the dynamic of current migration in rural areas. Migrants do not constitute a homogenous group; rather there are differentiations depending on the nationality, the permit of residence status, family and employment situation, housing conditions and so on. The interplay of those characteristics, with the structure of local labor markets, the mobilization and expansion of migrant networks within the current Greek migration policy coordinates the employment and integration prospects of the immigrants into local receiving societies.

Key words: *immigration into rural areas, immigrant agricultural employment, migrants' integration in rural areas, Prefecture of Elia, Prefecture of Zakynthos*

Πινάκας Περιεχομένων

Περίληψη	1
Abstract	2
Περιεχόμενα	
Λίστα Πινάκων και Γραφημάτων	5
Πρόλογος	6
Εισαγωγή	8
Κεφάλαιο 1^ο: Οι Θεωρίες της μετανάστευσης	13
1.1 Ερμηνεύοντας τη μετανάστευση	
1.2 Η νεοκλασική θεωρία	
1.3 Τα νέα οικονομικά της μετανάστευσης	
1.4 Η θεωρία του δυισμού ή της κατάτμησης της αγοράς εργασίας	
1.5 Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων	
1.6 Η θεωρία των μεταναστευτικών συστημάτων	
1.7 Η θεσμική θεωρία	
1.8 Η θεωρία των δικτύων	
1.9 Η θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας	
1.10 Προς μία ολιστική θεωρία μετανάστευσης;	
Σύνοψη	
Κεφάλαιο 2^ο: Η μετανάστευση στην Ευρώπη και στην Ελλάδα	45
2.1 Η μετανάστευση στην Ευρώπη	
2.1.1 Οικονομική ανασυγκρότηση και μετανάστευση 1945–1973	
2.1.2 Πετρελαϊκή κρίση και η προώθηση της ‘μηδενικής μετανάστευσης’	
2.1.3 1989: Το ‘άνοιγμα’ των συνόρων των πρώην κομμουνιστικών χωρών	
2.1.4 Μεταναστευτικές τάσεις στην Ευρώπη τη δεκαετία του 2000	
2.2 Οι μετανάστες στη νότια Ευρώπη	
2.2.1 Η διαμόρφωση ενός ‘μοντέλου μετανάστευσης’	
2.2.2 Η μετανάστευση στη νότια Ευρώπη	
2.3 Η μετανάστευση στην Ελλάδα	
2.4 Η μετανάστευση στην Ελλάδα: Δεδομένα και εκτιμήσεις	
2.4.1 Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά και γεωγραφική κατανομή	
2.4.2 Διάρθρωση απασχόλησης	
2.5 Συνοπτική επισκόπηση των χαρακτηριστικών της μετανάστευσης στην Ελλάδα	
Σύνοψη	
Κεφάλαιο 3^ο: Η μεταναστευτική πολιτική στην Ευρώπη και στην Ελλάδα	82
3.1 Εισαγωγή	
3.2 Βασικοί σταθμοί της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ευρώπη	
3.3 Προς μία ευρωπαϊκή πολιτική μετανάστευσης;	

3.4 Η μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα

Σύνοψη

Κεφάλαιο 4^ο: Οι μετανάστες στην ευρωπαϊκή και ελληνική ύπαιθρο 103

4.1 Εισαγωγή

4.2 Η μετανάστευση στις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης

4.2.1 Οι Μετανάστες στις αγροτικές περιοχές της Βόρειας Ευρώπης

4.2.2 Η απασχόληση των μεταναστών στη νότιο – ευρωπαϊκή ύπαιθρο

4.3 Οι μετανάστες στις αγροτικές περιοχές της Ελλάδας

4.4 Προκλήσεις και προοπτικές ένταξης των μεταναστών στις αγροτικές περιοχές

Σύνοψη

Κεφάλαιο 5^ο: Μεθοδολογία έρευνας και περιγραφή περιοχών μελέτης 121

5.1 Μεθοδολογία έρευνας

5.2. Περιγραφή των περιοχών μελέτης

5.2.1 Ο Δήμος Βουπρασίας

5.2.2 Ο Δήμος Αρκαδίων

Σύνοψη

Κεφάλαιο 6^ο: Απασχόληση και ένταξη μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες:

Το παράδειγμα του Δήμου Βουπρασίας και του Δήμου Αρκαδίων 131

6.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών στις περιοχές έρευνας

6.2 Διαδικασία της μετανάστευσης

6.3 Απασχόληση και επαγγελματική διαδρομή των μεταναστών στις περιοχές έρευνας

6.3.1 Τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης των μεταναστών στις περιοχές έρευνας

6.3.2 Επαγγελματική διαδρομή των μεταναστών στις δύο περιοχές έρευνας

6.4 Απασχόληση συζύγου

6.5 Απασχόληση παιδιών ερωτώμενων

6.6 Οι οικογένειες των μεταναστών στις περιοχές έρευνας

6.7 Συνθήκες στέγασης

6.8 Εμβάσματα και κατανάλωση

6.9 Προκλήσεις και προοπτικές ένταξης των μεταναστών

Κεφάλαιο 7^ο: Συμπεράσματα 173

7.1 Η μετανάστευση στις δύο περιοχές έρευνας

7.2 'Αποκωδικοποιώντας' τη μετανάστευση στις δύο περιοχές

7.3 Προτάσεις πολιτικής και προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Βιβλιογραφία 184

Λίστα Πινάκων και Γραφημάτων

Πίνακες

1. Αλλοδαπός πληθυσμός στη νότια Ευρώπη	61
2. Βασικότερες εθνικότητες αλλοδαπών στη νότια Ευρώπη	61
3. Κατανομή μεταναστών στην Ελλάδα κατά εθνικότητα	69
4. Κατανομή μεταναστών ανά περιφέρεια της Ελλάδας	70
5. Η εξέλιξη της μεταναστευτικής πολιτικής στην ΕΕ	85
6. Προγράμματα νομιμοποίησης μεταναστών στην Ελλάδα	97
7. Μέσος αριθμός ημερών απασχόλησης ερωτώμενων κατά εθνικότητα	142
8. Μέσο ετήσιο ποσό εμβασμάτων των ερωτώμενων κατά εθνικότητα	158

Γραφήματα

Γράφημα 2.1 Ποσοστιαία κατανομή των αδειών παραμονής ΥΤΧ στη νότια Ευρώπη	63
Γράφημα 2.2 Ποσοστιαία κατανομή των αδειών παραμονής ΥΤΧ στην Ελλάδα	73
Γράφημα 6.1 Οικογενειακή κατάσταση των μεταναστών στις περιοχές έρευνας	133
Γράφημα 6.2 Τόπος διαμονής της οικογένειας των ερωτώμενων	134
Γράφημα 6.3 Διάρθρωση της απασχόλησης των ερωτώμενων στο Δήμο Βουπρασίας	139
Γράφημα 6.4 Διάρθρωση της απασχόλησης των ερωτώμενων στο Δήμο Αρκαδίων	140
Γράφημα 6.5 Τάξεις συνολικού ατομικού εισοδήματος των μεταναστών	144
Γράφημα 6.6 Πρώτη και τωρινή απασχόληση των ερωτώμενων	148
Γράφημα 6.7 Προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στην απασχόληση	163

Χάρτες

Χάρτης 1. Δήμος Βουπρασίας – Νομός Ηλείας	125
Χάρτης 2. Δήμος Αρκαδίων – Νομός Ζακύνθου	128

Πρόλογος

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού προγράμματος Σπουδών “Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου” του Τμήματος Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η ολοκλήρωση της συγγραφής της μελέτης αφήνει συνήθως ανάμεικτα συναισθήματα. Η ανακούφιση της ολοκλήρωσης εναλλάσσεται με μια μελαγχολία, καθώς αναλογίζεται κανείς τα βήματα, τις προκλήσεις που συνάντησε στην πορεία και τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται για το μέλλον. Αν και η συγγραφή της εργασίας είναι μία μοναχική εμπειρία, στην πορεία ολοκλήρωσης της, η στήριξη που προσφέρεται συνειδητά και απρόσκοπτα είναι σημαντική και συνήθως οι “ευχαριστίες” δεν μπορούν να την αποτυπώσουν.

Αρχικά, θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς τον επιβλέποντα Καθηγητή Χαράλαμπο Κασίμη, για την καθοδήγησή του, την ιώβεια – σε πολλές περιπτώσεις – υπομονή και τις επισημάνσεις του καθ’ όλη τη διάρκεια της συνεργασίας μας και της επίβλεψης της μεταπτυχιακής εργασίας, επισημάνσεις που αποτέλεσαν συνεχή πρόκληση και ανατροφοδοτούσαν νέους ερευνητικούς προβληματισμούς.

Έπειτα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Απόστολο Γ. Παπαδόπουλο, Αναπληρωτή Καθηγητή του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου, του οποίου οι εποικοδομητικές παρατηρήσεις και συμβουλές, συνέβαλαν στην ολοκλήρωση της εργασίας.

Ακολούθως, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Καθηγητές Λεωνίδα Καζακόπουλο και Σταύρο Ζωγραφάκη, μέλη της εξεταστικής επιτροπής, για το ενδιαφέρον τους καθ’ όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Ιδιαίτερες, ευχαριστίες οφείλω στους καθηγητές του Εργαστηρίου Γεωργικών Εφαρμογών, Αγροτικών Συστημάτων και Αγροτικής Κοινωνιολογίας και στο διδακτικό

προσωπικό του μεταπτυχιακού προγράμματος για τα εφόδια που μου έδωσαν κατά τη διάρκεια της φοίτησης μου.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου, στυλοβάτες στη ζωή μου, για τη συμπαράσταση, την ενθάρρυνση, την υπομονή και την υποστήριξη κατά τη διάρκεια των σπουδών μου και κατά τη διάρκεια της συγγραφής αυτής της εργασίας.

Εισαγωγή

Η διεθνής μετανάστευση σήμερα αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες κοινωνικοοικονομικού μετασχηματισμού και ανάπτυξης διεθνώς. Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, αναδύονται νέα είδη κινητικότητας και μετανάστευσης και νέες χώρες συνδιαμορφώνουν το σύγχρονο μεταναστευτικό χάρτη. Παράλληλα, αναδεικνύονται όλο και περισσότερο τα διαφορετικά – και σε ορισμένες περιπτώσεις αντικρουόμενα – “συμφέροντα” (των χωρών υποδοχής, των χωρών αποστολής και των ίδιων των μεταναστών), που μετέχουν στη μεταναστευτική διαδικασία (Davis 1989), και τα οποία σε μεγάλο βαθμό συμμετέχουν στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών πολιτικών που υιοθετούνται από τις χώρες υποδοχής. Στο πλαίσιο αυτό, προστίθενται οι δημογραφικές προκλήσεις και οι κοινωνικοοικονομικές και περιβαλλοντικές εξελίξεις διεθνώς, οι οποίες αναμένεται να ενισχύσουν τις μεταναστευτικές ροές τα επόμενα χρόνια. Τα ζητήματα αυτά, μετατρέπουν σήμερα τη διαχείριση της μετανάστευσης και το σχεδιασμό μεταναστευτικών πολιτικών σε ένα νέο “διακύβευμα” που καλούνται να απαντήσουν τόσο οι κοινωνίες υποδοχής, όσο και οι χώρες αποστολής και διέλευσης (*transit*) μεταναστών, με στόχο την ανάπτυξη και την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όλων των ενδιαφερομένων μερών.

Παρά το γεγονός ότι μετανάστευση προς τις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης δε συνιστά ένα καινούριο φαινόμενο, τα χαρακτηριστικά και το μέγεθος της έχει μεταβληθεί σημαντικά. Σήμερα, οι συνεχείς μεταναστευτικές ροές προς τις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης, η επέκταση της απασχόλησης των μεταναστών σε θέσεις εργασίας, οι οποίες συνήθως περιλαμβάνουν όλο το φάσμα των παραγωγικών κλάδων της τοπικής οικονομίας, η εμφάνιση στρατηγικών κοινωνικής και οικονομικής ένταξης στις κοινωνίες υποδοχής και η ανάδυση νέων μορφών κινητικότητας των μεταναστών ενισχύουν την πολυπλοκότητα του φαινομένου, αναδεικνύοντας τη μελέτη της μετανάστευσης προς στις αγροτικές περιοχές σε ένα πεδίο ιδιαίτερου επιστημονικού ενδιαφέροντος, που μπορεί να επηρεάσει τον κοινωνικό ιστό, τον οικονομικό μετασχηματισμό και την πορεία ανάπτυξης της υπαίθρου. Η παρούσα

οικονομική ύφεση προσθέτει επιπλέον προκλήσεις και επιτείνει την ανάγκη μελέτης της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές για τη βιώσιμη ανάπτυξης τους.

Ωστόσο η μελέτη της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές συναντά τρεις σημαντικές προκλήσεις: Η πρώτη αναφέρεται στο ζήτημα του **χώρου** όπου αυτή συντελείται: οι αγροτικές περιοχές και πως αυτές έχουν μετασηματιστεί τα τελευταία χρόνια. Ειδικότερα, οι δημογραφικές εξελίξεις που έχουν λάβει χώρα τις τελευταίες δεκαετίες, όπως η γήρανση του αγροτικού πληθυσμού, η αγροτική έξοδος και η αστικοποίηση ή/και η επιστροφή ενός τμήματος του πληθυσμού, έχουν αναδιαμορφώσει το δημογραφικό πρόσωπο της Ευρωπαϊκής υπαίθρου. Συνακόλουθα, η “νέα αγροτικότητα” που αναδύεται στην ύπαιθρο προσθέτει μία επιπλέον διάσταση στη συζήτηση για τη μετανάστευση στις αγροτικές περιοχές, καθώς αυτές μετασηματίζονται σε ένα πεδίο όπου συγκεντρώνονται νέα είδη κινητικότητας, μετέχουν διαφορετικοί παραγωγικοί φορείς μεταβάλλοντας τις χρήσεις και τον τρόπο διακυβέρνησης του χώρου, παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν και τις ανάγκες των τοπικών αγορών εργασίας (Kasimis and Stathakis 2003, Millbourne 2007, Marsden 1998, Bell and Osti 2010). Το γεγονός αυτό όμως δε συνεπάγεται ότι η ύπαιθρος συνιστά ένα ομοιογενές σύνολο, αλλά αντίθετα αποτελεί ένα “μωσαϊκό αγροτικών περιοχών”, όπου η γεωργία καταλαμβάνει διαφορετική θέση ανάλογα με το τοπικό παραγωγικό σύστημα (Marsden 1998).

Η δεύτερη πρόκληση σχετίζεται με τις **μεταναστευτικές ροές** στις αγροτικές περιοχές. Οι μεταναστευτικές ροές και οι μετανάστες στις αγροτικές περιοχές συνιστούν ένα έντονα διαφοροποιημένο σύνολο τόσο μεταξύ των αγροτικών περιοχών όσο και εντός συγκεκριμένων τοπικών κοινωνιών. Έτσι, τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης των μεταναστών στην ύπαιθρο, οι μεταναστευτικές στρατηγικές και οι προοπτικές ένταξης επηρεάζονται από μία σειρά παραγόντων όπως η εθνικότητα, το φύλο και η οικογενειακή κατάσταση. Παράλληλα, η διάθρωση της απασχόλησης των μεταναστών συνδέεται με τη διάρθρωση της τοπικής οικονομίας σε μία συνεχή αμφίδρομη σχέση: από τη μια πλευρά τα χαρακτηριστικά των τοπικών αγορών εργασίας ενδέχεται να προσδιορίσουν τις θέσεις απασχόλησης των μεταναστών και από την άλλη, η ίδια η απασχόληση των μεταναστών σε συγκεκριμένους κλάδους

δύναται να οδηγήσει στην περαιτέρω ανάπτυξη τους. Επιπλέον, η δεύτερη γενιά μεταναστών, που σιγά – σιγά εμφανίζεται στην ύπαιθρο, και νέες μεταναστευτικές ροές εγείρουν νέα ερωτήματα.

Η τρίτη πρόκληση στη μελέτη της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές σχετίζεται με το ρόλο, το σχεδιασμό και την υλοποίηση της **πολιτικής**. Συνιστά ιδιαιτερότητα καθώς πρέπει να ληφθούν υπόψη από τη μια μεριά τα μέτρα της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής και από την άλλη, η μεταναστευτική πολιτική, πολιτικές, οι οποίες – αν και σχεδιάζονται σε υπερεθνικό και εθνικό επίπεδο – επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την απασχόληση και την ένταξη των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής.

Σκοπός της εργασίας

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του ΠΜΣ “Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου”. Αντικείμενό της είναι η μελέτη της εργασιακής κατάστασης καθώς και των προκλήσεων και προοπτικών ένταξης των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής. Βασίζεται στην ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας και στην επεξεργασία ποσοτικού και ποιοτικού υλικού, που συλλέχτηκε στα πλαίσια του προγράμματος “Human Resources and Development Planning on both sides of Ionian Sea” (HuReDePIS), στο οποίο συμμετείχα.

Στόχος της μεταπτυχιακής εργασίας αποτελεί η μελέτη των χαρακτηριστικών της μετανάστευσης και τις προοπτικές ένταξης των μεταναστών σε δύο τοπικές κοινωνίες της χώρας, οι οποίες παρουσιάζουν διαφορετικά οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Μία αγροτική περιοχή του Νομού Ηλείας (Δήμος Βουπρασίας) και μία νησιωτική του Νομού Ζακύνθου (Δήμος Αρκαδίων). Η εξέταση των χαρακτηριστικών των μεταναστών στις δύο περιοχές έρευνας μπορούν να συμβάλουν στη συζήτηση και στο προβληματισμό για την ένταξη των μεταναστών στην ύπαιθρο και στις προκλήσεις που ανακύπτουν σχετικά με τη βιωσιμότητα των περιοχών αυτών.

Διάρθρωση της εργασίας

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία αποτελείται από επτά κεφάλαια η διάρθρωση των οποίων έχει ως εξής:

Το **πρώτο κεφάλαιο** που ακολουθεί, παρέχει το ερμηνευτικό πλαίσιο για τη συζήτηση της μετανάστευσης, μέσω μιας συνοπτικής επισκόπησης των επικρατέστερων θεωριών μετανάστευσης. Αρχικά παρουσιάζονται οι θεωρίες που επιχειρούν να ερμηνεύσουν τα αίτια της μετανάστευσης και ακολουθούν οι θεωρίες που προσπαθούν να ερμηνεύσουν τη διαιώνιση των μεταναστευτικών κινήσεων στο χώρο και στο χρόνο. Το κεφάλαιο καταλήγει σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με την ερμηνευτική δυνατότητα των μεταναστευτικών θεωριών και την ανάγκη μελέτης της μετανάστευσης ως τμήμα της μελέτης του κοινωνικού μετασχηματισμού. Το **δεύτερο** κεφάλαιο προσδιορίζει το πλαίσιο της μετανάστευσης. Έτσι, παρουσιάζεται συνοπτικά η εξέλιξη της μετανάστευσης στην Ευρώπη και στην Ελλάδα και με βάση τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, σκιαγραφούνται τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης μετανάστευσης στην Ευρώπη. Το **τρίτο κεφάλαιο** επιχειρεί μία σύντομη αναδρομή στους βασικούς σταθμούς για τη συγκρότηση της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής ενώ παράλληλα παρουσιάζει το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο για τη μετανάστευση και τις πρόσφατες αλλαγές που έχουν συντελεστεί στην εφαρμογή των πολιτικών μετανάστευσης στη χώρα. Το **τέταρτο κεφάλαιο** εξειδικεύει τη συζήτηση και επικεντρώνεται στη μετανάστευση στις αγροτικές περιοχές. Αρχικά γίνεται μία συνοπτική αναφορά στις συνέπειες της μετανάστευσης στη βόρεια και νότια Ευρώπη ενώ το κεφάλαιο καταλήγει στις συνέπειες της μετανάστευσης στην αγροτική Ελλάδα και στις προκλήσεις για την ένταξη των μεταναστών, που ανακύπτουν στην παρούσα οικονομική συγκυρία. Στο **πέμπτο κεφάλαιο** παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας και γίνεται μία συνοπτική περιγραφή των βασικών κοινωνικο – οικονομικών χαρακτηριστικών των περιοχών έρευνας, του Δήμου Βουπρασίας του Νομού Ηλείας και του Δήμου Αρκαδίων του Νομού Ζακύνθου. Το **έκτο κεφάλαιο** ασχολείται με την επεξεργασία των αποτελεσμάτων της εμπειρικής (ποσοτικής και ποιοτικής) έρευνας στις δύο περιοχές, εστιάζοντας στη διάθρωση της απασχόλησης των μεταναστών και

των μελών των οικογενειών τους στις περιοχές έρευνας και στις προκλήσεις και στις προοπτικές ένταξης στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής. Τέλος, παρουσιάζονται τα **συμπεράσματα** της παρούσας μελέτης που προκύπτουν από την ανάλυση των στοιχείων που συλλέχτηκαν, αναδεικνύονται οι προκλήσεις και οι ευκαιρίες που αντιμετωπίζουν ή/και ενδέχεται να αντιμετωπίσουν οι μετανάστες στην παρούσα οικονομική ύφεση, ενώ το κεφάλαιο καταλήγει σε ορισμένες προτάσεις πολιτικής και σε ζητήματα που δύναται να εμπλουτίσουν το προβληματισμό και την έρευνα για τη μετανάστευση στις αγροτικές περιοχές.

Κεφάλαιο 1^ο: Οι θεωρίες της μετανάστευσης

1.1 Ερμηνεύοντας τη μετανάστευση

Από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα η μετανάστευση αποτέλεσε – και αποτελεί – έναν από τους βασικούς παράγοντες κοινωνικοοικονομικού μετασχηματισμού και ανάπτυξης διεθνώς. Αν και η μετανάστευση συνιστά την “εξαίρεση και όχι τον κανόνα” με μόνο το 3% του παγκόσμιου πληθυσμού να μεταναστεύει σε άλλη χώρα, τα χαρακτηριστικά, οι πτυχές και οι συνέπειές της στις χώρες υποδοχής και αποστολής έχουν – σε σύγκριση με τις προηγούμενες περιόδους – μεταβληθεί σε μεγάλο βαθμό.

Η σημερινή πολυπλοκότητα του μεταναστευτικού φαινομένου σκιαγραφείται όταν εξετάζονται οι σύγχρονες μεταναστευτικές ροές. Από τη μία μεριά ο μεταναστευτικός χάρτης ανακατασκευάζεται συνεχώς, με την ένταξη νέων χωρών υποδοχής και αποστολής μεταναστών, με τη διαφορά ωστόσο ότι η παλιά διάκριση μεταξύ χωρών αποστολής/ υποδοχής ή/και διέλευσης μεταναστών γίνεται όλο και πιο δύσκολη, αφού μία χώρα μπορεί να επιτελεί και τους τρεις ρόλους ταυτόχρονα (Koser 2009, Castles and Miller 2009). Παράλληλα, αναδεικνύονται όλο και περισσότερο τα διαφορετικά – και σε ορισμένες περιπτώσεις αντικρουόμενα – “συμφέροντα” (των χωρών υποδοχής, των χωρών αποστολής και των ίδιων των μεταναστών) που μετέχουν στη μεταναστευτική διαδικασία (Davis 1989), και τα οποία σε μεγάλο βαθμό συμμετέχουν στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών πολιτικών που υιοθετούνται από τις χώρες υποδοχής. Συνακόλουθα, σε αλληλεπίδραση με το υφιστάμενο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο, αναδύονται και προστίθενται νέα είδη κινητικότητας (προσωρινή/ μόνιμη, εποχική/ κυκλική, νόμιμη/ παράνομη κ.ά.) και νέα κίνητρα για μετανάστευση (εργασία, οικογενειακή συνένωση, συνταξιοδότηση¹ κ.ά.), που σε πολλές περιπτώσεις αλληλεπικαλύπτονται, δυσχεραίνοντας την “τυπολόγηση” και τη χαρτογράφηση των μεταναστευτικών ροών (King 2002), σε βαθμό που σήμερα να

---

¹ Πρόκειται για τη Διεθνή Μετανάστευση Συνταξιούχων (*International Retirement Migration*), η οποία έχει μετατραπεί σε ένα σημαντικό παράγοντα που επηρεάζει τον δημογραφικό χάρτη της Ευρώπης. Αφορά τη μετανάστευση συνταξιούχων (συνήθως άνω των 50 ετών), σε τουριστικά μέρη της Ευρώπης και ιδιαίτερα στη Νότιο Ευρώπη. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. King *et al.* 1998, King 2002, Moro 2006.

μιλάμε περισσότερο για μεικτές μεταναστευτικές ροές (*mixed flows*) (King 2002, Koser 2009).

Η ερμηνεία των μεταναστευτικών κινήσεων και η κατασκευή θεωρητικών προσεγγίσεων, οι οποίες επιχειρούν να εξηγήσουν τα κίνητρα ή τους παράγοντες που οδηγούν σε πληθυσμιακές μετακινήσεις, αποτέλεσε πεδίο ενδιαφέροντος ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα όταν ο Ravenstein δημοσίευσε τους “Νόμους της Μετανάστευσης” βασιζόμενος σε δευτερογενή δεδομένα για την εσωτερική μετανάστευση στη Μ. Βρετανία (Arango 2000). Έκτοτε, πολλές ερμηνευτικές προσεγγίσεις, προερχόμενες από διάφορα επιστημονικά πεδία (οικονομία, κοινωνιολογία, ανθρωπολογία κ.ά.), επιχείρησαν να ερμηνεύσουν τη μετανάστευση, αναδεικνύοντας ορισμένες πτυχές της και ταυτόχρονα συσκοτίζοντας άλλες, χωρίς να μπορούν να καταλήξουν σε μία ενιαία θεωρία, η οποία να ερμηνεύει κάθε διάσταση και πτυχή του φαινομένου.

Οι θεωρίες της μετανάστευσης είναι δυνατόν να ομαδοποιηθούν σε ευρύτερες κατηγορίες, μεταξύ των οποίων μπορούμε να σημειώσουμε τη διάκριση τους σύμφωνα με το επιστημονικό πεδίο από όπου προέρχεται κάθε θεωρία (Castles and Miller 2009), ανάλογα με το επίπεδο ανάλυσης στο οποίο επικεντρώνεται (Faist 1997) ή ανάλογα με το αν επιχειρεί να ερμηνεύσει τα αίτια της μετανάστευσης ή τη διαίωνιση της στο χρόνο (Massey et al. 1993). Υιοθετώντας τη τελευταία κατηγοριοποίηση, παρακάτω επιχειρείται μία συνοπτική παρουσίαση των βασικών υποθέσεων καθώς και της κριτικής που έχει ασκηθεί στις επικρατέστερες θεωρίες της μετανάστευσης. Αρχικά παρουσιάζονται οι θεωρίες που επιχειρούν να ερμηνεύσουν τα αίτια της μετανάστευσης (η νεοκλασική θεωρία, τα νέα οικονομικά της μετανάστευσης, η θεωρία της τμηματοποίησης της αγοράς εργασίας και η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων) και ακολουθούν οι θεωρίες που προσπαθούν να ερμηνεύσουν τη διαίωνιση των μεταναστευτικών κινήσεων στο χώρο και στο χρόνο (η θεωρία μεταναστευτικών συστημάτων, η θεσμική θεωρία, η θεωρία δικτύων και η θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας).

1.2 Η νεοκλασική θεωρία

Η αφετηρία της **νεοκλασικής θεωρίας** (*neoclassical theory*), βρίσκεται στα υποδείγματα που επιχειρούσαν να ερμηνεύσουν τη σχέση μεταξύ εσωτερικής μετανάστευσης από τις αγροτικές στις αστικές περιοχές, και της ανάπτυξης (βλέπε ενδεικτικά, Harris and Todarro 1970). Προερχόμενη από την οικονομική επιστήμη, βασίζεται στις γνωστές αρχές της ορθολογικής επιλογής, της μεγιστοποίησης της χρησιμότητας, τις αναμενόμενες καθαρές απολαβές, την κινητικότητα και τις διαφορές στους μισθούς. Ο συνδυασμός της μικροοικονομικής προσέγγισης της ατομικής επιλογής και της μακροοικονομικής προσέγγισης της αγοράς εργασίας, αποτελεί βασικό πλεονέκτημα της θεωρίας (Arango 2000).

Σε **μάκρο-οικονομικό επίπεδο**, τα αίτια της διεθνούς μετανάστευσης αποδίδονται στις γεωγραφικές διαφορές στην προσφορά και ζήτηση εργασίας. Έτσι, χώρες ή περιοχές με σχετικά περισσότερο εργατικό δυναμικό σε σχέση με τον όγκο του κεφαλαίου παρουσιάζουν χαμηλό επίπεδο ισορροπίας μισθών. Αντίθετα, χώρες ή περιοχές, όπου το μέγεθος του κεφαλαίου είναι υψηλό αλλά υπάρχει χαμηλή προσφορά σε εργατικό δυναμικό, έχουν υψηλό σημείο ισορροπίας των μισθών. Ως αποτέλεσμα, οι εργαζόμενοι τείνουν να μετακινούνται από τις περιοχές ή χώρες όπου η εργασία αφθονεί και οι μισθοί είναι διαμορφωμένοι σε χαμηλά επίπεδα, σε περιοχές οι χώρες όπου το εργατικό δυναμικό είναι λιγιστό και οι μισθοί υψηλότεροι. Παράλληλα όμως, με την ροή εργατικού δυναμικού υπάρχει και η ροή κεφαλαίου από τη χώρα/ περιοχή με υψηλούς μισθούς στη χώρα/ περιοχή με χαμηλότερους μισθούς. Με άλλα λόγια, υπάρχει ροή κεφαλαίου από τη χώρα που διαθέτει περισσότερο κεφάλαιο προς στη χώρα όπου το κεφάλαιο σπανίζει. Το κεφάλαιο αυτό συμπεριλαμβάνει και το ανθρώπινο κεφάλαιο (*human capital*) που διαθέτουν οι καταρτισμένοι εργαζόμενοι, οι οποίοι μεταναστεύουν από τις χώρες που διαθέτουν περισσότερο κεφάλαιο σε αυτές που διαθέτουν λιγότερο, με στόχο να επιτύχουν υψηλότερες απολαβές λόγω των προσόντων τους (Massey *et al.* 1993, Arango 2000).

Συνοπτικά, η μακροοικονομική προσέγγιση της νεοκλασικής θεωρίας στηρίζεται στις ακόλουθες υποθέσεις (Massey *et al.* 1993: 434):

1. Η διεθνής μετανάστευση εργατικού δυναμικού οφείλεται στις μισθολογικές διαφορές μεταξύ των χωρών
2. Η εξάλειψη των μισθολογικών διαφορών θα διακόψει την μετακίνηση εργατικού δυναμικού και ελλείψει μισθολογικών διαφορών δε θα υφίσταται μετανάστευση
3. Οι διεθνείς ροές ανθρώπινου κεφαλαίου (ειδικευμένου εργατικού δυναμικού), ανταποκρίνονται στους υψηλότερους μισθούς ειδικευμένων προσόντων, οι οποίοι μπορεί να διαφέρουν από τους μέσους μισθούς, διαμορφώνοντας έτσι ένα διαφορετικό μοτίβο μετανάστευσης σε σύγκριση με τους ανειδίκευτους εργάτες
4. Οι αγορές εργασίας συνιστούν τους βασικούς μηχανισμούς που προκαλούν μετακινήσεις εργατικού δυναμικού, ενώ οι υπόλοιπες αγορές δεν έχουν σημαντική επίπτωση στη μετανάστευση
5. Για τη ρύθμιση της μετανάστευσης οι κυβερνήσεις πρέπει να επέμβουν στις αγορές εργασίας των χωρών αποστολής ή/και υποδοχής

Με την νεοκλασική θεωρία συνδέεται και η προσέγγιση των παραγόντων “έλξης και απώθησης” (*push – pull theories*). Η προσέγγιση αυτή αναφέρεται στους λόγους που προσελκύουν ή οδηγούν σε μετανάστευση αντίστοιχα σε μία περιοχή ή/και χώρα. Ο Lee (1966: 49–50) κατάταξε τους παράγοντες που υπεισέρχονται στην απόφαση ενός ατόμου να μεταναστεύσει σε τέσσερις γενικές κατηγορίες: τους παράγοντες που συνδέονται με την περιοχή προέλευσης, τους παράγοντες που συνδέονται με τη περιοχή προορισμού, τα εμπόδια (*intervening obstacles*)² που υπάρχουν μεταξύ της περιοχής προορισμού και αποστολής και οι προσωπικοί παράγοντες. Σε γενικές γραμμές, οι παράγοντες απώθησης περιλαμβάνουν τη δημογραφική ανάπτυξη, το χαμηλό επίπεδο διαβίωσης, την έλλειψη οικονομικών ευκαιριών, την πολιτική καταπίεση, ενώ οι παράγοντες έλξης περιλαμβάνουν τη ζήτηση εργατικού δυναμικού,

---

² Ένα παράδειγμα τέτοιων εμποδίων, αφορά στο τείχος του Βερολίνου που χώριζε την ανατολική και δυτική Γερμανία. Μεταξύ των δύο περιοχών δεν επιτρεπόταν η μετακίνηση χωρίς εγκεκριμένη άδεια.

τη διαθεσιμότητα της γης, την ύπαρξη οικονομικών ευκαιριών και τις πολιτικές ελευθερίες (Castles and Miller 2009:22).

Η **μικρο – οικονομική** προσέγγιση της νεοκλασικής θεωρίας αναζητεί τους λόγους για τους οποίους τα μεμονωμένα άτομα ανταποκρίνονται στις διαφορές των αγορών εργασίας μεταξύ των περιοχών ή/και χωρών. Η μετανάστευση θεωρείται ως το αποτέλεσμα της ατομικής επιλογής από ορθολογικά άτομα, τα οποία προσδοκούν τη βελτίωση της ευημερίας τους μέσω της μετακίνησης τους σε περιοχές όπου η αμοιβή της εργασίας είναι υψηλότερη από ό,τι στην περιοχή τους (συμπεριλαμβανομένου και του κόστους μετακίνησης τους) (Arango 2000: 285). Συνιστά επομένως μία ατομική ανάλυση κόστους – οφέλους (*cost – benefit calculation*) συγκρίνοντας την παρούσα κατάσταση και τις καθαρές αποδόσεις που προσμένει το άτομο από τη μετανάστευση (Massey *et al.* 1993, Arango 2000). Εντούτοις, η ανάλυση αυτή δε στηρίζεται μόνο σε χρηματικούς όρους (όπως για παράδειγμα το κόστος της μετακίνησης και της διαμονής, της εκμάθησης της γλώσσας και του πολιτισμού της χώρας υποδοχής, τις αρχικές δυσχέρειες έως ότου προσαρμοστεί το άτομο στην αγορά εργασίας κ.ά.), αλλά λαμβάνονται υπόψη και ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά του μετανάστη. Η μετανάστευση με τον τρόπο αυτό “νοείται και ως μία διαδικασία επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο” (Molho 1986: 398). Συνεπώς, τα άτομα επιλέγουν να μεταναστεύσουν σε περιοχές όπου θα είναι πιο παραγωγικά, δεδομένου των δεξιοτήτων που κατέχουν.

Η προσέγγιση του ανθρώπινου κεφαλαίου στη νεοκλασική θεωρία οδηγεί σε ορισμένα ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Καταρχάς, πέρα από τους οικονομικούς παράγοντες λαμβάνονται σε ένα βαθμό υπόψη κοινωνικές και περιβαλλοντικές παράμετροι, περιορίζοντας έτσι το βάρος που διαδραματίζουν οι μισθολογικές διαφορές στη απόφαση για μετανάστευση. Επίσης, υποδηλώνει ότι ο βαθμός κινητικότητας ενδέχεται να διαφέρει μεταξύ των διάφορων πληθυσμιακών ομάδων, γιατί δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα η ηλικία του μετανάστη, επιδρούν στην ανάλυση κόστους – οφέλους (Molho 1986: 398).

Μία βασική κριτική που έχει ασκηθεί στη νεοκλασική θεωρία στηρίζεται στο γεγονός ότι στην προσπάθεια της να ερμηνεύσει την αιτία μετανάστευσης, αυτή

αδυνατεί να εξηγήσει το γεγονός ότι, ενώ υπάρχουν τόσο σημαντικές μισθολογικές διαφορές μεταξύ των χωρών, μόνο ένα μικρό ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού μεταναστεύει. Εάν επαληθεύονταν η νεοκλασική προσέγγιση τότε ο αριθμός των μεταναστών παγκοσμίως θα ήταν πολύ υψηλότερος. Παράλληλα, δεν μπορεί να προβλέψει τις μελλοντικές μεταναστευτικές ροές αλλά ούτε και τις χώρες που θα επηρεαστούν από τη μετανάστευση. Η θεωρία δε μπορεί επίσης να ερμηνεύσει τα διαφορετικά ποσοστά μετανάστευσης που παρατηρούνται μεταξύ κάποιων χωρών ακόμα όταν αυτές διαθέτουν παρόμοια οικονομικά χαρακτηριστικά (Arango 2000, Abreu 2010).

Σημαντική επίσης κριτική έχει ασκηθεί και στην προσέγγιση του ανθρώπινου κεφαλαίου της νεοκλασικής θεωρίας. Σύμφωνα με αυτήν, τα μεμονωμένα άτομα δε διαθέτουν “τέλεια γνώση των πληροφοριών” ώστε να εκτιμήσουν το καθαρό όφελος από τη μετανάστευση. Με άλλα λόγια, η προσέγγιση του ανθρώπινου κεφαλαίου δεν αποσαφηνίζει τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα έχουν πρόσβαση στις πληροφορίες, γεγονός που είναι βασικό για τη συμπεριφορά του ατόμου ως προς την απόφαση του για να μεταναστεύσει (Molho 1986: 398–399).

Επιπλέον, η νεοκλασική προσέγγιση σε μία προσπάθεια απλούστευσης της θεωρίας “πιάνεται στην παγίδα να ταυτίζει το μετανάστη με τον εργάτη” (Davis 1989: 251), και δεν λαμβάνει υπόψη της τα άλλα είδη μετανάστευσης (οικογενειακή συνένωση, εξαναγκαστική μετανάστευση κ.ά.) και κινητικότητας, μετριάζοντας με τον τρόπο αυτό την ερμηνευτική της δυνατότητα ως προς την παρατηρούμενη πραγματικότητα.

Παράλληλα, υποστηρίζεται ότι η νεοκλασική θεωρία χαρακτηρίζεται από “μεθοδολογικό ατομικισμό” μετριάζοντας το ρόλο των υπόλοιπων παραγόντων που συμβάλουν στη μετανάστευση (Boswell 2008, Castles and Miller 2009, Abreu 2010).

Τέλος, δεν πρέπει να υποτιμάται ο ρόλος των κρατών και της μεταναστευτικής πολιτικής, στη διαμόρφωση της κινητικότητας των μεταναστευτικών ροών. Ενδεχομένως, η μεταναστευτική πολιτική και τα χαρακτηριστικά του ατόμου να διαδραματίζουν σημαντικότερο ρόλο στη διεθνή μετανάστευση, σε σύγκριση με τις μισθολογικές διαφορές μεταξύ των χωρών προέλευσης και υποδοχής (Arango 2000).

1.3 Τα νέα οικονομικά της μετανάστευσης

Η θεωρία των *νέων οικονομικών της μετανάστευσης* (*the new economics of migration*) διαμορφώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Υπόβαθρο της θεωρίας αυτής αποτέλεσαν αφενός η κριτική που ασκήθηκε στις υποθέσεις και στα συμπεράσματα της μικρο – οικονομικής προσέγγισης της νεοκλασικής θεωρίας (Massey *et al.* 1993, Arango 2000, Abreu 2010), και αφετέρου η κριτική που ασκήθηκε στην ιστορική – δομική προσέγγιση (*historical structural approach*), ότι μετριάζει δηλαδή το ρόλο των υποκειμένων (*human agency*) στη μεταναστευτική διαδικασία (Abreu 2010).

Αν και η υπόθεση της ορθολογικής επιλογής παραμένει βασική, όπως και στη νεοκλασική θεωρία (Arango 2000), στα νέα οικονομικά της μετανάστευσης οι θέσεις, οι υποθέσεις και η διαφορετική μονάδα ανάλυσης, οδηγούν σε διαφοροποιημένες προτάσεις για την ερμηνεία των προσδιοριστικών παραγόντων της μετανάστευσης.

Καταρχάς, υπογραμμίζεται ότι το άτομο δεν συνιστά απαραίτητα τη μοναδική μονάδα λήψης αποφάσεων σχετικά με τη μετανάστευση, αλλά βασική μονάδα θεωρείται η οικογένεια/ νοικοκυριό. Στο πλαίσιο αυτό η απόφαση της μετανάστευσης δεν αποτελεί μία ατομική επιλογή, αλλά μία σαφώς προσδιορισμένη (*calculated*) οικογενειακή στρατηγική με στόχο όχι μόνο τη μεγιστοποίηση του εισοδήματος της οικογένειας/ νοικοκυριού, αλλά και τη διαφοροποίηση των πηγών εισοδήματος για την επίτευξη καλύτερων οικονομικών αποτελεσμάτων και για την αποφυγή των κινδύνων ανεργίας ή απώλειας εισοδήματος. Η μετανάστευση με αυτόν τον τρόπο νοείται και ως *‘αμοιβαίο, άτυπο συμβόλαιο’* μεταξύ του ατόμου που μεταναστεύει και της οικογένειάς του. Οι αποφάσεις λαμβάνονται από κοινού και το κόστος και τα οφέλη της μετανάστευσης επιμερίζονται σε όλα τα μέλη της οικογένειας (Stark and Bloom 1985: 174). Τα νοικοκυριά με αυτόν τον τρόπο είναι σε θέση να ελέγχουν τους κινδύνους που δύναται να επιδεινώσουν την οικονομική τους κατάσταση, διαφοροποιώντας την κατανομή των πόρων του νοικοκυριού, όπως και την εργασία. Η οικογενειακή στρατηγική θα προσδιορίσει ποια μέλη του νοικοκυριού θα εργαστούν στην τοπική οικονομία και ποια άλλα μπορούν να αναζητήσουν απασχόληση σε χώρες του εξωτερικού. Συνεπώς, εάν επιδεινωθούν οι οικονομικές

συνθήκες στην τοπική οικονομία, το νοικοκυριό μπορεί να βασιστεί στα εμβάσματα από το εξωτερικό για τη στήριξη του οικογενειακού εισοδήματος.

Η ανάπτυξη των στρατηγικών αυτών εντός του νοικοκυριού έχει ιδιαίτερη σημασία στις αναπτυσσόμενες χώρες. Στις ανεπτυγμένες χώρες ο κίνδυνος απώλειας του οικογενειακού εισοδήματος αντιμετωπίζεται μέσω ιδιωτικών ή δημόσιων θεσμών ασφάλισης, αλλά στις αναπτυσσόμενες χώρες οι θεσμοί αυτοί είτε υπολειτουργούν, είτε είναι εντελώς ανύπαρκτοι, είτε δεν είναι προσιτοί στα φτωχότερα νοικοκυριά με αποτέλεσμα η μετανάστευση να συνιστά ένα μέρος της οικογενειακής στρατηγικής για την αντιμετώπιση αυτού του κινδύνου. Συνακόλουθα, σε αντίθεση με τις ανεπτυγμένες χώρες στις αναπτυσσόμενες χώρες, η δυνατότητα λήψης δανείων για την ανάπτυξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων ή/και την βελτίωση των μεθόδων παραγωγής μέσω της υιοθέτησης νέας τεχνολογίας, είτε δεν είναι διαθέσιμη είτε συνοδεύεται από υψηλό κόστος. Ελλείπει της δυνατότητας πρόσβασης σε δημόσια ή ιδιωτική χρηματοδότηση ή ασφάλιση, οι αποτυχίες των αγορών δημιουργούν πιέσεις για μετανάστευση (Massey *et al.* 1993).

Επιπλέον, σε αντίθεση με ό,τι ορίζει η νεοκλασική προσέγγιση όπου το εισόδημα θεωρείται απόλυτο μέγεθος, στα νέα οικονομικά της μετανάστευσης αυτό ορίζεται σχετικά με μία ομάδα αναφοράς. Κατά συνέπεια, το άτομο μεταναστεύει είτε για να μεταβάλει τη *σχετική του θέση* ως προς μία ομάδα αναφοράς, είτε για να *αλλάξει* ομάδα αναφοράς. Με άλλα λόγια, η αύξηση ή η μείωση του εισοδήματος ορίζεται όχι μόνο απόλυτα, αλλά και σε σχέση με την αύξηση ή την μείωση του εισοδήματος της ομάδας αναφοράς. Έτσι, η μετανάστευση μπορεί να αυξήσει το εισόδημα και να μειώσει τη σχετική φτώχεια (*relative deprivation*) που βιώνει ο μετανάστης/ νοικοκυριό. Ως εκ τούτου, όσο μεγαλύτερη είναι η άνιση κατανομή του εισοδήματος σε μία περιοχή, τόσο εντείνεται η σχετική φτώχεια που βιώνει ένα νοικοκυριό, γεγονός που ενισχύει το κίνητρο για μετανάστευση, για τη μείωση της εισοδηματικής απόστασης (Stark and Bloom 1985). Με την έννοια αυτή, η θεωρία εστιάζει και στην κατανομή του εισοδήματος σε μία δεδομένη περιοχή ως κίνητρο για τη μετανάστευση, γεγονός που δεν λαμβάνεται υπόψη από την νεοκλασική θεωρία (Massey *et al.* 1993, Arango 2000).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια της ‘σχετικής φτώχειας’ δεν παραμένει σταθερή, αλλά μπορεί να μεταβάλλεται καθώς μεταβάλλονται οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες μιας περιοχής. Πιο συγκεκριμένα, όσο τα άτομα μιας περιοχής μεταναστεύουν ο τρόπος με τον οποίον αντιλαμβάνονται τα μέλη της οικογένειας του μετανάστη που έμειναν πίσω τη σχετική φτώχεια, μπορεί να μεταβληθεί παράλληλα, και ως αποτέλεσμα να ενισχυθεί η τάση μετανάστευσης από μία περιοχή (Stark and Bloom 1985: 174). Αυτό το ‘παράδοξο της σχετικής φτώχειας’ (*relative deprivation paradox of migration*) οδηγεί σε ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα σε πολιτικό επίπεδο. Η οικονομική ανάπτυξη, η οποία δε στοχεύει στην άμβλυση των εισοδηματικών ανισοτήτων σε μία περιοχή, ενδέχεται να εντείνει τις μεταναστευτικές ροές από αυτήν, ακόμα και αν τα εισοδήματα στην περιοχή έχουν αυξηθεί (Stark and Taylor 1991: 1177, στο King and Skeldon 2010: 1628)

Στα νέα οικονομικά της μετανάστευσης, η μετανάστευση νοείται και ως μία ‘διαδικασία υιοθέτησης και διάχυσης της καινοτομίας’ (Stark and Bloom 1985: 176). Έτσι, αυτοί που έχουν μεταναστεύσει πρώτοι, οι ενωρίς αποδεχόμενοι/προσαρμοζόμενοι (*early adapters*), παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τις προοπτικές και τις συνθήκες απασχόλησης στις χώρες υποδοχής, πληροφορίες οι οποίες μειώνουν σημαντικά την αβεβαιότητα και το ρίσκο που λαμβάνουν οι δυνητικοί μετανάστες μιας περιοχής.

Η νέα οικονομική θεωρία διευρύνει τις θέσεις και της υποθέσεις της νεοκλασικής θεωρίας, και οδηγεί σε ένα διαφορετικό πλαίσιο προτάσεων πολιτικής σχετικά με τη μετανάστευση. Έτσι, αξίζει να υπογραμμιστούν ορισμένα σημεία της θεωρίας (Massey *et al.* 1993: 439–340):

1. Οι κυβερνήσεις μπορούν να επηρεάσουν τις μεταναστευτικές ροές, όχι μόνο μέσα από τις πολιτικές που αφορούν την αγορά εργασίας, αλλά και μέσω πολιτικών που αφορούν το κράτος πρόνοιας και την ασφάλιση
2. Κυβερνητικές πολιτικές και οικονομικές αλλαγές που επηρεάζουν την κατανομή του εισοδήματος μέσα σε μια κοινωνία επηρεάζουν και την

αίσθηση σχετικής φτώχειας που βιώνουν κάποια νοικοκυριά και κατά συνέπεια το κίνητρο μετανάστευσης

3. Το οικονομικό πλαίσιο και οι κυβερνητικές πολιτικές που επηρεάζουν την κατανομή του εισοδήματος θα επηρεάσουν την διεθνή μετανάστευση ανεξάρτητα από το αν οδηγούν στην αύξηση του μέσου εισοδήματος

Τα νέα οικονομικά της μετανάστευσης επιχειρούν να συγκεράσουν την αλληλεπίδραση του υποκειμένου και των διαρθρωτικών παραγόντων που εντείνουν τις μεταναστευτικές ροές (Abreu 2010). Στη νέα οικονομική θεωρία αναδεικνύεται ο ρόλος και η στρατηγική της οικογένειας/ νοικοκυριού και υπογραμμίζεται ο ρόλος των εμβασμάτων για την απόφαση της μετανάστευσης. Παράλληλα, δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στο ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνεται η μεταναστευτική απόφαση. Εντούτοις, η κριτική που ασκήθηκε στη θεωρία έγκειται στο κατά πόσο αυτή αποτελεί μία ξεχωριστή θεωρία από τη νεοκλασική ή απλώς βελτιώνει και διευρύνει τις υποθέσεις που στηρίζεται η τελευταία (Arango 2000, Abreu 2010). Υποστηρίζεται ότι τα νέα οικονομικά της μετανάστευσης χαρακτηρίζονται από τον ίδιο μεθοδολογικό ατομικισμό, όπως και η νεοκλασική προσέγγιση, με τη διαφορά ότι το ενδιαφέρον μεταφέρεται από το άτομο στο νοικοκυριό. Παράλληλα, η θεωρία φαίνεται να εστιάζει περισσότερο στα αίτια της μετανάστευσης από τη πλευρά των χωρών αποστολής, χωρίς να υπογραμμίζει τους παράγοντες έλξης από τις χώρες υποδοχής στην ερμηνεία του φαινομένου της μετανάστευσης (Arango 2000, Abreau 2010).

1.4 Η θεωρία του δυισμού ή της κατάτμησης της αγοράς εργασίας

Η θεωρία του **δυισμού της αγοράς εργασίας** (*dual labor market theory*) εμφανίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Στο πλαίσιο της θεωρίας, τα αίτια της μετανάστευσης πηγάζουν από τη μόνιμη ζήτηση ξένου εργατικού δυναμικού, ζήτηση η οποία απορρέει από ορισμένα εγγενή οικονομικά/ διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των ανεπτυγμένων χωρών που έχουν ως αποτέλεσμα την κατάτμηση των αγορών εργασίας τους. Με άλλα λόγια, η μετανάστευση δεν προκαλείται μόνον από τους παράγοντες ώθησης στις χώρες προέλευσης (δηλαδή από τα χαμηλά ημερομίσθια ή την υψηλή ανεργία), αλλά από τους παράγοντες έλξης στις χώρες προορισμού, δηλαδή τη μόνιμη ανάγκη για ξένο εργατικό δυναμικό. Η ζήτηση για ξένο εργατικό δυναμικό στις ανεπτυγμένες χώρες προέρχεται από τρεις παραμέτρους: 1) Η μετανάστευση ανταποκρίνεται σε γενικότερες ελλείψεις σε εργατικό δυναμικό, 2) Ικανοποιεί την ανάγκη κάλυψης των χαμηλών θέσεων στην εργασιακή ιεραρχία και 3) Ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του δευτερογενούς τομέα της αγοράς εργασίας (Piore 1979: 27–43).

Σύμφωνα με τους Reich *et al.* (1973: 359), η τμηματοποίηση της αγοράς εργασίας (*labor market segmentation*) ορίζεται ως “η ιστορική διαδικασία με την οποία πολιτικές και οικονομικές δυνάμεις συντείνουν στον καταμερισμό (διαίρεση) της αγοράς εργασίας σε διακριτές υπό-αγορές εργασίας ή τμήματα, τα οποία διακρίνονται από διαφορετικά χαρακτηριστικά και κανόνες συμπεριφοράς”. Οι τμηματοποιημένες αγορές εργασίας είναι το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας τμηματοποίησης και μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις κατηγορίες (Reich *et al.* 1973: 359–360):

Πρώτον, την τμηματοποίηση σε **πρωτεύουσα και δευτερεύουσα αγορά εργασίας**: Η ‘πρωτεύουσα’ αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από τη σταθερότητα της απασχόλησης, σχετικά καλές συνθήκες εργασίας και μισθούς και δυνατότητα ανέλιξης στην εργασιακή ιεραρχία. Αντίθετα, η ‘δευτερεύουσα’ αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από επισφαλείς, κακοπληρωμένες, χαμηλού κύρους θέσεις εργασίας με μικρή δυνατότητα εργασιακής ανέλιξης. Δεύτερον, την **τμηματοποίηση εντός της πρωτεύουσας αγοράς εργασίας**, η οποία αναφέρεται στην περαιτέρω κατάτμησή της

σε “εξαρτημένη” και “ανεξάρτητη” εργασία, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά και τα προσόντα των ατόμων που τροφοδοτούν αυτές. Για παράδειγμα, στο τμήμα της εξαρτημένης εργασίας μετέχουν άτομα που χαρακτηρίζονται από υπευθυνότητα, πειθαρχία, συμμορφώνονται με τους όρους της διοικούσας αρχής και αποδέχονται τους στόχους της εταιρίας (π.χ. θέσεις απασχόλησης σε εργοστάσια ή σε εταιρείες). Αντίθετα, η ανεξάρτητη εργασία προϋποθέτει δημιουργικότητα, δυνατότητα επίλυσης προβλημάτων και συχνά απαιτούνται συγκεκριμένα επαγγελματικά προσόντα. Τρίτο, την **τμηματοποίηση με βάση τη φυλή/ εθνικότητα**.³ Οι μετανάστες συνήθως καλύπτουν θέσεις εργασίας στον δευτερογενή τομέα της δυαδικής αγοράς εργασίας ή συγκεκριμένες θέσεις στον ‘εξαρτημένο’ τομέα της πρωτεύουσας αγοράς εργασίας, ενώ δύναται ορισμένες θέσεις εργασίας να είναι συνδεδεμένες με συγκεκριμένες εθνικότητες. Ο γεωγραφικός διαχωρισμός διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της τμηματοποίησης με βάση τις εθνικότητες. Τέταρτο, **την τμηματοποίηση με βάση το φύλο**, σύμφωνα με την οποία, υπάρχουν επαγγέλματα στα οποία εξειδικεύονται οι γυναίκες και σε άλλα οι άνδρες και συνήθως οι αμοιβές είναι χαμηλότερες για τις γυναίκες.

Στο σημείο αυτό, είναι αναγκαίο να υπογραμμιστούν τέσσερα ζητήματα για την κατανόηση του τρόπου ένταξης των μεταναστών στη δυαδική αγορά εργασίας.

1. Η τμηματοποίηση των αγορών εργασίας δεν αναφέρεται μόνο στο διαχωρισμό της αγοράς εργασίας σε δύο διακριτές αγορές, αλλά μπορούν να υπάρχουν τμήματα ακόμα και εντός των αγορών αυτών (Reich *et al.* 1973, Hudson 2007). Τα τμήματα μπορούν να τέμνουν την εργασιακή ιεραρχία οριζόντια ή κάθετα και οι μετανάστες να καταλαμβάνουν θέσεις είτε στα κατώτερα τμήματα της ‘πρωτεύουσας’ αγοράς εργασίας είτε σε κάποια τμήματα της ‘δευτερεύουσας’ αγοράς εργασίας. Στις χώρες της νοτίου Ευρώπης

---

³ Η νέα θεωρία της τμηματοποίησης της αγοράς εργασίας υποστηρίζει ότι η υπηκοότητα και η ύπαρξη θέσεων εργασίας προσωρινής απασχόλησης διαδραματίζουν μεγαλύτερο ρόλο στην κατανομή των μεταναστών στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας από ό,τι η φυλή ή το φύλο (Hudson 2007).

ωστόσο καταλαμβάνουν θέσεις κυρίως στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας (Hoggart and Mendoza 1999).

2. Η κινητικότητα των εργαζομένων μεταξύ των δύο αγορών εργασίας είναι μειωμένη (Piore 1979, Massey *et al.* 1993, Hudson 2007). Συνήθως, όταν η επαγγελματική διαδρομή των ατόμων ξεκινάει από τη δευτερεύουσα αγορά εργασίας στην πορεία τείνουν να καταλάβουν θέσεις στην πρωτεύουσα αγορά εργασίας. Ωστόσο, η πιθανότητα μετακίνησης για τους μετανάστες και τις γυναίκες είναι πολύ μικρότερη σε σύγκριση με τον υπόλοιπο πληθυσμό (Hudson 2007).
3. Βασική διαφορά μεταξύ των δύο αυτών αγορών εργασίας είναι και ο τρόπος 'τιμολόγησης' της εργασίας. Αν και ο μισθός αποτελεί έναν από τους μηχανισμούς ρύθμισης της προσφοράς και της ζήτησης εργατικού δυναμικού, παρόλα αυτά ο μισθός δεν έχει μόνο οικονομική, αλλά έχει και κοινωνική σημασία. Κατά συνέπεια, οι μισθοί που προσφέρονται από τους εργοδότες δεν ανταποκρίνονται σε κάθε περίπτωση στις αλλαγές της ζήτησης εργατικού δυναμικού. (Piore 1979, Massey *et al.* 1993).
4. Οι μετανάστες τείνουν να καλύπτουν τις χαμηλόμισθες και τις πιο επισφαλείς θέσεις στη 'δευτερεύουσα' αγορά εργασίας, τις οποίες έχει εγκαταλείψει ο γηγενής πληθυσμός θεωρώντας τις χαμηλού κύρους. Εντούτοις, πρέπει να σημειωθεί ότι η κατάταξη των θέσεων εργασίας σε χαμηλότερου ή υψηλότερου κύρους δεν είναι ίδια για όλες τις ανεπτυγμένες χώρες υποδοχής μεταναστών. Με άλλα λόγια, σε κάποιες χώρες υποδοχής ορισμένες θέσεις εργασίας μπορούν να θεωρούνται υψηλότερου κύρους και να καταλαμβάνονται από γηγενείς, ενώ οι ίδιες θέσεις εργασίας σε άλλες χώρες να έχουν εγκαταλειφτεί από το γηγενή πληθυσμό (Piore 1979: 17).

Συνοψίζοντας, η θεωρία της κατάτμησης της αγοράς εργασίας υπογραμμίζει ότι βασική αιτία της διεθνούς μετανάστευσης είναι η ζήτηση για ξένο εργατικό δυναμικό, ζήτηση η οποία αποτελεί διαρθρωτικό χαρακτηριστικό των ανεπτυγμένων οικονομιών. Στο πλαίσιο της θεωρίας αυτής παρέχεται και μία ερμηνεία για τη συνύπαρξη στο φαινόμενο της μετανάστευσης, της υψηλής ανεργίας και της υποαπασχόλησης στις χώρες υποδοχής. Επιπρόσθετα, η θεωρία τονίζει ότι γηγενείς και μετανάστες δεν ανταγωνίζονται για τις ίδιες θέσεις εργασίας δεδομένου ότι απασχολούνται σε διαφορετικά τμήματα της αγοράς εργασίας, και ως εκ τούτου η απασχόληση των μεταναστών στις χώρες υποδοχής δεν επηρεάζει το ύψος του μισθού και τις ευκαιρίες απασχόλησης του ντόπιου πληθυσμού (Arango 2000).

Αξίζει να σημειωθούν δύο πολιτικές προεκτάσεις που πηγάζουν από την υιοθέτηση της θεωρίας της τμηματοποίησης της αγοράς εργασίας. Καταρχάς, δεδομένου ότι οι μετανάστες καλύπτουν τη ζήτηση για θέσεις εργασίας, η οποία προκύπτει από διαρθρωτικά οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά στις ανεπτυγμένες οικονομίες συνεπάγεται ότι κυβερνητικές πολιτικές που επηρεάζουν το ύψος των μισθών, δεν θα επηρεάζουν το μέγεθος της μεταναστευτικής εισροής (Massey *et al.* 1993). Δεύτερον, οι οικογένειες των οποίων τα μέλη απασχολούνται μόνο στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας – όπως συνήθως οι οικογένειες μεταναστών – αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας και οικονομικής δυσπραγίας (Hudson 2007).

Μία βασική κριτική που έχει ασκηθεί στη θεωρία αυτή τονίζει ότι τα αίτια της διεθνούς μετανάστευσης δεν μπορούν να ειδωθούν μόνο από τη πλευρά της ζήτησης εργασίας, δηλαδή μόνο από τους παράγοντες έλξης, αλλά για την ερμηνεία του φαινομένου, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι παράγοντες απώθησης από τις χώρες προέλευσης (Arango 2000, Castles and Miller 2009). Επιπρόσθετα, αν και η θεωρία αναγνωρίζει το ρόλο των πολιτικών στρατολόγησης ξένου εργατικού δυναμικού – όπως συνέβη στις χώρες της δυτικής Ευρώπης μετά το II Παγκόσμιο Πόλεμο – για την έναρξη της αποδημίας από μία περιοχή (Piore 1979), το μέγεθος και η κατεύθυνση των σύγχρονων μεταναστευτικών ροών δεν μπορεί να ερμηνευτεί μόνο υπό το πρίσμα αυτών των πολιτικών, αλλά η απόφαση της μετανάστευσης

επηρεάζεται και από άλλους προσωπικούς, ατομικούς παράγοντες, οι οποίοι δε φαίνεται να λαμβάνονται υπόψη στη θεωρία. Επιπλέον, η θεωρία αδυνατεί να ερμηνεύσει το γεγονός ότι το μέγεθος των μεταναστευτικών ροών διαφέρει σε κάθε χώρα. Χώρες υποδοχής μεταναστών με παρόμοια οικονομικά χαρακτηριστικά φιλοξενούν διαφορετικά μεγέθη μεταναστευτικού πληθυσμού (Arango 2000). Έτσι, πέρα από τα οικονομικά χαρακτηριστικά των χωρών υποδοχής πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ιστορικοί δεσμοί, η γεωγραφική και πολιτισμική εγγύτητα καθώς και οι πολιτικές αλλαγές, οι οποίες επηρεάζουν το μέγεθος και την κατεύθυνση των μεταναστευτικών ροών.

1.5 Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων

Η θεωρία των *παγκόσμιων συστημάτων* (*world system theory*) αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1970, προερχόμενη από την ιστορική – θεσμική προσέγγιση, η οποία – σε αντίθεση με την οικονομική προσέγγιση – στρέφει το ενδιαφέρον της από το άτομο στις δομές.

Στο πλαίσιο της άνισης κατανομής της πολιτικής και οικονομικής δύναμης στην παγκόσμια οικονομία, η μετανάστευση νοείται ως μία δεξαμενή φθηνού εργατικού δυναμικού που ικανοποιεί τις ανάγκες του κεφαλαίου. Υπό το πρίσμα της άνισης διεθνούς ανάπτυξης, οι πλούσιες χώρες εκμεταλλεύονται τους πόρους των φτωχότερων/ αναπτυσσομένων χωρών για να μεγιστοποιήσουν το όφελος τους. Η προσέγγιση εμπνέεται από τη *θεωρία της Εξάρτησης* που συγκροτήθηκε τη δεκαετία του 1960. Η θεωρία αυτή, η οποία αρχικά αφορούσε την εκμετάλλευση της εργασίας μέσω της αποικιοκρατίας και στη συνέχεια μέσω άνισων ανταλλαγών (Arango 2000: 290, Castles and Miller 2009: 26), επηρέασε ιδιαίτερα την Λατινική Αμερική καθώς επισήμανε τις σχέσεις εξάρτησης του Τρίτου Κόσμου από τον αναπτυσσόμενο.

Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων επικεντρώνεται στον τρόπο ενσωμάτωσης των 'περιφερειακών' περιοχών στο παγκόσμιο σύστημα. Η διεθνής μετανάστευση είναι ένας από τους τρόπους κυριαρχίας του 'κέντρου' στην

‘περιφέρεια’. Με άλλα λόγια, η διεθνής μετανάστευση απορρέει όχι από τη σύνθεση της αγοράς εργασίας στις εθνικές οικονομίες, αλλά από την ίδια τη διάθρωση της παγκόσμιας οικονομίας, με βάση την οποία η διείσδυση των καπιταλιστικών σχέσεων στις περιφερειακές μη καπιταλιστικές κοινωνίες εντείνει τη μετανάστευση (Zolberg 1989, Massey *et al.* 1993, Castles and Miller 2009: 26).

Συνοπτικά η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων στηρίζεται στις εξής υποθέσεις (Massey *et al.* 1993: 447–448):

1. Η διεθνής μετανάστευση συνιστά ‘φυσικό’ επακόλουθο της ενσωμάτωσης των αναπτυσσόμενων περιοχών στην παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία
2. Οι διεθνείς ροές κεφαλαίου/ αγαθών και εργασίας κινούνται αντίρροπα. Οι αναπτυσσόμενες χώρες ‘εξάγουν’ την εργασία και εισάγουν κεφάλαιο και αγαθά
3. Μεγαλύτερη πιθανότητα μετανάστευσης υπάρχει από τις πρώην αποικίες προς τις μητροπόλεις λόγω των οικονομικών, πολιτισμικών γλωσσικών και διοικητικών δεσμών τους
4. Δεδομένου ότι οι μεταναστευτικές ροές απορρέουν από την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, οι κυβερνήσεις μπορούν να επηρεάσουν τη μετανάστευση, ρυθμίζοντας την επενδυτική συμπεριφορά των πολυεθνικών εταιρειών στο εξωτερικό και μέσω του ελέγχου της ροής κεφαλαίων και αγαθών. Εντούτοις, τέτοιες πολιτικές αντιμετωπίζουν δυσχέρειες στην εφαρμογή τους ακριβώς λόγω της παγκόσμιας εμβέλειας των εταιρειών
5. Όταν οι πολιτικές και στρατιωτικές παρεμβάσεις των κυβερνήσεων που έχουν απώτερο στόχο τη διαφύλαξη των οικονομικών τους συμφερόντων ή τη στήριξη συγκεκριμένων κυβερνήσεων στις αναπτυσσόμενες χώρες, αποτυγχάνουν, συντελούν στην ανάπτυξη προσφυγικών ρευμάτων από την ‘περιφέρεια’ προς τις χώρες ‘πυρήνες’/ κέντρα/ μητροπόλεις

6. Η διεθνής μετανάστευση δε σχετίζεται με το ύψος των μισθών ή με τις διαφορές στα επίπεδα απασχόλησης μεταξύ των χωρών, αλλά διαμορφώνεται από τη δυναμική της αγοράς και τη διάθρωση της παγκόσμιας οικονομίας

Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων αναδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία που διαδραματίζουν οι δεσμοί μεταξύ αναπτυσσομένων και ανεπτυγμένων χωρών, τον ρόλο των αποικιοκρατικών σχέσεων καθώς και τους μηχανισμούς ‘ανάπτυξης’ που δύναται να οδηγήσουν σε ‘ύπο-ανάπτυξη’. Εντούτοις, μπορεί να υποστηριχτεί ότι η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων δε συνιστά μία συγκροτημένη θεωρητική προσέγγιση αλλά περισσότερο μία ιστορική γενίκευση, η οποία μπορεί να εφαρμοστεί μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο χωρίς να μπορεί να επιβεβαιωθεί εμπειρικά, καθώς η ερμηνευτική της ικανότητα προκύπτει εκ των υστέρων (Arango 2000: 291). Συνακόλουθα, η θεωρία προβάλλοντας το ρόλο των δομών, υποβαθμίζει το ρόλο του υποκειμένου στη μεταναστευτική διαδικασία (Castles and Miller 2009), με αποτέλεσμα οι μετανάστες να θεωρούνται ως ‘απαθείς θεατές’ στο παγκόσμιο έργο της κατανομής πολιτικής και οικονομικής εξουσίας. Επιπλέον, η πολυπλοκότητα των μεταναστευτικών ροών, η ένταξη νέων χωρών στο μεταναστευτικό χάρτη υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης θέτει επιπλέον προκλήσεις στη θεωρία στις οποίες αδυνατεί να ανταπεξέλθει (Arango 2000: 291).

1.6 Η θεωρία των μεταναστευτικών συστημάτων

Η θεωρία των **μεταναστευτικών συστημάτων** (*migration systems theory*) έλκει την καταγωγή της από τη γεωγραφία, από τον νιγηριανό γεωγράφο Akin Mabogunje. Στο πλαίσιο της θεωρίας, ως μεταναστευτικό σύστημα ορίζεται “ένα σύνολο περιοχών/ χωρών, οι οποίες συνδέονται με ροές μεταναστών, αγαθών, υπηρεσιών και πληροφοριών και οι οποίες με τη σειρά τους, διευκολύνουν περαιτέρω τη μετανάστευση μεταξύ των περιοχών” (de Haas 2009: 8). Υπό αυτήν την έννοια, η προσέγγιση των μεταναστευτικών συστημάτων εστιάζει στη μελέτη των δύο ‘πόλων’

(περιοχών) μεταξύ των οποίων συντελούνται οι ροές καθώς και στην εξέταση των διασυνδέσεων τους. Βασικό ρόλο διαδραματίζουν οι προγενέστερες σχέσεις και διασυνδέσεις μεταξύ χωρών υποδοχής και αποστολής όπως αποικιοκρατικοί δεσμοί, εμπόριο, επενδύσεις, πολιτισμικές ή πολιτικές σχέσεις, οι οποίες συντελούν στο σχηματισμό των μεταναστευτικών ροών. Για παράδειγμα, η μετανάστευση των Αλγερινών στη Γαλλία ερμηνεύεται από τους αποικιοκρατικούς δεσμούς της τελευταίας με την Αλγερία ενώ αντίθετα, η μετανάστευση των Τούρκων στην Γερμανία συνδέεται με την στρατολόγηση τους από το γερμανικό κράτος στις δεκαετίες του 1960 και 1970 (Castles and Miller 2009).

Βασική αρχή της θεωρίας είναι ότι οι μεταναστευτικές κινήσεις θεωρούνται ως το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μάκρο και μικρο δομών. Οι *μάκρο – δομές* αναφέρονται σε μεγάλης κλίμακας θεσμικούς παράγοντες, όπως για παράδειγμα την πολιτική οικονομία της παγκόσμιας αγοράς ή στις σχέσεις και το θεσμικό πλαίσιο των χωρών υποδοχής και αποστολής. Αντίθετα, οι *μικρο – δομές* αφορούν τα κοινωνικά δίκτυα που αναπτύσσουν οι μετανάστες στις χώρες υποδοχής, αλλά και στις διασυνδέσεις τους με τις χώρες αποστολής ενώ βασικό ρόλο στα δίκτυα αυτά διαδραματίζουν η οικογένεια και η κοινότητα. Τα δύο αυτά επίπεδα συνδέονται μέσω διαφόρων άλλων μηχανισμών που λειτουργούν στο μέσο επίπεδο και ορίζονται ως *μέσο – δομές* (Castles and Miller 2009).

Επιγραμματικά, η θεωρία των μεταναστευτικών συστημάτων στηρίζεται στις ακόλουθες υποθέσεις (Massey *et al.* 1993: 454):

1. Η γεωγραφική εγγύτητα δε συνιστά προαπαιτούμενο για την ένταξη των χωρών σε ένα μεταναστευτικό σύστημα δεδομένου ότι οι ροές αντικατοπτρίζουν περισσότερο πολιτικές και οικονομικές σχέσεις από ό,τι φυσικές. Η γεωγραφική εγγύτητα διευκολύνει το σχηματισμό των σχέσεων, όμως δε τις διασφαλίζει αλλά ταυτόχρονα ούτε η απόσταση τις αποτρέπει
2. Είναι δυνατή η ύπαρξη μεταναστευτικών συστημάτων, τα οποία έχουν περισσότερους από έναν 'πόλους' και στα οποία μία ομάδα χωρών υποδέχεται μετανάστες από μία ομάδα χωρών αποστολής

3. Κάθε χώρα μπορεί να ανήκει σε περισσότερα του ενός μεταναστευτικά συστήματα αν και το χαρακτηριστικό αυτό απαντάται περισσότερο στις χώρες αποστολής από ό,τι στις χώρες υποδοχής
4. Όσο μεταβάλλονται οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες μεταβάλλονται και τα μεταναστευτικά συστήματα. Η διαμόρφωση ενός μεταναστευτικού συστήματος δε συνεπάγεται ότι θα παραμένει αμετάβλητο. Χώρες εισάγονται ή αφαιρούνται από το σύστημα ως απάντηση στη κοινωνική αλλαγή, στις οικονομικές διακυμάνσεις ή στις πολιτικές ανακατατάξεις

Μία κριτική που έχει ασκηθεί στη θεωρία αφορά στο γεγονός ότι αυτή βασίζεται κυρίως στην περιγραφή και την κατηγοριοποίηση των χωρών, χωρίς να προχωρά σε βαθύτερη ερμηνεία της αιτίας της διαιώνισης των μεταναστευτικών κινήσεων (Arango 2000). Επιπρόσθετα, αν και η θεωρία αναδεικνύει το ρόλο που διαδραματίζουν οι σχέσεις και οι ροές μεταξύ των χωρών για τη μετανάστευση, παρόλα αυτά, δεν προχωρά πέρα από αυτό το σημείο και αγνοεί τους διάφορους άλλους ευρύτερους αναδραστικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων η μετανάστευση μεταβάλλει τις αρχικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες κάτω από τις οποίες έλαβε χώρα η προηγούμενη φάση της μετανάστευσης (de Haas 2009: 9).

1.7 Η θεσμική θεωρία

Η **θεσμική θεωρία** (*institutional theory*), επικεντρώνεται στην αλληλεπίδραση μεταξύ της μετανάστευσης, στους θεσμούς και στους φορείς που συστήνονται σε απάντηση της πρώτης στις χώρες υποδοχής. Ειδικότερα, έπειτα από την έναρξη της μεταναστευτικής διαδικασίας αναπτύσσονται ιδιωτικοί θεσμοί και εθελοντικές οργανώσεις ώστε να καλυφτεί η ζήτηση που δημιουργείται από τη διαφορά μεταξύ του μεγάλου αριθμού των μεταναστών που εισρέουν στις χώρες υποδοχής και στο

διαθέσιμο αριθμό αδειών. Η διαφορά αυτή σε συνδυασμό με τα 'εμπόδια' που θέτει κάθε χώρα ώστε να διαχειριστεί τον αριθμό των μεταναστών που θα δεχτεί, συντείνουν στη δημιουργία μιας επικερδούς 'επιχείρησης', στην οποία συμμετέχουν άτομα/ επιχειρηματίες και φορείς που δραστηριοποιούνται στη διευκόλυνση της μετανάστευσης, δημιουργώντας σε δεύτερο χρόνο μία 'μαύρη αγορά μετανάστευσης'. Συνακόλουθα, σε απάντηση αυτής της αγοράς δραστηριοποιούνται οι εθελοντικές οργανώσεις για την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μεταναστών, για τις συνθήκες απασχόλησης, στέγασης κ.ά. τόσο των νόμιμων όσο και των μη – νόμιμων μεταναστών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι καθώς αναπτύσσονται οργανώσεις που στηρίζουν και διευκολύνουν τη διεθνή μετανάστευση τόσο περισσότερο οι ροές θεσμοποιούνται και ανεξαρτητοποιούνται από τους παράγοντες που τις δημιούργησαν αρχικά. Επιπλέον, οι κυβερνήσεις αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσκολίες στη ρύθμιση των μεταναστευτικών ροών διότι όταν αυτές ξεκινήσουν δεν είναι εύκολη η ρύθμιση της διαδικασίας θεσμοποίησης. Με άλλα λόγια, αυστηρές μεταναστευτικές πολιτικές απλά ενισχύουν τη δημιουργία της 'μαύρης αγοράς μετανάστευσης' διότι αυξάνουν τη ζήτηση για μη – νόμιμη μετανάστευση και παράλληλα ενισχύεται η δραστηριοποίηση των εθελοντικών οργανώσεων για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των μεταναστών (Massey *et al.* 1993: 450–451).

1.8 Η θεωρία των δικτύων

Η **θεωρία των μεταναστευτικών δικτύων** (*migration networks*), εφαρμόστηκε αρχικά για την εξήγηση της μετανάστευσης από τις αγροτικές στις αστικές περιοχές στις αναπτυσσόμενες χώρες. Αργότερα αυτή η προσέγγιση διευρύνθηκε και προσαρμόστηκε στην ερμηνεία της διαίωξης της διεθνούς μετανάστευσης (Krisman 2005). Έτσι, στο πλαίσιο της θεωρίας, τα μεταναστευτικά δίκτυα ορίζονται "ως ένα σύνολο διαπροσωπικών δεσμών που συνδέει μετανάστες, πρώην μετανάστες και άτομα που ζουν στις χώρες προέλευσης ή υποδοχής μέσα από σχέσεις συγγένειας, φιλίας και κοινού τόπου καταγωγής" (Massey *et al.* 1993: 448). Στον ορισμό αυτό

συνήθως προστίθενται φορείς και οργανισμοί που δραστηριοποιούνται σε ζητήματα μετανάστευσης όπως μη – κυβερνητικές οργανώσεις, γραφεία εύρεσης εργασίας, θρησκευτικοί και πολιτιστικοί σύλλογοι, πανεπιστήμια κ.λπ. (Poros 2011).

Η δραστηριοποίηση των μεταναστευτικών δικτύων διευκολύνει τη μετακίνηση των μεταναστών από τις χώρες αποστολής και παράλληλα συμβάλει στην ένταξη τους στις χώρες υποδοχής. Πιο συγκεκριμένα, τα δίκτυα αυξάνουν την πληροφόρηση που έχουν οι μετανάστες σχετικά με τη διαδικασία εισόδου σε μία χώρα αλλά και για τους κινδύνους που υπάρχουν σε περίπτωση που αυτή γίνεται με παράνομο τρόπο. Παράλληλα, διευκολύνεται η είσοδος και η εγκατάσταση των μεταναστών στις χώρες υποδοχής, καθώς οι μετανάστες που έχουν ήδη εγκατασταθεί βοηθούν στην εξεύρεση εργασίας, παρέχουν οικονομική βοήθεια, μεταφορά, κατοικία κ.λπ. Έτσι, τα δίκτυα αυξάνουν την πιθανότητα διεθνούς μετανάστευσης σε μια χώρα, καθώς μειώνεται το κόστος και οι κίνδυνοι που αυτή συνεπάγεται, ενώ αυξάνονται τα προσδοκώμενα οφέλη από τη μετανάστευση (Massey *et al.* 1993, Faist 1997, Haug 2008, Castle and Miller 2009, Dolfin and Genicot 2010, Poros 2011). Με αυτή την έννοια τα μεταναστευτικά δίκτυα μπορούν να ειπωθούν ως ένα είδος κοινωνικού κεφαλαίου (*social capital*) (Massey *et al.* 1993, Faist 1997, Haug 2008).

Τα μεταναστευτικά δίκτυα – και ιδιαίτερα τα μέλη της οικογένειας και οι συγγενείς του μετανάστη – διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην απόφαση του να μεταναστεύσει, να παραμείνει στη χώρα υποδοχής, ή να επιστρέψει στην χώρα προέλευσης. Ειδικότερα, έχουν διατυπωθεί πέντε υποθέσεις βάσει των οποίων τα δίκτυα επηρεάζουν τη μεταναστευτική απόφαση (Haug 2008: 589).

1. **Οι σχέσεις συγγένειας (*affinity hypothesis*).** Φίλοι και συγγενείς του μετανάστη στον τόπο διαμονής μειώνουν τη τάση προς μετανάστευση. Μη οικονομικοί παράγοντες όπως στενοί δεσμοί με τον τόπο καταγωγής, ισχυροί δεσμοί συγγένειας στην χώρα προέλευσης, καθώς και δυσχέρειες προσαρμογής στις χώρες αποστολής τείνουν να μειώνουν τη μετανάστευση. Με την έννοια αυτή τα κοινωνικά δίκτυα στην περιοχή καταγωγής συνιστούν έναν αποτρεπτικό παράγοντα μετανάστευσης.

2. **Η πληροφόρηση** (*information hypothesis*). Όταν συγγενείς και φίλοι διαμένουν σε διαφορετική περιοχή η πιθανότητα μετανάστευσης αυξάνεται, γιατί αυξάνεται η πληροφόρηση για τις συνθήκες διαβίωσης και τις ευκαιρίες απασχόλησης. Όσο βέβαια μεγαλύτερη είναι η απόσταση μεταξύ των δύο περιοχών τόσο δυσχεραίνεται η μεταφορά των πληροφοριών. Ωστόσο όσο μεγαλύτερο είναι το δίκτυο στην χώρα υποδοχής, διευκολύνεται η μεταβίβαση των πληροφοριών και αυξάνεται η επιρροή τους στην μεταναστευτική απόφαση, μετατρέποντας τα δίκτυα στην χώρα υποδοχής σε παράγοντα έλξης.
3. **Η παροχή διευκολύνσεων** (*facilitating hypothesis*). Συγγενείς και φίλοι συμβάλουν στη μετανάστευση προς τον τόπο διαμονής τους βοηθώντας στην εύρεση εργασίας κατοικίας κ.λπ.
4. **Οικογενειακές συγκρούσεις** (*conflict hypothesis*). Ενδοοικογενειακές συγκρούσεις μπορεί να συμβάλουν στη μετανάστευση από μία χώρα λειτουργώντας ως παράγοντας απώθησης.
5. **Ενθάρρυνση** (*encouraging hypothesis*). Τα μέλη της οικογένειας μπορεί να ενθαρρύνουν άλλα μέλη της οικογένειας να μεταναστεύουν στο πλαίσιο μιας στρατηγικής μεγιστοποίησης του εισοδήματος του νοικοκυριού.

Τα μεταναστευτικά δίκτυα συγκαταλέγονται μεταξύ των σημαντικότερων παραγόντων για την ερμηνεία της μεταναστευτικής διαδικασίας, καθώς έχουν μία πολλαπλασιαστική επίδραση στις ροές μεταναστών (αλυσιδωτή μετανάστευση/ *chain migration*). Τα δίκτυα αποτελούν μηχανισμό που κάνει τη μετανάστευση αυτό – διαιωσιζόμενο φαινόμενο, τείνουν να αυξάνουν σε μέγεθος και κάθε μετακίνηση ανατροφοδοτεί το δίκτυο, αυξάνοντας τη πιθανότητα για μελλοντική μετανάστευση. Κατά συνέπεια, η ανάπτυξη των δικτύων μπορεί να ερμηνεύσει τη διαίωνιση της μετανάστευσης, ανεξάρτητα από τα αίτια των μετακινήσεων και παράλληλα τα

εδραιωμένα δίκτυα μπορούν να συμβάλουν στην πρόβλεψη μελλοντικών μετακινήσεων (Arango 2000).

Τα βασικά σημεία της θεωρίας των δικτύων συνοψίζονται στα εξής (Massey *et al.* 1993: 449–450)

1. Από τη στιγμή που έχει ξεκινήσει η μετανάστευση, αυτή τείνει να επεκτείνεται μέχρι τη στιγμή που τα δίκτυα έχουν αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό στις χώρες υποδοχής, ώστε κάθε άτομο που επιθυμεί, μπορεί να μεταναστεύσει χωρίς δυσκολίες (χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το θεσμικό πλαίσιο). Εκείνη τη στιγμή αρχίζει η μείωση των μεταναστευτικών ροών
2. Το μέγεθος των μεταναστευτικών ροών μεταξύ δύο χωρών δε συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τις μισθολογικές διαφορές ή τις διαφορές στο επίπεδο απασχόλησης, διότι όποια επίδραση έχουν αυτοί οι παράγοντες στην αναχαίτιση ή στην προώθηση της μετανάστευσης, επισκιάζονται από τη μείωση του κόστους και των κινδύνου της μετανάστευσης από την εξάπλωση των δικτύων
3. Καθώς η διεθνής μετανάστευση θεσμοποιείται μέσω της εδραίωσης των μεταναστευτικών δικτύων, ανεξαρτητοποιείται από τους παράγοντες που τη δημιούργησαν
4. Καθώς επεκτείνονται τα δίκτυα και μειώνονται το κόστος μετακίνησης και οι κίνδυνοι της μετανάστευσης, τόσο διαφοροποιείται το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των μεταναστών και κατά συνέπεια να μεταναστεύουν πιο αντιπροσωπευτικά μέλη της κοινωνίας αποστολής
5. Οι κυβερνήσεις έχουν μεγάλη δυσκολία να ελέγξουν τις μεταναστευτικές ροές τη στιγμή που αυτές αρχίζουν, διότι η διαδικασία δημιουργίας και δράσης των δικτύων ξεφεύγει σε μεγάλο βαθμό από την επιρροή τους και λαμβάνει χώρα ανεξάρτητα από το υφιστάμενο πολιτικό πλαίσιο

6. Ορισμένες πολιτικές, όπως για παράδειγμα εκείνες της οικογενειακής επανένωσης, βρίσκονται σε αντίθεση με τις κυβερνητικές πολιτικές που αποσκοπούν στον περιορισμό της μετανάστευσης καθότι έμμεσα ενδυναμώνουν τα μεταναστευτικά δίκτυα

Βασικό πλεονέκτημα της θεωρίας συνιστά το γεγονός ότι προσφέρει μία ερμηνεία για τους λόγους διαιώνισης της μετανάστευσης συμπεριλαμβάνοντας στην προσέγγιση της και άλλες κατηγορίες μετανάστευσης πέρα από την οικονομική. Συνακόλουθα, επιχειρεί να συγκεράσει το ατομικό με το εθνικό, το μικρό με το μάκρο επίπεδο ανάλυσης και ερμηνείας (Arango 2000, Haug 2008).

Η θεωρία των μεταναστευτικών δικτύων αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα σε μία περίοδο κατά την οποία οι μεταναστευτικές πολιτικές γίνονται όλο και περισσότερο περιοριστικές και μειώνεται η δυνατότητα νόμιμης μετανάστευσης. Έτσι, από τη μια μεριά παρατηρείται ότι η μετανάστευση με σκοπό την οικογενειακή επανένωση κατέχει σημαντικό ποσοστό στη συνολική μετανάστευση ενώ από την άλλη, η ανάπτυξη και εδραίωση των μεταναστευτικών δικτύων μειώνουν το κόστος και τους κινδύνους εισόδου σε μία χώρα υποδοχής (Arango 2000).

Εντούτοις, υποστηρίζεται ότι η ερμηνευτική ικανότητα της θεωρίας για τη διεθνή μετανάστευση είναι περιορισμένη (Krissman 2005). Η θεωρία των δικτύων επικεντρώνεται περισσότερο σε προσδιοριστικούς παράγοντες και σε ζητήματα που επηρεάζουν την 'προσφορά' και λιγότερο σε παράγοντες που επηρεάζουν τη 'ζήτηση' μεταναστών στις αγορές εργασίας των χωρών υποδοχής. Επιπλέον, η μετανάστευση αν και στα πλαίσια της θεωρίας παρουσιάζεται ως ένα αυτό – διαιωνιζόμενο φαινόμενο, παρόλα αυτά αυτή δεν λαμβάνει χώρα ανεξάρτητα από το υφιστάμενο πολιτικό πλαίσιο, αλλά ανταποκρίνεται και προσαρμόζεται σε αυτό (Krissman 2005).

Επιπλέον, δεν πρέπει να υποτιμάται το γεγονός ότι στα μεταναστευτικά δίκτυα μετέχουν πολλά και διαφορετικά άτομα και φορείς, οι οποίοι μπορεί να έχουν και αντικρουόμενα συμφέροντα. Για παράδειγμα, σε ένα μεταναστευτικό δίκτυο μπορούν να μετέχουν ο μετανάστης, το νοικοκυριό του μετανάστη στην χώρα αποστολής, οι εργοδότες στη χώρα υποδοχής, οι συμπατριώτες του, οι σύλλογοι μεταναστών, οι διακινητές μεταναστών κ.ά. Τα διαφορετικά συμφέροντα αποτυπώνονται και σε δύο

διακριτά είδη κοινωνικού κεφαλαίου που υπάρχουν εντός των δικτύων (θετικό και αρνητικό κοινωνικό κεφάλαιο – *positive and negative social capital*) (Krissman 2005). Παράλληλα ανάλογα με το προς τα πού στρέφεται το ενδιαφέρον της έρευνας, στη χώρα αποστολής μεταναστών ή στη χώρα υποδοχής μεταναστών η επίδραση του κοινωνικού κεφαλαίου διαφοροποιείται. Έτσι όταν εξετάζεται η μετανάστευση από τη πλευρά της χώρας αποστολής, το κοινωνικό κεφάλαιο επιδρά θετικά στη μεταναστευτική απόφαση και μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην επιστροφή των μεταναστών. Αντίθετα, το ανεπτυγμένο κοινωνικό κεφάλαιο στη χώρα υποδοχής μειώνει τη πιθανότητα επιστροφής των μεταναστών στη χώρα προέλευσης (Haug 2008).

Η εγγενής αυτή πολυπλοκότητα της μετανάστευσης δεν αποτυπώνεται στη θεωρία και οδηγεί πολλές φορές σε διαφορετικούς ορισμούς των δικτύων⁴ με αποτέλεσμα η θεωρία να μεταπίπτει απλά σε ένα πιο ολοκληρωμένο εννοιολογικό πλαίσιο για την ερμηνεία της διαίωνισης των μεταναστευτικών ροών (Arango 2000, Krissman 2005).

1.9 Η θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας

Στην προσπάθεια ερμηνείας της διαίωνισης των μεταναστευτικών ροών αποσκοπεί και η θεωρία της **σωρευτικής αιτιότητας** (*cumulative causation theory*), υπογραμμίζοντας ότι σε βάθος χρόνου η διεθνής μετανάστευση συντηρείται και με άλλους τρόπους πέραν των δικτύων και των θεσμών υποστήριξης των μεταναστών. Στα πλαίσια της θεωρίας η αιτιότητα είναι σωρευτική με την έννοια ότι κάθε πράξη μετανάστευσης μεταβάλλει το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο εντός του οποίου θα ληφθούν οι μελλοντικές αποφάσεις των μεταναστών με τέτοιο τρόπο ώστε να αυξάνεται η πιθανότητα νέων μεταναστευτικών ροών (Massey *et al.* 1993). Βασικός

---

⁴Εκτός από τις δυσχέρειες ορισμού της έννοιας των “μεταναστευτικών δικτύων” υπάρχουν δυσκολίες στην καθιέρωση ενός κοινού τρόπου ποσοτικού προσδιορισμού των δικτύων όταν αυτά εξετάζονται πέραν της σφαίρας της οικογένειας/ νοικοκυριού. Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε Krissman 2005, Haug 2008.

μοχλός που δύναται να επηρεάσει τη μετανάστευση σωρευτικά αποτελούν τα μεταναστευτικά δίκτυα, ενώ διακρίνονται επιπλέον έξι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες: η κατανομή του εισοδήματος στις χώρες αποστολής, η κατανομή της γης, η οργάνωση της αγροτικής παραγωγής, η διαμόρφωση μιας 'κουλτούρας' μετανάστευσης, η περιφερειακή κατανομή του ανθρώπινου κεφαλαίου και η σύνδεση συγκεκριμένων θέσεων απασχόλησης με μεταναστευτική εργασία.

Η θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας συμβαδίζει με τις θέσεις της θεωρίας των μεταναστευτικών δικτύων και υπογραμμίζει το γεγονός ότι η μετανάστευση με το πέρασμα του χρόνου αποκτά τη δική της δυναμική, διότι οι οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτιστικοί παράγοντες που δρουν σωρευτικά στη μεταναστευτική διαδικασία ξεφεύγουν από τη σφαίρα επιρροής των κυβερνήσεων με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται ο έλεγχος και η διαχείριση των μεταναστευτικών ροών.

Η σύνδεση επιπλέον ορισμένων θέσεων εργασίας με συγκεκριμένα εθνοτικά χαρακτηριστικά μπορεί να ερμηνεύσει το 'παράδοξο' γεγονός ότι σε περιόδους υψηλής ανεργίας και οικονομικής ύφεσης, οι γηγενείς δεν καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας που καταλάμβαναν προηγουμένως μετανάστες. Επιπρόσθετα, ο προσδιορισμός μιας απασχόλησης ως 'μεταναστών' ακολουθεί τη συγκέντρωση των μεταναστών σε αυτό το επάγγελμα. Με άλλα λόγια, εάν συγκεκριμένες θέσεις εργασίας καταλαμβάνονται όλο και περισσότερο από μετανάστες, τόσο μεγεθύνεται η αποστροφή των γηγενών προς αυτές τις θέσεις (Massey *et al.* 1993).

1.10 Προς μία ολιστική θεωρία μετανάστευσης;

Η συνοπτική επισκόπηση των επικρατέστερων μεταναστευτικών θεωριών που προηγήθηκε αναδεικνύει μία σειρά από ζητήματα σχετικά με τη μελέτη και την ερμηνεία των πληθυσμιακών κινήσεων. Καταρχάς, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι πρώτες θεωρητικές προσεγγίσεις για την ερμηνεία της μετανάστευσης προέρχονται από θεωρίες που επιχειρούσαν να εξηγήσουν την εσωτερική μετακίνηση πληθυσμών από τις αγροτικές περιοχές στα αστικά κέντρα και μετέπειτα, τις μετακινήσεις από τις αναπτυσσόμενες χώρες προς τις ανεπτυγμένες (King and Skeldon 2010). Έτσι, συνήθως η θεωρητική προσέγγιση δε λάμβανε υπόψη το θεσμικό πλαίσιο υπό το οποίο γινόταν η μετακίνηση. Επιπλέον, οι θεωρίες απορρέουν και έχουν αναπτυχτεί στο πλαίσιο διαφορετικών επιστημονικών πεδίων, συνήθως ανεξάρτητα ή δανείζονται λίγα στοιχεία η μία θεωρία από την άλλη (Molho 1986, Massey *et al.* 1993, Castles 2010). Κατά συνέπεια, κάθε θεωρία αναδεικνύει και εστιάζει σε μία μόνο πλευρά του φαινομένου, συσκοτίζοντας άλλες (Molho 1986, Castles 2010), επικεντρώνεται συνήθως σε ένα επίπεδο ανάλυσης (μίκρο, μέσο, μακρο) και χρησιμοποιεί διαφορετική μονάδα ανάλυσης (άτομο/ νοικοκυριό) για τη μελέτη της μετανάστευσης.

Πρέπει ακόμη να επισημανθεί, ότι οι μεταναστευτικές θεωρίες συνήθως επικεντρώνονται στη μελέτη της 'οικονομικής' μετανάστευσης. Η εντεινόμενη πολυπλοκότητα των σύγχρονων μεταναστευτικών ροών, η εμφάνιση νέων κινήτρων για μετανάστευση αλλά και ο συνδυασμός των κινήτρων αυτών, εγείρουν νέες προκλήσεις στην ερμηνευτική ικανότητα των μεταναστευτικών θεωριών.

Έτσι, μέχρι σήμερα δεν έχει διαμορφωθεί μία συνολική θεωρία για όλες τις κατηγορίες μετανάστευσης (Davis 1989, Massey *et al.* 1993, Arango 2000, Castles 2010, King and Skeldon 2010). Ωστόσο, η σημερινή πολυπλοκότητα και η δυναμική των μεταναστευτικών ροών, προτάσσει ότι η μελέτη και η ερμηνεία της μετανάστευσης δε μπορεί να γίνει εστιάζοντας μόνο σε ένα επίπεδο και μονάδα ανάλυσης ή βασιζόμενη σε μία μόνο επιστημονική πειθαρχία, αλλά είναι απαραίτητος ο συνδυασμός επιστημονικών πεδίων, επιπέδων ανάλυσης και υποθέσεων (Massey *et al.* 1993, Faist 1997, Penninx 2010), αν και αναγνωρίζεται το γεγονός ότι συνδυασμός

μεθοδολογικών εργαλείων από διαφορετικές επιστημονικές πειθαρχίες συνιστά ένα δύσκολο εγχείρημα (Boswell 2008). Ο συνδυασμός αυτός ωστόσο δε σημαίνει ότι είναι απαραίτητη μία συνολική θεωρία μετανάστευσης, η οποία θα ερμηνεύει όλα τα είδη των μεταναστευτικών κινήσεων (King and Skeldon 2010, Castles 2010). Αντίθετα έρχεται να υπογραμμίσει ότι η μετανάστευση επηρεάζει πολλαπλές διαστάσεις της οικονομίας και κοινωνίας και κατά συνέπεια απαιτεί μία διεπιστημονική προσέγγιση (Castles and Miller 2009, Castles 2010).

Παράλληλα, πρέπει να σημειωθεί ότι αν και οι περισσότερες θεωρίες δεν λαμβάνουν υπόψη το θεσμικό πλαίσιο των χωρών υποδοχής και αποστολής μεταναστών (Zolberg 1989), οδηγούν σε διαφορετικές προτάσεις για τη διαμόρφωση μεταναστευτικών πολιτικών. Έτσι, ανάλογα με τη θεωρητική προσέγγιση που υιοθετείται, για τη διαχείριση της μετανάστευσης προτείνονται αλλαγές στο επίπεδο των μισθών και στις συνθήκες απασχόλησης, την προώθηση της ανάπτυξης στις χώρες προέλευσης, τη άμβλυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων στις χώρες προέλευσης, είτε ένας συνδυασμός των ανωτέρω. Αντίθετα, ακολουθώντας κάποια άλλη θεωρητική προσέγγιση μπορεί να λεχτεί ότι κάθε πολιτική διαχείρισης της μετανάστευσης μέσω διαρθρωτικών αλλαγών στις χώρες προέλευσης και υποδοχής δεν θα έχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα δεδομένου ότι η μετανάστευση άπαξ και ξεκινήσει αποκτά τη δική της δυναμική, ενώ το οικονομικό πλαίσιο στο οποίο συντελείται διαδραματίζει μικρότερο ρόλο (Massey *et al.* 1993). Πρέπει όμως να σημειωθεί, ότι η μελέτη της μετανάστευσης δε θα πρέπει να γίνεται εκτός του θεσμικού πλαισίου που αυτή λαμβάνει χώρα, διότι σε τελευταία ανάλυση οι μεταναστευτικές πολιτικές είναι αυτές που θα καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό το είδος και το μέγεθος των μεταναστευτικών ροών (Zolberg 1989: 406)

Συμπερασματικά, η μετανάστευση συνιστά μία σύνθετη διαδικασία στην οποία οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες δρουν και αλληλεπιδρούν ταυτόχρονα. Οι θεωρίες μετανάστευσης – αν και εστιάζουν σε συγκεκριμένες πτυχές – συνιστούν ένα χρήσιμο ερμηνευτικό εργαλείο για την απόδοση των διαφορετικών διαστάσεων του φαινομένου. Εντούτοις, η μελέτη της μετανάστευσης ως διαδικασίας, από τη μια μεριά θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη το ιστορικό/ πολιτισμικό πλαίσιο

εντός του οποίου αυτή λαμβάνει χώρα και πως το πλαίσιο αυτό εκφράζεται σε διαφορετικά χωρικά επίπεδα. Από την άλλη, η μελέτη του φαινομένου χρειάζεται να λαμβάνει υπόψη τις δράσεις και στρατηγικές των ατόμων/ οικογενειών και πως οι εμπειρίες της μετανάστευσης διαμορφώνουν νέες ταυτότητες και στρατηγικές. Με άλλα λόγια, οι όψεις του φαινομένου θα πρέπει να μελετώνται όχι αποσπασματικά με την επικέντρωση σε μία θεωρητική ερμηνεία, αλλά ως τμήμα μίας σύνθετης και ευρύτερης διαδικασίας κοινωνικού μετασχηματισμού, στην οποία η μετανάστευση δε συνιστά μόνο το αποτέλεσμα της κοινωνικής αλλαγής, αλλά η ίδια αποτελεί θεμελιώδη παράγοντα του κοινωνικού μετασχηματισμού (Castles 2010: 1578)

Σύνοψη

Πολλές θεωρίες και ερμηνευτικές προσεγγίσεις, προερχόμενες από διάφορα επιστημονικά πεδία, επιχειρούν να εξηγήσουν τα κίνητρα ή τους παράγοντες που οδηγούν σε πληθυσμιακές μετακινήσεις.

Επιχειρώντας τα ερμηνεύσει τα αίτια της μετανάστευσης η νεοκλασική θεωρία, συνδυάζοντας τη μικρο και τη μακρο προσέγγιση, εστιάζει στις μισθολογικές διαφορές μεταξύ των χωρών υποδοχής και αποστολής, αλλά και στο ρόλο που διαδραματίζει η ορθολογική – ατομική επιλογή και το ανθρώπινο κεφάλαιο για τη μεταναστευτική απόφαση. Διευρύνοντας και εμπλουτίζοντας τις βασικές υποθέσεις της νεοκλασικής θεωρίας, τα νέα οικονομικά της μετανάστευσης αναδεικνύουν τον ρόλο που διαδραματίζει η οικογένεια/ νοικοκυριό στη μεταναστευτική απόφαση και τις στρατηγικές που ακολουθεί για τη διαφοροποίηση των πηγών εισοδήματος και υπογραμμίζουν τη σημασία των εμβασμάτων. Παράλληλα, στα πλαίσια της θεωρίας, δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στο ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνεται η μεταναστευτική απόφαση. Αντίθετα, στη θεωρία του δυισμού ή της κατάτμησης της αγοράς εργασίας, τα αίτια της μετανάστευσης αποδίδονται στη μόνιμη ζήτηση ξένου εργατικού δυναμικού, η οποία απορρέει από ορισμένα εγγενή χαρακτηριστικά των ανεπτυγμένων χωρών και τα οποία έχουν ως αποτέλεσμα την κατάτμηση των αγορών εργασίας τους. Οι μετανάστες καταλαμβάνουν θέσεις είτε στα κατώτερα τμήματα της ‘πρωτεύουσας’ αγοράς εργασίας, είτε καλύπτουν τις χαμηλόμισθες και τις πιο επισφαλείς θέσεις στη ‘δευτερεύουσα’ αγορά εργασίας, θέσεις τις οποίες έχει εγκαταλείψει ο γηγενής πληθυσμός θεωρώντας τις χαμηλού κύρους. Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων, επικεντρώνεται στον τρόπο ενσωμάτωσης των ‘περιφερειακών’ περιοχών στο παγκόσμιο σύστημα. Η διεθνής μετανάστευση είναι ένας από τους τρόπους κυριαρχίας του ‘κέντρου’ στην ‘περιφέρεια’. Έτσι η διεθνής μετανάστευση απορρέει όχι από τη σύνθεση της αγοράς εργασίας στις εθνικές οικονομίες, αλλά από την ίδια τη διάθρωση της παγκόσμιας οικονομίας, με βάση την οποία η διείσδυση των καπιταλιστικών σχέσεων στις περιφερειακές μη καπιταλιστικές κοινωνίες εντείνει τη μετανάστευση.

Τους μηχανισμούς που συμβάλουν στη διαίωνιση της διεθνούς μετανάστευσης επιχειρεί να ερμηνεύσει η προσέγγιση των μεταναστευτικών συστημάτων εστιάζοντας στη μελέτη των 'πόλων' μεταξύ των οποίων συντελούνται οι ροές καθώς και στην εξέταση των διασυνδέσεων τους. Βασικό ρόλο διαδραματίζουν οι προγενέστερες σχέσεις και διασυνδέσεις μεταξύ χωρών υποδοχής και αποστολής, πολιτισμικές ή πολιτικές σχέσεις, οι οποίες συντελούν στο σχηματισμό των μεταναστευτικών ροών, ενώ οι μεταναστευτικές κινήσεις θεωρούνται ως το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μακρο και μικρο δομών. Η θεσμική θεωρία, επικεντρώνεται στην αλληλεπίδραση μεταξύ της μετανάστευσης, στους θεσμούς και στους φορείς που συστήνονται σε απάντηση της πρώτης στις χώρες υποδοχής και αναζητεί τους μηχανισμούς αλληλεπίδρασης τους. Στη θεωρία των μεταναστευτικών δικτύων, εξετάζεται ο ρόλος τους στην διευκόλυνση της εισόδου, στην εγκατάσταση και στην ένταξη των μεταναστών στις χώρες υποδοχής. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, τα δίκτυα αποτελούν μηχανισμό που κάνει τη μετανάστευση αυτό-διαϊωνιζόμενο φαινόμενο, έχοντας μια πολλαπλασιαστική επίδραση στις ροές και αυξάνοντας τη πιθανότητα νέων μεταναστεύσεων. Η θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας συμβαδίζει με τις θέσεις της θεωρίας των μεταναστευτικών δικτύων και υπογραμμίζει το γεγονός ότι η μετανάστευση με το πέρασμα του χρόνου αποκτά τη δική της δυναμική, διότι οι οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτιστικοί παράγοντες που δρουν σωρευτικά στη μεταναστευτική διαδικασία, ξεφεύγουν από τη σφαίρα επιρροής των κυβερνήσεων με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται ο έλεγχος και η διαχείριση των μεταναστευτικών ροών.

Κάθε θεωρία μετανάστευσης αναδεικνύει ορισμένες πτυχές της, συσκοτίζοντας άλλες ενώ μέχρι σήμερα δεν έχει συγκροτηθεί μία συνολική θεωρία μετανάστευσης. Εντούτοις, η σημερινή πολυπλοκότητα και η δυναμική των μεταναστευτικών ροών, προτάσσει ότι η μελέτη και η ερμηνεία της μετανάστευσης δε μπορεί να γίνει εστιάζοντας μόνο σε μία θεωρητική προσέγγιση, αλλά απαιτεί μία διεπιστημονική προσέγγιση που θα λαμβάνει υπόψη τους οικονομικούς, κοινωνικούς πολιτικούς και πολιτισμικούς παράγοντες που αλληλεπιδρούν στη μεταναστευτική διαδικασία, και οι όψεις του φαινομένου θα πρέπει να μελετώνται όχι

αποσπασματικά, με την επικέντρωση σε μία θεωρητική ερμηνεία, αλλά ως τμήμα μίας σύνθετης και ευρύτερης διαδικασίας κοινωνικού μετασχηματισμού.

Κεφάλαιο 2^ο: Η μετανάστευση στην Ευρώπη και στην Ελλάδα

2.1 Η μετανάστευση στην Ευρώπη

Τις τελευταίες δεκαετίες η μετανάστευση στις χώρες της Ευρώπης αναδεικνύεται σε ζήτημα καίριας σημασίας για το δημογραφικό μέλλον, την οικονομική ανάπτυξη και για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής των χωρών της ΕΕ. Η μετανάστευση όμως στην Ευρώπη δε συνιστά ένα πρόσφατο φαινόμενο, αλλά συνδέεται με μία σειρά από παράγοντες όπως η παγκοσμιοποίηση, οι πολιτικές ανακατατάξεις και συγκρούσεις διεθνώς, οι δημογραφικές και κοινωνικοοικονομικές πιέσεις που υφίστανται οι αναπτυσσόμενες χώρες και οι μεταβολές στην αγορά εργασίας. Ωστόσο κατά τη διάρκεια των περασμένων ετών, τα χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ευρώπη δεν παρέμειναν αμετάβλητα (Zimmermann 2005, Schierup *et al.* 2006, Castles and Miller 2009, Audebert and Dorai 2010, Penninx 2010). Η κατεύθυνση, η εθνοτική σύνθεση των πληθυσμιακών ροών και οι κατηγορίες μετανάστευσης, διαφοροποιούνται τόσο συγκρινόμενα με τα αντίστοιχα προγενέστερων περιόδων στην Ευρώπη, όσο και αν τα συγκρίνουμε μεταξύ των χωρών που την απαρτίζουν, γεγονός που υπογραμμίζει ότι οι μεταναστευτικές τάσεις στην Ευρώπη “δε διαμορφώνονται ομοιόμορφα στο χώρο και στο χρόνο” (Penninx 2010: 7). Έτσι, χώρες αποστολής μεταναστών μετατρέπονται σε χώρες υποδοχής, ενώ άλλες που δεν είχαν μεταναστευτική εμπειρία εντάσσονται στο μεταναστευτικό χάρτη της Ευρώπης. Παράλληλα, τα εφαρμοζόμενα μέτρα μεταναστευτικής πολιτικής συνέβαλαν στην εμφάνιση νέων τύπων και νέων μορφών μετανάστευσης (μετανάστευση για εργασία, οικογενειακή επανένωση, μη – νόμιμη μετανάστευση). Η πρόσφατη οικονομική κρίση φαίνεται να επηρεάζει το μέγεθος των μεταναστευτικών ροών στην Ευρώπη (OECD 2010) και εγείρει νέα ζητήματα που σχετίζονται με την απασχόληση και την ένταξη των μεταναστών στις ευρωπαϊκές κοινωνίες υποδοχής και τις προκλήσεις που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι τελευταίες για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.

Το τέλος του II Παγκοσμίου Πολέμου, η πετρελαϊκή κρίση και η πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη αποτελούν ‘σταθμούς’ στην ευρωπαϊκή ιστορία, οι οποίοι επηρέασαν τις πολιτικές μετανάστευσης και συνεπώς

τα χαρακτηριστικά και το είδος των μεταναστευτικών ροών (Zimmermann 1995, Schierup *et al.* 2006). Αυτό διαφαίνεται και από τη σημερινή εθνοτική σύνθεση του αλλοδαπού πληθυσμού στην Ευρώπη, η οποία απηχεί σε μεγάλο βαθμό τις χώρες από όπου στρατολογήθηκε το ξένο εργατικό δυναμικό κατά την άμεση μεταπολεμική περίοδο, τους ιστορικούς δεσμούς και τις διμερείς συμφωνίες με τις πρώην αποικίες, τη γεωγραφική και πολιτισμική εγγύτητα, τις γεωπολιτικές ανακατατάξεις καθώς και την μετέπειτα ανάπτυξη των μεταναστευτικών δικτύων (Stalker 2002, Salt 2006).

Η μετανάστευση στην Ευρώπη μεταπολεμικά μπορεί να διακριθεί χρονικά σε τέσσερις περιόδους (Zimmermann 1995, Stalker 2002, Schierup *et al.* 2006). Την περίοδο της ανασυγκρότησης και της από – αποικιοποίησης και της μαζικής μετανάστευσης προς τις χώρες της Βορείου Ευρώπης (1945–1973), διαδέχτηκε η περίοδος της περιοριστικής μεταναστευτικής πολιτικής και παλιννόστησης (1974–1989), ακολούθησε η πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (1989–2000) και η σύγχρονη μετανάστευση από τις αρχές του 2000, όπου η Ευρώπη αναγνωρίζει σιγά – σιγά την αναγκαιότητα της μετανάστευσης για το δημογραφικό και οικονομικό της μέλλον και ξετυλίγεται η συζήτηση για την ένταξη και τα πολιτικά δικαιώματα των μεταναστών στις χώρες υποδοχής, παράλληλα με την αυξανόμενη σύνδεση της μετανάστευσης και της μεταναστευτικής πολιτικής με ζητήματα ασφάλειας (*securitization*) (Schierup *et al.* 2006).

2.1.1 Οικονομική ανασυγκρότηση και μετανάστευση 1945–1973

Η Ευρώπη υποδέχεται τα πρώτα σημαντικά ρεύματα μεταναστών αμέσως μετά τον II Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην αρχή της περιόδου, οι μεταναστευτικές ροές οφείλονται στον επαναπατρισμό των Ευρωπαίων από τις αποικίες, οι οποίες κατέκτησαν την ανεξαρτησία τους ή έγιναν ημιανεξάρτητα κράτη. Πάνω από ένα εκατομμύριο Αλγερινοί μετανάστευσαν στη Γαλλία και περίπου 130.000 μετανάστες από την Ινδονησία στην Ολλανδία (Zimmermann 2005: 4). Παρά τη σημαντική αύξηση του πληθυσμού της Ευρώπης λόγω του επαναπατρισμού και της από-αποικιοποίησης, οι

δημογραφικές και κοινωνικές εξελίξεις⁵ που διαδέχτηκαν το τέλος του Πολέμου δημιούργησαν ένα έλλειμμα στην αγορά εργασίας, το οποίο αφορούσε κυρίως την ανειδίκευτη εργασία. Έτσι, για την ανασυγκρότηση και ταχεία ανάπτυξη των οικονομιών των ευρωπαϊκών κρατών, φάνηκε έντονα η ανάγκη να τροφοδοτηθεί η αγορά εργασίας με εργατικό δυναμικό. Το μέγεθος, η κατεύθυνση και η σύνθεση των μεταναστευτικών ροών βρίσκονταν σε αλληλεξάρτηση με τις πολιτικές που υιοθέτησαν τα κράτη της βορειοδυτικής Ευρώπης για την εξεύρεση φθηνών εργατικών χεριών.

Οι χώρες της νοτίου Ευρώπης αποτέλεσαν βασικούς τροφοδότες εργατικού δυναμικού. Υπολογίζεται ότι μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, 1.218.000 Πορτογάλοι, 2.000.000 Ισπανοί και περισσότεροι από 1.000.000 Έλληνες μετανάστευσαν κυρίως προς τις χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης (Arango *et al.* 2009: 6). Κατά συνέπεια, έως το 1973 ο αριθμός των ξένων εργατών στη Δυτική Ευρώπη διπλασιάστηκε από 3% σε 6% του εργατικού δυναμικού (Hall 2000).

Οι κυβερνήσεις των δυτικοευρωπαϊκών κρατών παρενέβαιναν ενεργά στην οικονομία προκειμένου να επιτύχουν το προσδοκώμενο επίπεδο ανάπτυξης χαράζοντας πολιτικές, οι οποίες απέβλεπαν στην άμεση κάλυψη των αναγκών σε εργατική δύναμη στις οικοδομές – κατασκευές, στη μεταλλουργία, στα ορυχεία, στην αυτοκινητοβιομηχανία, στα μεγάλα δημόσια έργα και σε άλλους τομείς. Την περίοδο αυτή μπορούμε να διακρίνουμε δύο κατηγορίες οικονομικής μετανάστευσης (Schierup *et al.* 2006: 26–27).

Πρώτον, οι κυβερνήσεις των χωρών της Δυτικής Ευρώπης σύναψαν συμφωνίες και στρατολόγησαν ξένο εργατικό δυναμικό, μία πολιτική που αποσκοπούσε στην *προσωρινή* μετανάστευση και απασχόληση υπό το καθεστώς του “φιλοξενούμενου εργάτη” (Gastarbeiter). Το θεσμικό πλαίσιο μετακίνησης και η διάρκεια εγκατάστασης διαφοροποιόταν σε κάθε χώρα. Στη Γαλλία, στη Μ. Βρετανία

---

⁵ Δημογραφικοί παράγοντες όπως η χαμηλή γεννητικότητα και η ηλικιακή διάρθρωση του πληθυσμού αλλά και αλλαγές στο κοινωνικό κράτος και στις κοινωνίες της Ευρώπης όπως η επιμήκυνση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, η συνταξιοδότηση σε νεαρότερη ηλικία, η μείωση των ωρών εργασίας και η αλλαγή της φύσης της εργασίας και των προσδοκιών των εργατικών τάξεων συνέβαλλαν στην έλλειψη εργατικών χεριών στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης (Βεντούρα 2006: 102).

και στη Σουηδία, η μακρά διαμονή των μεταναστών και η οικογενειακή συνένωση ήταν σχετικά ευκολότερη. Αντίθετα, στη Γερμανία, Αυστρία και Ελβετία υιοθετήθηκαν πιο αυστηρές πολιτικές: ένα σύστημα εναλλαγής των μεταναστών (*rotation*) με έλεγχο της διάρκειας, των συνθηκών απασχόλησης αλλά και των δικαιωμάτων των μεταναστών ώστε να αποφύγουν με τον τρόπο αυτό τη μόνιμη εγκατάσταση των μεταναστών στις χώρες υποδοχής, και για να προστατεύσουν παράλληλα την εγχώρια αγορά εργασίας. Σύμφωνα με αυτό το σύστημα ο “φιλοξενούμενος εργάτης” προσκαλούνταν στην χώρα υποδοχής για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα με σκοπό να καλύψει καθορισμένες ανάγκες της αγοράς εργασίας. Στο τέλος του χρονικού διαστήματος θα προσκαλούνταν κάποιος άλλος για να καλύψει τη θέση του και ο πρώτος επέστρεφε στον τόπο καταγωγής του (Μουσουρού 1993). Με το σύστημα αυτό οι κυβερνήσεις προέβλεπαν ότι από τη μια μεριά θα επωφελούνταν η εγχώρια οικονομία ενώ από την άλλη δεν χρειαζόνταν να απαντήσουν σε θέματα που σχετιζόνταν με την ένταξη των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής. Στην πράξη ωστόσο η εφαρμογή της ‘εναλλαγής’ των μεταναστών δεν ήταν εύκολη, αφενός διότι οι μετανάστες επιθυμούσαν να παραμείνουν στη χώρα υποδοχής και αφετέρου οι επιχειρήσεις προτιμούσαν να απασχολούν τα ίδια άτομα από το να ξανά εκπαιδεύσουν το εργατικό δυναμικό τους.

Στο πλαίσιο αυτό, οι χώρες της νοτίου Ευρώπης, της βόρειας Αφρικής, η Τουρκία, η Φιλανδία και η Ιρλανδία αποτέλεσαν τις δεξαμενές εργατικού δυναμικού. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στο πλαίσιο αυτού του συστήματος, ο αριθμός των ξένων εργατών στη Γερμανία αυξήθηκε από 95.000 άτομα το 1956, σε 1,3 εκατομμύρια το 1966 και έφτασε τα 2,6 εκατομμύρια άτομα το 1973 (Castles and Miller 2009: 100).

Δεύτερον, οι αγορές εργασίας της Μ. Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ολλανδίας τροφοδοτήθηκαν από μετανάστες των πρώην αποικιών τους (την Ινδία, τη βόρεια και δυτική Αφρική, την Καραϊβική και την Ινδονησία). Για παράδειγμα, μέχρι το 1970 υπήρχαν στη Γαλλία περισσότεροι από 600.000 Αλγερινοί, 140.000 Μαροκινοί και 90.000 Τυνήσιοι. Επίσης πολλοί μετανάστες έρχονταν από τις πρώην αποικίες της δυτικής Αφρικής (τη Σενεγάλη, το Μαλί και τη Μαυριτανία) (Castles and Miller 2009). Σε γενικές γραμμές δεν υπήρχε επίσημη πολιτική “στρατολόγησης”.

Ωστόσο, οι μετανάστες από τις πρώην αποικίες απολάμβαναν περισσότερα δικαιώματα σε σύγκριση με τον προηγούμενο τύπο μετανάστευσης. Το δικαίωμα της νόμιμης εισόδου και της οικογενειακής συνένωσης συνέβαλλε στην εδραίωση των μεταναστευτικών δικτύων.

Στο τέλος της περιόδου, η μετανάστευση στην Ευρώπη αρχίζει να αποκτά διαφορετικά χαρακτηριστικά. Αν και στην αρχή οι μεταναστευτικές ροές προέρχονταν κυρίως από γειτονικές χώρες ή/και από χώρες των πρώην αποικιών και κάθε χώρα υποδέχονταν μετανάστες από πέντε ή έξι εθνικότητες, στο τέλος της δεκαετίας του 1960 η πολιτική στρατολόγησης ξένου εργατικού δυναμικού επεκτάθηκε και σε άλλες χώρες. Παράλληλα, περισσότερες χώρες τροφοδοτούσαν τις αγορές εργασίας της Ευρώπης, με αποτέλεσμα κάθε χώρα να δέχεται μετανάστες, οι οποίοι προέρχονται από ένα ευρύ πεδίο οικονομικών και κοινωνικών στρωμάτων και πολιτισμικών υποβάθρων (Schierup *et al.* 2006: 36).

2.1.2 Πετρελαϊκή κρίση και η προώθηση της ‘μηδενικής μετανάστευσης’

Η οικονομική ύφεση που ακολούθησε την πετρελαϊκή κρίση το 1973/4 οδήγησε πολλές κυβερνήσεις, στην προσπάθεια τους να μειώσουν το μέγεθος της μεταναστευτικής εισροής, στο να υιοθετήσουν διαφορετικά μέτρα μεταναστευτικής πολιτικής. Με τον τρόπο αυτό, στις περισσότερες χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης, οι οποίες την προηγούμενη περίοδο προσέλκυσαν χιλιάδες εργάτες, η στρατολόγηση ξένου εργατικού δυναμικού σχεδόν μηδενίστηκε (Schierup *et al.* 2006).

Στη Γερμανία, ο αριθμός των “προσκεκλημένων” Τούρκων εργατών μειώθηκε από 118.000 το 1973 σε 6.000 το 1974 (Dobson *et al.* 2009: 7), ενώ ο αριθμός των μεταναστών που κατέφθανε την ίδια περίοδο στη Γαλλία μειώθηκε κατά 44% (Constant 2005: 274–275). Η εφαρμογή περιοριστικής μεταναστευτικής πολιτικής ήταν μία προσπάθεια των δυτικοευρωπαϊκών χωρών να προφυλάξουν την εγχώρια αγορά εργασίας στο πλαίσιο της αύξησης της ανεργίας, λόγω της οικονομικής ύφεσης που ακολούθησε την πετρελαϊκή κρίση του 1973. Παράλληλα οι κυβερνήσεις

εφάρμοσαν προγράμματα επαναπατρισμού των μεταναστών, τα οποία παρείχαν στους μετανάστες τα κίνητρα για να επιστρέψουν στις χώρες καταγωγής τους (UN 2002a).

Αν και παρατηρήθηκε ένα σημαντικό κύμα παλιννόστησης, το σχέδιο δεν απέδωσε τα αναμενόμενα, διότι, αντίθετα προς τις επιδιώξεις των κρατών για την “εξαγωγή της ανεργίας”, η είσοδος των “φιλοξενούμενων εργατών” αντικαταστάθηκε από την οικογενειακή συνένωση. Έτσι, πολλοί μετανάστες αντί να επιστρέψουν στις χώρες καταγωγής λόγω της οικονομικής ύφεσης και της ανεργίας, παρέμειναν στις χώρες υποδοχής ενώ οι κυβερνήσεις των κρατών, μολονότι σταμάτησαν την στρατολόγηση ξένου εργατικού δυναμικού επέτρεπαν την οικογενειακή συνένωση (Stalker 2002). Κατά συνέπεια, σε γενικές γραμμές το μέγεθος της μεταναστευτικής εισροής μειώθηκε, όμως ο αριθμός των μεταναστών παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα. Για παράδειγμα, στη Γερμανία μεταξύ 1973 και 1977 ο αριθμός των μεταναστών μειώθηκε από 869.000 σε 423.000 άτομα, ενώ στην Ελβετία από 90.000 σε 61.000 άτομα (Dobson *et al.* 2009: 7).

Η παραμονή των μεταναστών στις χώρες υποδοχής κατά τη διάρκεια της ύφεσης συνδέεται με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών και τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στις χώρες υποδοχής και καταγωγής. Ειδικότερα, τα μελλοντικά σχέδια των μεταναστών ήταν συνδεδεμένα με τη φάση του κύκλου ζωής στην οποία βρίσκονταν. Εργένηδες και σχετικά νέοι, αρχικά σκόπευαν να μείνουν στις χώρες υποδοχής για ένα μικρό χρονικό διάστημα, τόσο ώστε να εξοικονομήσουν ένα χρηματικό ποσό και να δημιουργήσουν τις οικονομικές συνθήκες μιας καλύτερης ζωής στην πατρίδα τους. Όμως, η μακρά παραμονή τους στις χώρες υποδοχής και η οικογενειακή επανένωση τροποποίησε τα σχέδια τους. Οι συνέπειες της οικονομικής ύφεσης ήταν πιο έντονες σε κάποιες χώρες όπως στην Τουρκία και στην βόρεια Αφρική από ό,τι στην Ευρώπη, γεγονός που έδινε σε κάποιους μετανάστες οικονομικά κίνητρα για να παραμείνουν στις χώρες υποδοχής. Επιπρόσθετα, η μερική έστω ενσωμάτωση κάποιων μεταναστών στο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, το οποίο τους παρείχε μεταξύ άλλων επίδομα ανεργίας, τους προσέφερε συγχρόνως κίνητρα για την παραμονή τους στις χώρες υποδοχής παρά την

επιδείνωση των προοπτικών απασχόλησης. Τέλος, στις φιλελεύθερες και δημοκρατικές κοινωνίες οι κυβερνήσεις των χωρών δεν μπορούσαν να παραβλέψουν τα δικαιώματα των νόμιμα διαμενόντων μεταναστών και να τους διώξουν απλώς από τη χώρα (Castles 2006: 743).

Συνεπώς, η αύξηση του ξένου πληθυσμού συνεχίστηκε αφενός λόγω της υψηλής γεννητικότητας των μεταναστών και της οικογενειακής επανένωσης αλλά και λόγω της ενίσχυσης των 'παράνομων' μεταναστευτικών ροών ως ένας τρόπος μετανάστευσης, εν τη απουσία νόμιμων οδών, λόγω των περιοριστικών πολιτικών μετανάστευσης. Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι μέχρι τη δεκαετία του 1980 η οικογενειακή επανένωση έγινε η κύρια πηγή νόμιμης μετανάστευσης στην Ευρώπη πέρα από το καθεστώς ασύλου (UN 2002a).

2.1.3 1989: Το 'άνοιγμα' των συνόρων των πρώην κομμουνιστικών χωρών

Το τέλος του "Ψυχρού Πολέμου" και η επακόλουθη κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη, ενσωμάτωσαν τις χώρες αυτές από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 στον ευρωπαϊκό μεταναστευτικό χάρτη (Salt 2006). Οι πολιτικές συνθήκες που επικράτησαν στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένης και της υψηλής ανεργίας, συνέβαλαν στη δημιουργία ενός νέου μεταναστευτικού ρεύματος από τις χώρες αυτές προς την υπόλοιπη Ευρώπη. Παράλληλα, η κατάρρευση των συνόρων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, μετέβαλε εκατομμύρια εσωτερικούς μετανάστες, σε αλλοδαπό πληθυσμό στα νέα κράτη⁶

---

⁶ Με την κατάρρευση των καθεστώτων των χωρών της Κεντρικής Ανατολικής Ευρώπης και των ομοσπονδιακών κρατών και την ίδρυση των ανεξάρτητων κρατών, οι μετακινήσεις που υπολογίζονταν ως εσωτερικές – εντός δηλαδή των περιοχών που άνηκαν σε χώρες όπως η Σοβιετική Ένωση, η Τσεχοσλοβακία και η Γιουγκοσλαβία – καταγράφονται πλέον στην κατηγορία των διεθνών μετακινήσεων. Χαρακτηριστικό είναι ότι μεταξύ 1990 και 1998 καταγράφηκαν περισσότεροι από δύο εκατομμύρια μετανάστες από τη διάσπαση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, ενώ σχεδόν 800.000 εγκατέλειψαν τη Βοσνία – Ερζεγοβίνη το 1994. Στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης έως τις αρχές

(Castles 2000: 270). Πρέπει να σημειωθεί ότι σε αντίθεση με τις προηγούμενες περιόδους, όπου οι ευρωπαϊκές μεταναστευτικές πολιτικές διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο για το μέγεθος των μεταναστευτικών ροών, οι γεωπολιτικές και τις οικονομικές μεταβολές που ακολούθησαν την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων, διαμόρφωσαν σε σημαντικό βαθμό το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης.

Οι βασικότερες κατηγορίες μεταναστευτικών ροών, ήταν οι αιτούντες άσυλο και οι πρόσφυγες, η παλιννόστηση των εθνικών μειονοτήτων από την πρώτην Σοβιετική Ένωση, η οικογενειακή συνένωση καθώς και η ‘παράνομη’ μετανάστευση. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στη δυτική Ευρώπη σε λιγότερο από μία δεκαετία, ο αριθμός των αιτούντων άσυλο αυξήθηκε από 104.000 αιτήσεις το 1984 σε 692.000 το 1992 με πάνω από το 60% των αιτήσεων να έχει κατατεθεί στη Γερμανία (Hall 2000). Εκτιμάται ότι μεταξύ 1980–1998 περισσότερα από 4 εκατομμύρια άτομα είχαν αιτηθεί άσυλο στην Ευρώπη (Stalker 2002: 153). Αν και ο αριθμός των αιτούντων άσυλο περιορίστηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1990, το άσυλο εξακολουθεί να κυριαρχεί στην δημόσια και πολιτική συζήτηση για τη μετανάστευση στις χώρες της Ευρώπης (Lyons and Huegler 2010).

Η εφαρμογή περιοριστικών μέτρων μεταναστευτικής πολιτικής για την αναχαίτιση των μεταναστευτικών ροών ενίσχυσε τη μη – νόμιμη μετανάστευση. Εκτιμάται ότι τη δεκαετία του 1990, στην Ευρώπη κατοικούσαν 2–3 εκατομμύρια “παράνομοι” μετανάστες, οι οποίοι αντιστοιχούσαν στο 10–15% του συνολικού αριθμού αλλοδαπών (Stalker 2002: 151).

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας αυτής, η οικογενειακή συνένωση αποτελεί τη μεγαλύτερη κατηγορία νόμιμης μετανάστευσης. Για παράδειγμα στην Ολλανδία μόνο το 16% των αδειών παραμονής που δόθηκαν το 1999 αφορούσαν την εύρεση εργασίας, ενώ πάνω από τα δύο τρίτα την οικογενειακή επανένωση. Στη Σουηδία οι άδειες παραμονής για οικογενειακή επανένωση άγγιζαν το 80%, ενώ η Πορτογαλία παρουσίαζε πιο ισορροπημένη εικόνα με το 47% των αδειών να αφορά την

του 2000 ο αριθμός των εσωτερικά εκτοπισμένων προσφύγων (internally displaced persons) έφτασε τα 1,6 εκατομμύρια, άτομα ενώ ξεπέρασε τους 250.000 στη Γιουγκοσλαβία (UN 2002b: 1-2).

οικογενειακή συνένωση, ένα ανάλογο ποσοστό αφορούσε την αναζήτηση εργασίας και το υπόλοιπο αφορούσε τους αιτούντες άσυλο (Stalker 2002: 161).

Την ίδια περίοδο, παρατηρείται παράλληλα μία “αντιστροφή των μεταναστευτικών” ροών στις χώρες της νότιας Ευρώπης. Έτσι, ενώ στις προηγούμενες περιόδους η Ισπανία, η Ιταλία, η Ελλάδα και η Πορτογαλία, συνιστούσαν χώρες αποστολής εργατικού δυναμικού στη βορειοδυτική Ευρώπη, από τη δεκαετία του 1970 αρχίζουν να υποδέχονται ρεύματα μεταναστών από τις χώρες της βορείου Αφρικής (το Μαρόκο, την Τυνησία, την Αίγυπτο), ρεύματα τα οποία συνδυάστηκαν και με ένα αξιόλογο κύμα παλιννόστησης από τις χώρες της βορείου Ευρώπης και τις αποικίες. Ωστόσο, έπειτα από την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων στο τέλος της δεκαετίας του 1980, η εισροή μεταναστών στις χώρες της νοτίου Ευρώπης έλαβε μεγαλύτερες διαστάσεις.

2.1.4 Μεταναστευτικές τάσεις στην Ευρώπη τη δεκαετία του 2000

Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 οι μεταναστευτικές ροές σταθεροποιήθηκαν ως απόρροια της σχετικά οικονομικής και πολιτικής σταθερότητας στην Ανατολική Ευρώπη, αλλά και της ενίσχυσης των πολιτικών μετανάστευσης και ασύλου. Εντούτοις, από τις αρχές του 2000, παρατηρείται μια αύξηση των ροών, σε μία περίοδο όπου αναγνωρίζεται η δημογραφική πρόκληση που αντιμετωπίζει – και θα αντιμετωπίσει στο μέλλον – η Ευρώπη και του ρόλου που καλείται να διαδραματίσει η μετανάστευση για την κάλυψη αναγκών της αγοράς εργασίας σε ειδικευμένο και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Παράλληλα, η δημόσια συζήτηση στρέφεται όλο και περισσότερο σε ζητήματα ελέγχου των συνόρων και αναχαίτισης των ‘παράνομων’ μεταναστευτικών ροών και στην σχέση μεταξύ μετανάστευσης και ασφάλειας ιδιαίτερα μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 (Salt 2006, Schierup *et al.* 2006).

Η δημογραφική γήρανση αποτελεί σημαντικό ζήτημα στις χώρες της ΕΕ καθώς μεταβάλλει τη σύνθεση του εργατικού δυναμικού, μειώνει τη μελλοντική προσφορά εργασίας και τα επίπεδα απασχόλησης και θέτει σοβαρές πιέσεις στη δημοσιονομική

διαχείριση. Τα χαμηλά ποσοστά γεννήσεων, η αύξηση του προσδόκιμου ζωής και η μετανάστευση συνδιαμορφώνουν τη μελλοντική δημογραφική εικόνα της Ευρώπης. Μεταξύ 1985 και 2008 η καθαρή εισροή μεταναστών στην ΕΕ (27) υπολογίζεται σε 22 εκατομμύρια άτομα (Sobotka 2009: 223), ενώ το 2008 ο πληθυσμός της ΕΕ (27) αυξήθηκε κατά 2,1 εκατομμύρια άτομα, αύξηση που οφείλεται μόνο κατά 0,6 εκατομμύρια στη φυσική αύξηση του πληθυσμού και κατά 1,5 εκατομμύρια οφείλεται στη μετανάστευση, καθιστώντας την τελευταία στο βασικό παράγοντα πληθυσμιακής μεγέθυνσης στις περισσότερες χώρες της ΕΕ (Sobotka 2009, EC 2010a: 171). Παράλληλα, εκτιμάται ότι ο πληθυσμός της ΕΕ θα αυξηθεί κατά 5% έως το 2035 αγγίζοντας τα 520,1 εκατομμύρια άτομα και έπειτα θα ακολουθήσει πτωτική πορεία και θα μειωθεί κατά 3% έως το 2060 (EC 2009b: 20). Οι πληθυσμιακές προβολές καταδεικνύουν ότι ο αριθμός των ατόμων άνω των 65 ετών θα διπλασιαστεί μέχρι το 2060 αγγίζοντας τα 151 εκατομμύρια άτομα, τη στιγμή που υπολογίζεται ότι ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός (15–64 ετών) θα μειωθεί κατά 15% στην αντίστοιχη περίοδο (EC 2009b: 21). Λαμβάνοντας υπόψη την καλύτερη ηλικιακή διάρθρωση των μεταναστών, ιδιαίτερα των υπηκόων τρίτων χωρών (ΥΤΧ), εκτιμάται ότι η μετανάστευση μπορεί να μετριάσει τις δυσμενείς συνέπειες της δημογραφικής γήρανσης στην αγορά εργασίας (Coppel *et al.* 2001, EC 2009b: 22), ανάγοντας το σχεδιασμό πολιτικών μετανάστευσης ειδικευμένου και ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού βασικό μοχλό για τη λειτουργία της αγοράς εργασίας.

Παράλληλα όμως με την ρητή ή άρρητη αποδοχή από τα κράτη – μέλη ότι η μετανάστευση μετριάσει τις συνέπειες της δημογραφικής γήρανσης, εντείνονται παρόλα αυτά οι προσπάθειες ελέγχου των συνόρων της ΕΕ για την αναχαίτιση των ‘παράνομων’ μεταναστευτικών ροών. Εκτιμάται ότι στην Ευρώπη διαμένουν παράνομα περίπου 10 εκατομμύρια μετανάστες ενώ σε περίπου 500.000 άτομα ετησίως ανέρχεται ο αριθμός αυτών που εισέρχονται ‘παράνομα’ ή/και χάνουν το δικαίωμα νόμιμης παραμονής στην Ευρώπη (CMRP 2010: 6). Το ζήτημα των ‘παράνομων’ ροών μεταναστών γίνεται περισσότερο ευαίσθητο σε περιόδους οικονομικής κρίσης και αποκτά ιδιαίτερη θέση στο δημόσιο λόγο για τη μετανάστευση, τόσο από τη διάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όσο και την

εμφάνιση ξενοφοβικών στάσεων, οι οποίες δρουν αποσταθεροποιητικά για την κοινωνική συνοχή. Οι εντεινόμενες ανησυχίες για τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης και τη σχέση αυτής με τις συνεχιζόμενες μεταναστευτικές ροές συνδέονται και με τον αυστηρότερο έλεγχο των συνόρων της ΕΕ (FRONTEX 2009). Το 2009 η Ευρωπαϊκή Αρχή για τη Διαχείριση της Επιχειρησιακής Συνεργασίας των Εξωτερικών Συνόρων των Κρατών Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRONTEX) κατέγραψε 106.200 περιπτώσεις μεταναστών που προσπάθησαν να διασχίσουν παράνομα τα θαλάσσια και τα χερσαία σύνορα της, αριθμός που αντιστοιχεί σε μία μείωση κατά 33% σε σχέση με το 2008 (FRONTEX 2010: 12). Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η μείωση αυτή δε συνδέεται μόνο με την οικονομική κρίση, αλλά κυρίως με τους εντονότερους ελέγχους των συνόρων και την αυστηρότερη εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής. Σε κάθε περίπτωση, η προσπάθεια μείωσης της 'παράνομης' μετανάστευσης προς την ΕΕ προαπαιτεί και τη συμβολή και των 12 νέων κρατών – μελών, τα οποία οφείλουν να εισάγουν μέτρα ελέγχου των (διευρυμένων) συνόρων της.

Η διεύρυνση ωστόσο της ΕΕ το 2004 με την προσχώρηση δέκα νέων κρατών μελών, εκ των οποίων οκτώ χώρες της ανατολικής Ευρώπης (A-8)⁷ και το 2007 με την προσχώρηση της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας (A-2),⁸ μετέβαλε για μία ακόμη φορά

---

⁷ Στη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης τον Μάιο 2004 προστέθηκαν 10 κράτη μέλη. Η Κύπρος, η Μάλτα, η Πολωνία, η Λιθουανία, η Λετονία, η Εσθονία, η Ουγγαρία, η Τσεχία, η Σλοβενία και η Σλοβακία. Αν και για την Κύπρο και τη Μάλτα επιτράπηκε η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων από και προς τα κράτη μέλη, για τις οκτώ χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (Accession 8, A-8) εφαρμόστηκε η μεταβατική περίοδος. Για τα δύο πρώτα χρόνια της μεταβατικής περιόδου μόνο η Ιρλανδία, η Αγγλία και η Σουηδία παραχώρησαν πλήρη πρόσβαση στην αγορά εργασίας τους. Το 2006 η Φιλανδία, η Ελλάδα, η Πορτογαλία, η Ισπανία, και η Ιταλία ήραν όλους τους περιορισμούς για τις A-8 (EC 2008).

⁸ Το 2007 προσχώρησαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση η Βουλγαρία και η Ρουμανία (Accession 2, A-2) Δεκαπέντε κράτη – μέλη εφάρμοσαν περιορισμούς για εργαζομένους από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, ενώ 10 κράτη μέλη (Τσεχία, Εσθονία, Κύπρος, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία, Σλοβενία, Σλοβακία, Φιλανδία, Σουηδία) άνοιξαν τις αγορές εργασίας τους. Την 1^η Ιανουαρίου 2009, η Ελλάδα, η Ισπανία, η Ουγγαρία και η Πορτογαλία ήραν τους περιορισμούς ενώ ακολούθησε η Δανία τον Μάιο 2009 (EC 2008, EC 2009a). Σημειώνεται όμως ότι ύστερα από αίτημα των ισπανικών αρχών, στις 28

το ρόλο που διαδραματίζουν στη μετανάστευση οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (Lyons and Huegler 2010: 440). Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας στην ατζέντα της συζήτησης για τη μετανάστευση στην Ευρώπη, προστίθενται οι πιθανές συνέπειες της διεύρυνσης της ΕΕ, ως προς το μέγεθος των μεταναστευτικών ροών. Η ανησυχία αυτή συνέβαλε στην θέσπιση από τα δεκαπέντε κράτη – μέλη περιοριστικών μέτρων εισόδου στην αγορά εργασίας κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου (Kahanec and Zimmermann 2009).

Η διεύρυνση συνέβαλε στην ενίσχυση των μεταναστευτικών ροών από τις χώρες αυτές προς τις υπόλοιπες της ΕΕ, μολονότι το μέγεθος των ροών αυτών, καθώς και η εθνοτική τους σύνθεση διέφερε σε κάθε χώρα – μέλος (Kahanec and Zimmermann 2009). Κατά συνέπεια, αν και σε γενικές γραμμές η μετανάστευση από τις χώρες που πρόσφατα προσχώρησαν στην ΕΕ προς τα υπόλοιπα κράτη – μέλη κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα, ορισμένες χώρες όπως η Πολωνία παρουσίασαν υψηλότερα ποσοστά αποδημίας. Ενδεικτικό είναι ότι το 2004 μετανάστευσαν 407.150 άτομα από την Πολωνία εκ των οποίων 250.000 μετανάστευσαν στη Γερμανία. Χαρακτηριστικό είναι ότι μόνο το 15% των Πολωνών βρήκε εργασία σε χώρες που δεν είχαν υιοθετήσει περιορισμούς για την αγορά εργασίας. Συγκεκριμένα, 10.000 στην Ιρλανδία, 12.000 στη Σουηδία και 40.000 άτομα στη Μ. Βρετανία (EC 2006a: 81).

Η Μ. Βρετανία υποδέχτηκε το μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών από τα νέα κράτη μέλη. Το 2007 ο αριθμός των μεταναστών από τα νέα κράτη μέλη ανήλθε σε 217.740 άτομα ενώ συνολικά από το 2004, 812.000 μετανάστες από τις Α-8 αναζήτησαν εργασία στη Μ. Βρετανία καθώς και 10.540 Βούλγαροι και 22.080 Ρουμάνοι (Kahanec and Zimmermann 2009).

Ωστόσο, αν και η είσοδος των νέων κρατών μελών ενίσχυσε τις μεταναστευτικές ροές εντός των ορίων της ΕΕ αξίζει να σημειωθεί ότι στα περισσότερα κράτη – μέλη είναι υψηλότερη η ποσοστιαία συμμετοχή των ΥΤΧ στον αλλοδαπό πληθυσμό και κατά συνέπεια αποδίδεται μεγαλύτερη βαρύτητα στη

Ιουλίου 2011, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε τον περιορισμό της πρόσβασης ρουμάνων εργαζομένων στην ισπανική αγορά εργασίας έως τις 31 Δεκεμβρίου 2012, λόγω σοβαρών διαταραχών σε αυτήν Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2011).

μετανάστευση από τρίτες χώρες από ό,τι στην ενδο-ευρωπαϊκή κινητικότητα (EC 2006a: 82). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η μετανάστευση των υπηκόων της ΕΕ αντιστοιχεί στο 44% της μετανάστευσης εντός των χωρών του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (EEA – *European Economic Area*) (OECD 2010: 29).

Σήμερα, ο αλλοδαπός πληθυσμός στην ΕΕ (27) ανέρχεται σε 31,9 εκατομμύρια άτομα, αριθμός που αντιστοιχεί στο 6,4% του πληθυσμού της. Σχεδόν τα δύο τρίτα των αλλοδαπών (19,9 εκατομμύρια) αποτελούν οι ΥΤΧ, ενώ το υπόλοιπο αφορά υπηκόους των κρατών – μελών της ΕΕ.

Εντός όμως της ΕΕ παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στη ποσοστιαία συμμετοχή του αλλοδαπού πληθυσμού στο πληθυσμό κάθε χώρας. Έτσι, τα υψηλότερα ποσοστά συγκεντρώνουν το Λουξεμβούργο (43,5%), η Λετονία (17,9%) η Εσθονία (12,3%), η Κύπρος (16,1%), η Ισπανία (12,3%), η Ιρλανδία (11,3%) και η Αυστρία (10,3%). Συνακόλουθα, οι πολυπληθέστερες εθνικότητες αλλοδαπών στην Ευρώπη είναι οι Τούρκοι (7,5%), οι Ρουμάνοι (6,2%), οι Μαροκινοί (5,8%), οι Πολωνοί (4,6%), οι Ιταλοί (4%) και οι Αλβανοί (3,2%) (Vasileva 2010).⁹

Η συγκριτική και ιστορική μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ευρώπη οδηγούν στην ομαδοποίηση των χωρών βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων. Με άλλα λόγια, η μεταναστευτική εμπειρία, ο μετασχηματισμός των χωρών της Ευρώπης

---

⁹ Αν και η στατιστική καταγραφή της μετανάστευσης και των μεταναστευτικών ροών έχει βελτιωθεί τα τελευταία χρόνια, τα διαθέσιμα δεδομένα περιορίζουν τη δυνατότητα να αναλυθεί η παρουσία του φαινομένου, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε διεθνές επίπεδο, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει πάντοτε συγκρισιμότητα των δεδομένων. Οι δυσχέρειες της στατιστικής αποτύπωσης έγκεινται στις διαφορετικές μεθόδους καταγραφής των δεδομένων, στην αδυναμία σύγκρισης των δεδομένων λόγω εννοιολογικών και προσδιοριστικών διαφορών καθώς και στην αδυναμία προσδιορισμού των νέων τύπων και της δυναμικής της μετανάστευσης, στην χορήγηση υπηκοότητας και στις διαφορετικές μεταναστευτικές πολιτικές που υιοθετούνται από κάθε χώρα και βέβαια στην ύπαρξη των παράνομων μεταναστευτικών ροών, οι οποίες μπορούν μόνο να εκτιμηθούν (Coppel *et al.* 2001, Stalker 2002: 154, Salt 2006: 6–9, Sobotka 2009, Γρώπα και Τριανταφυλλίδου 2009: 501, Fassmann 2009). Στην ΕΕ η προσπάθεια εναρμόνισης του συστήματος στατιστικής καταγραφής της μετανάστευσης και ασύλου για την εξασφάλιση της συγκρισιμότητας των δεδομένων μεταξύ των κρατών – μελών, θεσπίστηκε με τον Κανονισμό 862/2007 και με τους κανονισμούς 352/2010, 216/2010.

σε χώρες υποδοχής/ αποστολής ή/και διέλευσης μεταναστών αλλά και η υπερίσχυση ορισμένων “κατηγοριών” μεταναστών σε αυτές (νόμιμοι/ παράνομοι, αιτούντες άσυλο κ.ά.) επιτρέπουν την διάκριση των κρατών – μελών σε διαφορετικά ‘μοντέλα’ ή τυπολογίες χωρών (Γρώπα και Τριανταφυλλίδου 2009, Lyons and Huegler 2010: 439). Έτσι, ο σύγχρονος μεταναστευτικός χάρτης της ΕΕ περιλαμβάνει εκτός από τις χώρες της δυτικής και βόρειας Ευρώπης (π.χ. τη Γερμανία, τη Μ. Βρετανία και τη Γαλλία), οι οποίες παραδοσιακά συνιστούσαν προορισμό των μεταναστών, τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που πρόσφατα προσχώρησαν στην ΕΕ (Α-8, Α-2) αλλά και τις χώρες της νοτίου Ευρώπης (την Ιταλία, την Ισπανία, την Ελλάδα και την Πορτογαλία) (Statham and Gray 2005), οι οποίες τη τελευταία εικοσαετία μετατράπηκαν από χώρες αποστολής σε χώρες υποδοχής μεταναστών. Η εξέλιξη αυτή σηματοδότησε και ανάδειξε μια σειρά από κοινωνικοοικονομικούς μετασχηματισμούς και προκλήσεις, ζητήματα που καλούνται σήμερα να διαχειριστούν οι χώρες αυτές.

2.2 Οι μετανάστες στη νότια Ευρώπη

2.2.1 Η διαμόρφωση ενός ‘μοντέλου μετανάστευσης’

Το τέλος του 20^{ου} αιώνα βρίσκει τις χώρες της νοτίου Ευρώπης να έχουν διαφορετικό ρόλο στη μετανάστευση της Γηραιάς Ηπείρου. Όπως προαναφέρθηκε, ενώ κατά την άμεση μεταπολεμική περίοδο μετανάστες από την Ισπανία, την Ιταλία, την Ελλάδα και την Πορτογαλία τροφοδοτούσαν τις αγορές εργασίας της βόρειου Ευρώπης, η πετρελαϊκή κρίση του 1973/4 σηματοδότησε τη σταδιακή μετατροπή των χωρών τους από χώρες αποστολής σε υποδοχής μεταναστών. Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά την τελευταία εικοσαετία ο αλλοδαπός πληθυσμός στις χώρες της νοτίου Ευρώπης που κυμαίνονταν μεταξύ 950.000 και 1,3 εκατομμύρια άτομα το 1991 (Arango *et al.* 2009: 7), ξεπέρασε τα 10,5 εκατομμύρια το 2008 (OECD 2010).

Η περιοριστική μεταναστευτική πολιτική που είχε υιοθετηθεί από τα κράτη της βορειοδυτικής Ευρώπης λόγω της ύφεσης, η ιδιαίτερη γεωγραφική θέση των νότιο –

ευρωπαϊκών χωρών και η γεωγραφική εγγύτητά τους με τις χώρες αποστολής, ο οικονομικός και κοινωνικός μετασχηματισμός τους σε συνδυασμό με τον ανοικτό χαρακτήρα και την ιδιαίτερη φύση των οικονομιών τους (ο τουρισμός, το εμπόριο, η ναυτιλία, η εποχικότητα ορισμένων κλάδων και η επέκταση του τριτογενούς τομέα), η οποία δημιούργησε νέες ανάγκες στην αγορά εργασίας, αλλά και η σχετική άνοδος του βιοτικού επιπέδου του ντόπιου πληθυσμού, που οδήγησε στην απομάκρυνση του από τις επισφαλείς και χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας, συνιστούν ορισμένους από τους παράγοντες που συνέβαλλαν στο μετασχηματισμό της Ιταλίας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας και της Ελλάδας σε χώρες υποδοχής μεταναστών (Iosifides and King 1996, King 2000: 8–11).

Σύμφωνα με τον King (2000) τα χαρακτηριστικά που εμφανίζει η μετανάστευση προς τη νότιο Ευρώπη συγκροτούν το “νότιο-ευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης”, το οποίο διαφοροποιείται από το μοντέλο μετανάστευσης που επικράτησε κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 στις χώρες της δυτικής Ευρώπης (Iosifides and King 1996, King 2000). Οι διαφορές αυτές έγκειται στις θέσεις που καταλαμβάνουν οι μετανάστες στην αγορά εργασίας, στη θέση και στο ρόλο των μεταναστών στην κοινωνία και στην εργασιακή ιεραρχία, στην έλλειψη συνδικαλιστικής οργάνωσης και στα διαφορετικά εθνοτικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά των μεταναστών (Iosifides and King 1996).

Βασικά χαρακτηριστικά του “νότιο – ευρωπαϊκού” μοντέλου είναι η πολλαπλότητα και η ετερογένεια των εθνικοτήτων και των τύπων μετανάστευσης, η έμφυλη διαφοροποίηση των εθνικοτήτων,¹⁰ η μεγάλη ποικιλία γεωγραφικής και κοινωνικής προέλευσης των μεταναστών, ο ‘παράνομος’ χαρακτήρας της μετανάστευσης και η συνύπαρξη υψηλής ανεργίας, υποαπασχόλησης και μετανάστευσης (King 2000).

Μία ερμηνεία για τη συνύπαρξη ανεργίας και μετανάστευσης δίδεται από τη θεωρία της τμηματοποίησης της αγοράς εργασίας (βλ. κεφάλαιο 1^ο). Οι μετανάστες στις χώρες της νότιας Ευρώπης συνήθως καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας στη

---

¹⁰ Δηλαδή κάποιες εθνικότητες να αντιπροσωπεύονται από άνδρες (π.χ. Αλγερινοί, Αιγύπτιοι), ενώ σε άλλες υπερτερούν οι γυναίκες (π.χ. Φιλιππινέζες, Βούλγαρες) .

δευτερεύουσα αγορά εργασίας, θέσεις εργασίας που έχει εγκαταλείψει ο ντόπιος πληθυσμός, θεωρώντας αυτές χαμηλού κύρους (Hoggart and Mendoza 1999, King 2000, Solé 2004, Reyneri 2004, Kasimis and Papadopoulos 2005). Ανάλογα με τη διάρθρωση της αγοράς εργασίας, την εποχικότητα ορισμένων κλάδων και τις ανάγκες κάθε περιοχής/ χώρας, οι μετανάστες καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας στους κλάδους των κατασκευών, του τουρισμού (ξενοδοχεία – εστίαση), στις οικιακές υπηρεσίες, στις μεταποιητικές/ βιομηχανικές μονάδες και στη γεωργία, αναλαμβάνοντας συνήθως τις 3-D jobs (*Dirty, Dangerous, Demeaning*) εντός αυτών των κλάδων. Κατά συνέπεια, η εργασία των μεταναστών δεν αντικαθιστά το ντόπιο εργατικό δυναμικό, αλλά δρα συμπληρωματικά σε αυτό, αν και κάποιες κατηγορίες απασχολούμενων στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας μπορεί να θίχτηκαν (Reyneri 2004, Kasimis and Papadopoulos 2005, Kasimis 2008).

Συνεπώς, αν και παρατηρούνται ομοιότητες στη μεταναστευτική εμπειρία των νότιο-ευρωπαϊκών χωρών, το νότιο-ευρωπαϊκό μοντέλο δεν πρέπει να θεωρηθεί στατικό (Kasimis 2008, Arango *et al.* 2009). Από τη μία μεριά η εξέλιξη του μεταναστευτικού φαινομένου σε χώρες όπως η Μάλτα, η Κύπρος και η Σλοβενία, τείνει προς τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης που εμφανίζουν οι υπόλοιπες χώρες του μοντέλου (King and Thomson 2008), και από την άλλη η δυναμική των μεταναστευτικών ροών στις χώρες της νοτίου Ευρώπης, αναδεικνύει νέες τάσεις, όπως για παράδειγμα μία εξισορρόπηση στην αναλογία των δύο φύλων (Kasimis 2008). Κατά συνέπεια, αν και είναι σημαντικό να εξετάζουμε τις χώρες της νοτίου Ευρώπης εντάσσοντας αυτές στο ίδιο πλαίσιο αναφοράς ερευνώντας τις ομοιότητες που εμφανίζουν, θα πρέπει όμως παράλληλα να αναδεικνύονται και οι υφιστάμενες διαφορές μεταξύ των χωρών αλλά και μεταξύ των περιφερειών μιας χώρας (Kasimis 2008, Arango *et al.* 2009).

2.2.2 Η Μετανάστευση στη νότια Ευρώπη

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), μέσα σε δύο χρόνια ο αλλοδαπός πληθυσμός στις χώρες της νοτίου Ευρώπης αυξήθηκε κατά 25% ξεπερνώντας το 2008 τα 10,5 εκατομμύρια άτομα. Στην Ισπανία συγκεντρώνεται πάνω από το ήμισυ των αλλοδαπών της νοτίου Ευρώπης ενώ ακολουθούν η Ιταλία, η Ελλάδα και η Πορτογαλία (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Αλλοδαπός πληθυσμός στη Νότια Ευρώπη (σε χιλ. άτομα)

Χώρα/Έτος	2006		2007		2008	
	Σύνολο αλλοδαπών	% γυναικών	Σύνολο αλλοδαπών	% γυναικών	Σύνολο αλλοδαπών	% γυναικών
Ισπανία	4.519,6	47,0	5.268,8	46,8	5.598,7	46,9
Ιταλία	2.938,9	49,9	3.432,7	50,4	3.891,3	50,8
Πορτογαλία	437,1	44,7	446,3	43,8	443,1	47,3
Ελλάδα	570,6	50,0	643,1	48,3	733,6	47,7
Σύνολο	8.466,2	48,1	9.790,8	48,0	10.666,7	48,4

Πηγή: International Migration Outlook: SOPEMI 2010 – OECD, Επεξεργασία στοιχείων πίνακα Β.1.5. “Stock of foreign population by nationality”.

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι μολονότι δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις στην αναλογία φύλου των αλλοδαπών μεταξύ των χωρών, υπάρχουν όμως έμφυλες διαφοροποιήσεις εντός των εθνικοτήτων (Πίνακας 2).

Πίνακας 2. Βασικότερες εθνικότητες αλλοδαπών στη νότια Ευρώπη

Ισπανία		Ιταλία		Ελλάδα		Πορτογαλία	
<i>Ρουμανία</i>	14,2%	<i>Ρουμανία</i>	20,5%	<i>Αλβανία</i>	56,4%	<i>Βραζιλία</i>	24,2%
<i>Μαρόκο</i>	12,7%	<i>Αλβανία</i>	11,3%	<i>Βουλγαρία</i>	5,5%	<i>Ουκρανία</i>	11,9%
<i>Εκουαδόρ</i>	7,4%	<i>Μαρόκο</i>	10,4%	<i>Γεωργία</i>	4,6%	<i>Πράσινο Ακρωτήριο</i>	11,7%
<i>Ην. Βασίλειο</i>	6,7%	<i>Κίνα</i>	4,4%	<i>Ρουμανία</i>	4,0%	<i>Αγκόλα</i>	6,3%
<i>Κολομβία</i>	5,2%	<i>Ουκρανία</i>	4,0%	<i>Πολωνία</i>	2,6%	<i>Ρουμανία</i>	6,2%
<i>Βολιβία</i>	4,1%	<i>Φιλιππίνες</i>	2,9%	<i>Πακιστάν</i>	2,4%	<i>Γουινέα</i>	5,7%
<i>Γερμανία</i>	3,4%	<i>Τυνησία</i>	2,6%	<i>Ρωσία</i>	2,3%	<i>Μολδαβία</i>	4,8%

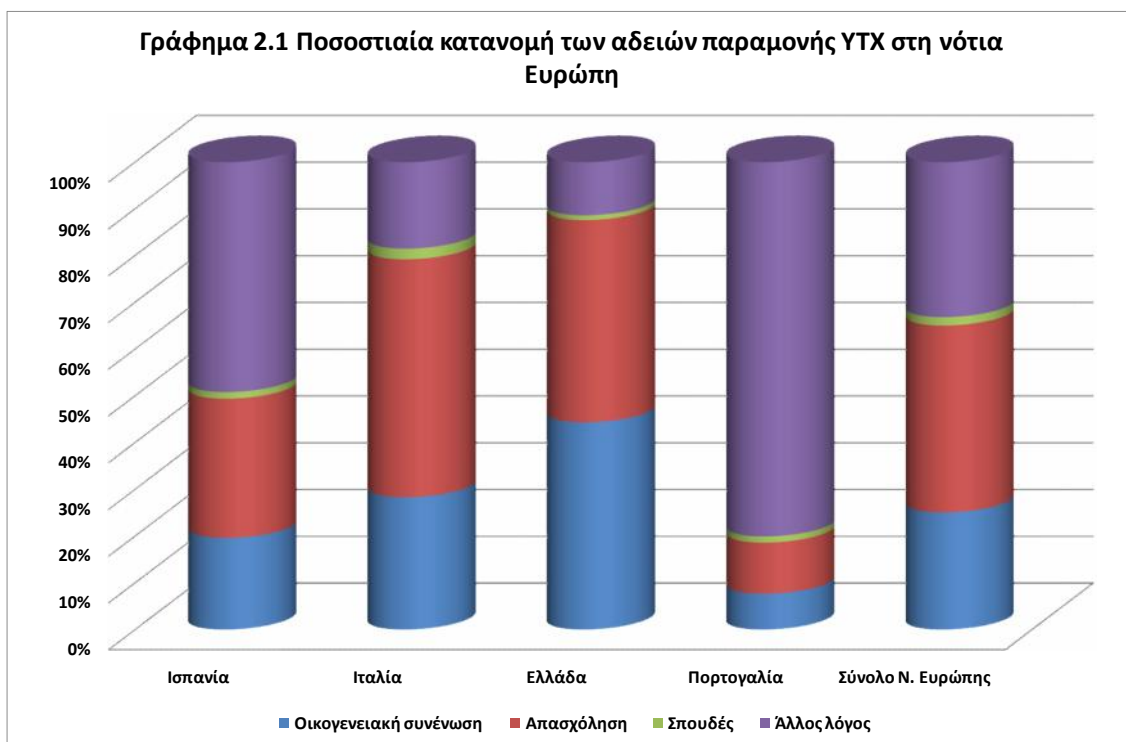
Πηγή: International Migration Outlook: SOPEMI 2010 – OECD, Επεξεργασία στοιχείων πίνακα Β.1.5. “Stock of foreign population by nationality”.

Ειδικότερα, εξετάζοντας τις εθνικότητες των αλλοδαπών στις χώρες της νότιας Ευρώπης μπορούμε να επισημάνουμε σημαντικές ομοιότητες μεταξύ των χωρών, καθώς και σημαντικές διαφοροποιήσεις. Καταρχάς, εθνικότητες όπως η ρουμανική, η μαροκινή και η ουκρανική, απαντώνται στις περισσότερες χώρες της νοτίου Ευρώπης. Αντίστοιχα, γεωγραφικοί και πολιτισμικοί παράγοντες εξακολουθούν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του μεταναστευτικού φαινομένου και στην συγκέντρωση ορισμένων εθνικοτήτων σε κάποιες χώρες. Για παράδειγμα, η γεωγραφική εγγύτητα της Αλβανίας με την Ιταλία και την Ελλάδα διευκολύνει τη μετανάστευση προς τις χώρες αυτές, ενώ αντίστοιχα οι Μαροκινοί συγκεντρώνονται κυρίως στην Ισπανία και στην Ιταλία. Επιπρόσθετα, η μετανάστευση στην Ελλάδα διαφοροποιείται σε σύγκριση με τις υπόλοιπες τρεις χώρες. Πιο συγκεκριμένα, ενώ πάνω από το ήμισυ του αλλοδαπού πληθυσμού στην Ισπανία, στην Ιταλία και στην Πορτογαλία αποτελείται από 5–6 διαφορετικές εθνικότητες, στην περίπτωση της Ελλάδας το αντίστοιχο ποσοστό αναλογεί σε μία εθνικότητα, την αλβανική. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην Ισπανία σημαντικό ποσοστό καταλαμβάνουν οι αλλοδαποί από χώρες της βόρειας και δυτικής Ευρώπης, γεγονός που ερμηνεύεται και ως μετανάστευση στην Ισπανία με σκοπό τη συνταξιοδότηση.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της EUROSTAT (2011), μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2009, στις χώρες της νοτίου Ευρώπης έχουν χορηγηθεί συνολικά 7.506.062 άδειες διαμονής σε υπηκόους τρίτων χωρών. Αναλυτικότερα, στην Ισπανία διαμένουν 2.992.492 μετανάστες, στην Ιταλία 3.587.653, στην Ελλάδα 565.595 και στην Πορτογαλία 360.322 μετανάστες. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει η διαφοροποίηση μεταξύ των χωρών όσον αφορά τις κατηγορίες των αδειών παραμονής των μεταναστών, διαφοροποίηση η οποία αφενός μπορεί να συμβάλει στην πρόβλεψη των μελλοντικών μεταναστευτικών ρευμάτων και από την άλλη αναδεικνύει τη δυναμική και τη μελλοντική εξέλιξη του φαινομένου (Γράφημα 2.1). Ειδικότερα, η μετανάστευση με σκοπό την εργασία καταλαμβάνει το 50,9% των αδειών διαμονής στην Ιταλία, το 43,3% στην Ελλάδα, το 29,8% στην Ισπανία και το 10,9% στην Πορτογαλία. Αντίθετα, η μετανάστευση για οικογενειακή επανένωση παρουσιάζει τα

υψηλότερα ποσοστά στην Ελλάδα 44,4% και στην Ιταλία 28,4%, ενώ στην Ισπανία και την Πορτογαλία διαμορφώνεται σε χαμηλότερα επίπεδα, 10,7% και 7,7% αντίστοιχα.

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της EUROSTAT (2011) των αδειών παραμονής υπηκόων τρίτων χωρών εν ισχύ την 31 Δεκεμβρίου 2009.

Ενδιαφέρον είναι επίσης το γεγονός ότι η Πορτογαλία και η Ισπανία εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά μετανάστευσης για άλλους λόγους¹¹ (80% και 49,2% αντίστοιχα).

Στις νότιες ακτές της Ευρώπης, η άφιξη σημαντικού αριθμού μη – νόμιμων μεταναστών έχει γίνει τα τελευταία χρόνια ένα φαινόμενο με αυξητικές τάσεις. Το 2006 περισσότερα από 72.000 άτομα έφθασαν στην Ισπανία, στην Ιταλία, στην Ελλάδα και στη Μάλτα (CMRP 2008: 2). Ειδικότερα, στην Ιταλία κατέφθασαν 22.016 άτομα, στην Ισπανία περισσότερα από 39.180, στην Ελλάδα 9.049 άτομα και στη Μάλτα 1.780 (CMRP 2008: 9). Το 2007 παρατηρήθηκε μία μείωση στις ροές αυτές,

¹¹ Οι 'άλλοι λόγοι' περιλαμβάνουν τη παροχή ανθρωπιστικού καθεστώτος, την παροχή άδειας μόνο για διαμονή και άλλους λόγους βλ. ΕΚ 216/2010.

μείωση που αφορούσε περισσότερο την Ισπανία και την Ιταλία. Ειδικότερα, περισσότερα από 51.000 άτομα κατέφθασαν στην νότια Ευρώπη το 2007, στην Ισπανία 18.057 και στην Ιταλία 19.617 άτομα, στη Μάλτα 1.715 αφίξεις ενώ στην Ελλάδα σημειώθηκε η μεγαλύτερη αύξηση με 12.484 άτομα (έως τις 22 Οκτωβρίου 2007) (CMRP 2008: 10). Μεταξύ των παραγόντων που εξηγούν τη μείωση των ροών το 2007 αναφέρονται, η δυνατότητα νόμιμης μετανάστευσης για κάποιες κατηγορίες (Ισπανία), η αποτρεπτική επίδραση που έχουν τα προγράμματα επαναπροώθησης μεταναστών, οι αυξανόμενοι έλεγχοι στη θάλασσα από τη FRONTEX, αλλά και η εμφάνιση άλλων διαδρομών μη – νόμιμης μετανάστευσης προς τις χώρες της νοτίου Ευρώπης (CMRP 2008: 10).

Εκτιμάται ότι οι πρόσφατες πολιτικές ανακατατάξεις και συγκρούσεις στις χώρες της νοτίου Αφρικής θα εντείνουν τις μεταναστευτικές ροές προς τις χώρες της νότιας Ευρώπης. Μέχρι στιγμής περισσότερα από 23.000 άτομα κατέφθασαν από τη Τυνησία στην Λαμπεντούζα (Ιταλία), και άλλα 900 άτομα από τη Λιβύη (CMRP 2011).

Η μη – νόμιμη μετανάστευση συνιστά μία πρόκληση για τις χώρες της ΕΕ, πρόκληση που καλούνται να διαχειριστούν κυρίως οι χώρες της νοτίου Ευρώπης, λόγω της ιδιαίτερης γεωγραφικής τους θέσης ως πύλες εισόδου στην ΕΕ. Σε πρόσφατο κείμενο μάλιστα, του Συμβουλίου της Ευρώπης, επαναφέρεται η συζήτηση για τη μεταναστευτική πολιτική της ΕΕ, υπογραμμίζοντας ότι η διαχείριση των μη – νόμιμων ροών που καταφθάνουν στις χώρες της νότιας Ευρώπης αποτελεί ευθύνη όλων των κρατών – μελών (CMRP 2011).

Σύμφωνα με την έκθεση της FRONTEX (2011), η ‘παράνομη’ μετανάστευση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας αποτέλεσε σημαντική πρόσκληση σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Συγκεκριμένα, στα χερσαία και θαλάσσια σύνορα των δύο χωρών, η παράνομη μετανάστευση αυξήθηκε κατά 45% μεταξύ 2009 και 2010, αύξηση η οποία συνιστά τη μεγαλύτερη μέχρι στιγμής καταγραφή παράνομης διέλευσης συνόρων στις χώρες της ΕΕ, ξεπερνώντας τις 31.300 διελεύσεις που είχαν καταγραφεί στην Λαμπεντούζα το 2008 (FRONTEX 2011: 14).

Η μετανάστευση προς τις χώρες της νότιας Ευρώπης αναδεικνύεται σήμερα σε βασικής σημασίας πρόκληση τόσο για τις χώρες της νότιας Ευρώπης, που καλούνται

κυρίως να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο, αλλά και από την άποψη της διαχείρισης των ροών προς την υπόλοιπη Ευρώπη. Εντούτοις αν και ο δημόσιος λόγος επικεντρώνεται σήμερα στην 'παράνομη' είσοδο μεταναστών στις χώρες της ΕΕ είναι αναγκαίο να στραφεί και στην ανάδειξη ζητημάτων όπως της απασχόλησης των μεταναστών, του τρόπου ένταξης τους στις διάφορες παραγωγικές δραστηριότητες και στην ένταξή τους στις χώρες της ΕΕ. Η διαχείριση της μετανάστευσης δεν περιορίζεται και δεν πρέπει να περιορίζεται πλέον μόνο στην είσοδο των μεταναστών ή την αναχαίτιση της εισόδου τους αλλά και στην ομαλή ένταξη των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής. Ζητήματα που σήμερα καλείται να διαχειριστεί και η Ελλάδα.

2.3 Η Μετανάστευση στην Ελλάδα

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η Ελλάδα μετατρέπεται από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών, καθώς ένας μικρός αριθμός μεταναστών από την Ασία, την Αφρική και την Πολωνία φθάνει στην Ελλάδα και απασχολείται στις κατασκευές στην γεωργία και στις οικιακές υπηρεσίες. Μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης το 1989, η μετανάστευση στην Ελλάδα αποκτά μεγαλύτερες διαστάσεις. Κατά συνέπεια αν και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η Ελλάδα ήταν ακόμα μία από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της ΕΕ, υποδέχτηκε το υψηλότερο ποσοστό μεταναστών σε σύγκριση με το μέγεθος του εργατικού δυναμικού της (Kasimis and Kassimi 2004). Η πλειοψηφία των μεταναστών προερχόταν από τις γειτονικές χώρες των Βαλκανίων, αλλά σημαντικός αριθμός οικονομικών μεταναστών και αιτούντων άσυλο κατέφθανε από την Ανατολική Ευρώπη την Ασία και την Αφρική. Η γεωγραφική εγγύτητα της χώρας με την Αλβανία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία συνέβαλλε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, στην μετατροπή της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών (Cavounidis 2002). Μολονότι, στην αρχή η Ελλάδα συνιστούσε 'προθάλαμο' για τη μετάβαση σε άλλες χώρες της ΕΕ, σταδιακά μετατράπηκε σε

μόνιμο προορισμό των μεταναστών (Kasimis and Papadopoulos 2005, Maroukis 2009: 5).

Η ιδιαίτερη γεωγραφική θέση της Ελλάδας, η οποία βρίσκεται στο σταυροδρόμι των μαζικών μετακινήσεων πληθυσμών από την Αφρική και την Ασία προς την Μεσόγειο και την Ευρώπη, οι εκτεταμένες ακτογραμμές της χώρας και τα εύκολα προσπελάσιμα σύνορα καθώς και η γεωγραφική εγγύτητα με τις χώρες αποστολής, όπως η Αλβανία, αποτέλεσαν βασικούς παράγοντες μετασχηματισμού της σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Επιπρόσθετα, η είσοδος της Ελλάδας στην ΕΕ το 1981 επιτάχυνε την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, η οποία σε συνδυασμό με την άνοδο του βιοτικού και εκπαιδευτικού επιπέδου του ντόπιου πληθυσμού, απομάκρυνε κυρίως τους νέους από τις ανειδίκευτες και χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας. Παράλληλα, η εποχικότητα ορισμένων κλάδων της οικονομίας (όπως η γεωργία και ο τουρισμός) δημιούργησε πρόσθετες ανάγκες εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας (Kasimis and Kassimi 2004).

Η εισροή μεταναστών στη χώρα συνεχίστηκε και συνεχίζεται για σημαντικό χρονικό διάστημα με την έλευση διαδοχικών “κυμάτων” από τα Βαλκάνια, την Ανατολική Ευρώπη και πιο πρόσφατα από την Ασία και την Αφρική. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, το μεγαλύτερο τμήμα της μεταναστευτικής εισροής εισήλθε στη χώρα παράνομα, ενώ εκτιμάται ότι το 1992 διέμεναν στην Ελλάδα 500.000 μετανάστες εκ των οποίων 280.000 δεν διέθεταν άδεια διαμονής. Δύο χρόνια αργότερα εκτιμήσεις του Υπουργείου Δημοσίας Τάξης αναφέρουν ότι ο αριθμός των παράνομα διαμενόντων μεταναστών αγγίζει τις 350.000, εκ των οποίων το 50% συνιστούσαν οι μετανάστες από την Αλβανία (Lianos *et al.* 1996: 452). Η πλειοψηφία των Αλβανών μεταναστών καταφθάνει στη χώρα την περίοδο 1990–1995, ενώ ένας σημαντικός αριθμός εισέρχεται το 1996 μετά δηλαδή από την κατάρρευση στην Αλβανία του συστήματος αποταμίευσης των “πυραμίδων”.¹² Κατά το δεύτερο κύμα

---

¹² Κατά τη διάρκεια του 1996-1997 η Αλβανία συγκλονίζεται από τη δραματική άνοδο και κατάρρευση του συστήματος αποταμίευσης των ‘πυραμίδων’. Σε ένα τέτοιο σύστημα οι υψηλές αποδόσεις που προσφέρονται προσελκύουν γρήγορα επενδυτές. Οι αποδόσεις καταβάλλονται στους επενδυτές από τα ποσά που θα εισπραχτούν από τους μελλοντικούς επενδυτές. Για την προσέλκυση επιπλέον επενδύσεων στο σύστημα δύναται να αυξηθεί το επιτόκιο απόδοσης. Η συνεχής όμως αύξηση των

μετανάστευσης προς την Ελλάδα, (1996–2001) αυξάνεται η συμμετοχή των μεταναστών από άλλες Βαλκανικές χώρες, τις πρώην Σοβιετικές, το Πακιστάν, την Ινδία. Έτσι, στα μέσα της δεκαετίας του 1990 ο αριθμός των παράνομων μεταναστών εκτιμάται ότι ανήλθε στα 470.000 άτομα, αγγίζοντας το 4% του πληθυσμού της χώρας και το 13% του εργατικού δυναμικού της (Lianos *et al.* 1996: 458).

Συγκρίνοντας τα δεδομένα από τις δύο τελευταίες απογραφές πληθυσμού διαπιστώνεται ότι η εισροή μεταναστών διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην αύξηση του πληθυσμού της χώρας. Συγκεκριμένα, ο πληθυσμός της Ελλάδας αυξήθηκε μεταξύ των δυο απογραφών, από 10.259.900 άτομα το 1991 σε 10.964.020 το 2001, αύξηση η οποία οφείλεται κατά 97% στους μετανάστες και κατά 3% στη φυσική αύξηση του πληθυσμού. Το 2001 η απογραφή κατέδειξε ότι οι μετανάστες στη χώρα ανέρχονταν το 2001 σε 762.191 άτομα (46.869 από τις χώρες της ΕΕ-15), φτάνοντας το 7% του συνολικού πληθυσμού. Πρέπει όμως να τονιστεί ότι η εφαρμογή του νόμου 2910/2001 για τη νομιμοποίηση των μεταναστών έγινε μετά την Απογραφή Πληθυσμού και εκτιμάται ότι ένα σημαντικό τμήμα των μεταναστών δεν καταγράφηκε (Κασίμης 2004).

Αν και έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες υπολογισμού των μεταναστών που διαμένουν σήμερα στη χώρα (Λιανός κ.ά. 2008, Μαρουκίς 2009), ο πραγματικός τους αριθμός παραμένει άγνωστος. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία από το Υπουργείο Εσωτερικών Αποκέντρωσης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης 518.675 μετανάστες, υπήκοοι τρίτων χωρών, είχαν άδεια διαμονής τον Μάρτιο 2010. Στα δεδομένα αυτά θα πρέπει να προστεθούν οι υπήκοοι χωρών της ΕΕ, οι αιτούντες άσυλο και οι

επιτοκίων προκαλεί υποψίες και όταν οι επενδυτές επιχειρούν να αποσύρουν τα χρήματά τους το σύστημα καταρρέει, αφού δεν μπορεί να καλύψει το σύνολο των χρημάτων. Στην Αλβανία το σύστημα αποταμίευσης των 'πυραμίδων' είχε σοβαρές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις. Στο απόγειό τους, η ονομαστική αξία των αποδόσεων ανήλθε σε σχεδόν στο ήμισυ του ΑΕΠ της χώρας. Περίπου τα δύο τρίτα των Αλβανών υπολογίζεται ότι επένδυσε σε αυτό το σύστημα. Η κατάρρευση του συστήματος των 'πυραμίδων' πυροδότησε ανεξέλεγκτες ταραχές, η κυβέρνηση έπεσε, και η χώρα κατέληξε σε αναρχία και σχεδόν εμφύλιο πόλεμο όπου εκτιμάται ότι περίπου 2.000 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις επιπτώσεις του συστήματος των πυραμίδων στην Αλβανία βλέπε Jarvis 2000.

πρόσφυγες καθώς και οι μετανάστες που δε διαθέτουν νόμιμα έγγραφα. Έτσι, υπολογίζεται ότι σήμερα στην Ελλάδα διαμένουν 1–1,2 εκατομμύρια μετανάστες που αντιστοιχούν στο 10% του πληθυσμού της χώρας και αντιπροσωπεύουν το 12% - 14% του εργατικού δυναμικού της (Τριανταφυλλίδου 2010: 122). Τα τρία προγράμματα νομιμοποίησης που υλοποιήθηκαν μετά το 1997 είχαν ως αποτέλεσμα τη νομιμοποίηση ενός σημαντικού αριθμού μεταναστών, εκτιμάται όμως ότι στο τέλος του 2007 στην Ελλάδα διέμεναν 280.000 μετανάστες χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα (Maroukis 2009: 5).

Η παρούσα οικονομική συγκυρία φαίνεται ότι έχει επηρεάσει σε ένα βαθμό το μέγεθος των μεταναστευτικών ροών. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 2010 σημειώθηκαν 32.451 παράνομες διελεύσεις των συνόρων μεταξύ της Αλβανίας και της Ελλάδας, αριθμός που αντιστοιχεί σε μια μείωση κατά 12% σε σύγκριση με το 2009, γεγονός που αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στις συνέπειες της οικονομικής κρίσης (FRONTEX 2011: 14). Παράλληλα, λόγω της ιδιαίτερης θέσης της Ελλάδας ως πύλη εισόδου των μεταναστών προς την ΕΕ, η χώρα δέχεται εντεινόμενες μεταναστευτικές πιέσεις από τις αναπτυσσόμενες χώρες, πιέσεις που εκτιμάται ότι θα ενισχυθούν από τις πρόσφατες ανακατατάξεις στις χώρες της βορείου Αφρικής (CMRP 2011).

2.4 Η μετανάστευση στην Ελλάδα: Δεδομένα και εκτιμήσεις

2.4.1 Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά και γεωγραφική κατανομή

Με βάση τα στοιχεία της Απογραφής Πληθυσμού του 2001, η μετανάστευση προς την Ελλάδα προέρχεται κυρίως από τις Βαλκανικές χώρες, την Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη και μικρότερα ποσοστά συγκεντρώνουν οι μετανάστες από την Ασία και την Αφρική. Αν και συνολικά καταγράφηκαν 217 διαφορετικές εθνικότητες, οι Αλβανοί αντιστοιχούν στο 57,5% των μεταναστών και ακολουθούν οι Βούλγαροι (4,6%), οι Γεωργιανοί (3%), οι Ρουμάνοι (2,9%), οι Ρώσοι (2,3%) και οι Ουκρανοί (1,8%) (Πίνακας 3). Οι υπήκοοι των κρατών μελών της ΕΕ-15 αποτελούν το 6,1% του αλλοδαπού

πληθυσμού. Θα πρέπει να σημειωθεί ωστόσο, ότι ενώ οι υπήκοοι των υπολοίπων τρίτων χωρών αποτελούν το 5,6% των μεταναστών καμία εθνικότητα δεν ξεπερνά το 2,4%.

Πίνακας 3. Κατανομή μεταναστών κατά εθνικότητα

Υπηκοότητα	Απογραφή Πληθυσμού 2001		Άδειες παραμονής 2010	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Αλβανία	438.036	57,5	368.269	71,0
Βουλγαρία	35.104	4,6	-	-
Γεωργία	22.875	3,0	15.057	2,9
Ρουμανία	21.994	2,9	-	-
Ρωσία	17.535	2,3	11.135	2,1
Ουκρανία	13.616	1,8	18.536	3,6
Πολωνία	12.831	1,7	-	-
Πακιστάν	11.130	1,5	15.209	2,9
Αίγυπτος	7.448	1,0	13.215	2,5
Αρμενία	7.742	1,0	5.164	1,0
Τουρκία	7.881	1,0	1.110	0,2
Ινδία	7.216	0,9	12.179	2,3
Ιράκ	6.936	0,9	1.025	0,2
Φιλιππίνες	6.478	0,8	8.309	1,6
Μολδαβία	5.716	0,7	10.598	2,0
ΕΕ-15	46.869	6,1	-	-
Κύπρος	17.426	2,3	-	-
ΗΠΑ	18.140	2,4	1.692	0,3
Αυστραλία	8.767	1,2	223	0,0
Καναδάς	6.049	0,8	314	0,1
Υπόλοιπες χώρες	42.402	5,6	36.640	7,1
Σύνολο	762.191	100	518.675	100

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού 2001. Υπουργείο Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλ. Διακυβέρνησης, Στοιχεία Αδειών Παραμονής Αλλοδαπών 2010.

Από την επεξεργασία των στοιχείων των Αδειών Παραμονής του Υπουργείου Εσωτερικών, η πολυπληθέστερη ομάδα νόμιμα διαμενόντων μεταναστών είναι οι Αλβανοί (71%) ακολουθούμενη από τους Ουκρανούς (3,6%), τους Γεωργιανούς και τους Πακιστανούς (2,9%).

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε πολίτες της ΕΕ έχουν χορηγηθεί 126.000 τίτλοι διαμονής, εκ των οποίων οι 45.310 αφορούν πολίτες της Βουλγαρίας, οι 34.151 σε πολίτες της Ρουμανίας, οι 10.654 σε πολίτες της Πολωνίας και ακολουθούν σε μικρότερους αριθμούς πολίτες άλλων κρατών μελών της ΕΕ (Τσιούκας 2009: 52).¹³

Με βάση την ανάλυση των δεδομένων που προκύπτουν από την Απογραφή πληθυσμού του 2001, το υψηλότερο ποσοστό αλλοδαπών εμφανίζει η Αττική (48,6%) και ακολουθεί η Κεντρική Μακεδονία (13,1%) (Πίνακας 4).

Πίνακας 4. Κατανομή μεταναστών ανά περιφέρεια της Ελλάδας

Περιφέρειες	Απογραφή Πληθυσμού 2001		Άδειες παραμονής 2010	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Αττική	370.218	48,6	210.200	40,5
Κεντρική Μακεδονία	100.178	13,1	78.123	15,1
Κρήτη	40.424	5,3	34.005	6,6
Δυτική Ελλάδα	35.144	4,6	25.800	5,0
Θεσσαλία	31.957	4,2	35.403	6,8
Βόρειο Αιγαίο	9.711	1,3	7.945	1,5
Πελοπόννησος	47.882	6,3	30.580	5,9
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	15.146	2,0	12.872	2,5
Στερεά Ελλάδα	39.397	5,2	29.787	5,7
Νότιο Αιγαίο	28.112	3,7	19.377	3,7
Δυτική Μακεδονία	8.870	1,2	12.514	2,4
Ήπειρος	15.692	2,1	12.524	2,4
Ιόνια Νησιά	19.460	2,6	9.545	1,8
Σύνολο Χώρας	762.191	100	518.675	100

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού 2001. Υπουργείο Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλ. Διακυβέρνησης, Στοιχεία Αδειών Παραμονής Αλλοδαπών 2010.

¹³ Οι πολίτες κρατών μελών της ΕΕ απολαμβάνουν ιδιαίτερο καθεστώς διαμονής και δικαιωμάτων. Το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής υπηκόων κρατών μελών της ΕΕ διέπεται από την οδηγία 2004/38/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών. Η Οδηγία ενσωματώθηκε στην ελληνική νομοθεσία με το ΠΔ 106/2007. Οι τίτλοι διαμονής των υπηκόων κρατών μελών της ΕΕ εκδίδονται από τις αστυνομικές αρχές (Τσιούκας 2009: 51).

Οι υπόλοιπες περιφέρειες της Ελλάδας εμφανίζουν μικρότερες αναλογίες, με το 1/4 του πληθυσμού των μεταναστών να κατανέμεται στη Πελοπόννησο (6,3%), στην Κρήτη (5,3%), στη Στερεά Ελλάδα (5,2%), στη Δυτική Ελλάδα (4,6%) και στη Θεσσαλία (4,2%).

Εντούτοις η ποσοστιαία συμμετοχή των μεταναστών στον πληθυσμό κάθε νομού διαφοροποιείται σημαντικά. Την υψηλότερη συγκέντρωση εμφανίζει ο νομός Ζακύνθου (13,2%) και ακολουθούν οι νομοί Αττικής (9,8%), Κυκλάδων (9,6%), Βοιωτίας (9,5%), Δωδεκανήσου (9,1%), Κεφαλληνίας (9%), Λασιθίου (8,9%), Κορινθίας (8,8%).

Οι αστικές περιοχές φαίνεται να αποτελούν κυρίως τον τόπο εγκατάστασης των αλλοδαπών. Το 81,4% των αλλοδαπών κατοικούσε στις αστικές περιοχές της χώρας ενώ το 18,6% στις αγροτικές περιοχές. Ωστόσο, παρατηρείται μία κατά φύλο διαφοροποίηση όσον αφορά την κατανομή του αλλοδαπού πληθυσμού σε αστικές και αγροτικές περιοχές. Ο γυναικείος πληθυσμός φαίνεται να εγκαθίσταται περισσότερο στις αστικές περιοχές (84%) ενώ η αναλογία των ανδρών είναι μεγαλύτερη στις αγροτικές περιοχές. Οι διαφορές στη γεωγραφική κατανομή των δύο φύλων εξηγούνται από το ότι οι γυναίκες βρίσκουν ευκολότερα εργασία στις περιοχές με αναπτυγμένο τον τουρισμό και τις υπηρεσίες ενώ για τους άνδρες είναι ευκολότερη η εύρεση απασχόλησης σε περιοχές με αναπτυγμένη τη γεωργία και τις κατασκευές.

Το 54,5% των αλλοδαπών είναι άνδρες ενώ η συμμετοχή του κάθε φύλου διαφοροποιείται σημαντικά στην κάθε εθνικότητα. Για παράδειγμα, στην αλβανική εθνικότητα οι άνδρες ξεπερνούν το μισό του πληθυσμού (58,7%) ενώ όσον αφορά τους Βούλγαρους και τους Γεωργιανούς μετανάστες παρατηρείται μια υπεροχή των γυναικών (60,4% και 57% αντίστοιχα). Στον αντίποδα βρίσκονται οι Πακιστανοί, στους οποίους η συμμετοχή των ανδρών αγγίζει το 96% ενώ στους Φιλιππινέζους οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν το 76,4%.

Η ηλικιακή διάρθρωση του αλλοδαπού πληθυσμού παρουσιάζει καλύτερη εικόνα σε σύγκριση με αυτή του γηγενούς. Συγκεκριμένα, η πλειοψηφία των μεταναστών (3/4) βρίσκεται στις παραγωγικές ηλικίες 15 – 64 ετών, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό σε επίπεδο χώρας διαμορφώνεται στο 68,1%. Το 16,7% των μεταναστών

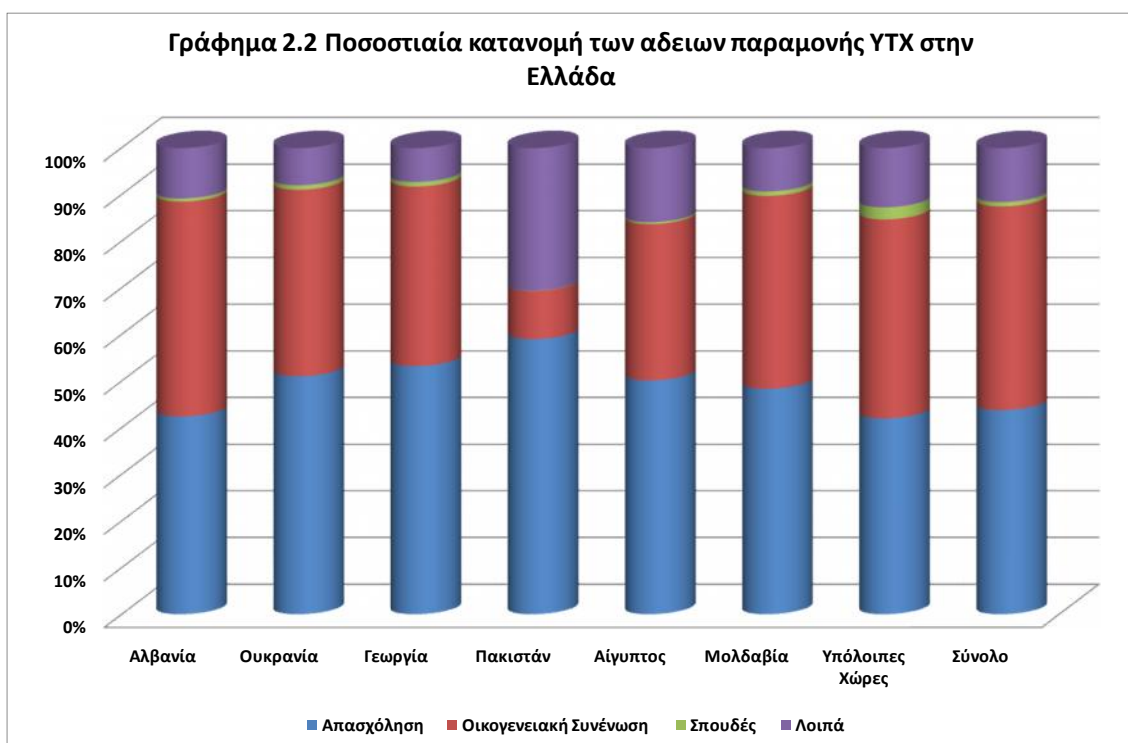
ανήκει στις ηλικίες 0–14 ετών, ενώ μόνο το 3,5% του αλλοδαπού πληθυσμού είναι άνω των 65 ετών. Παρόμοια εικόνα προκύπτει και από την επεξεργασία των στοιχείων των αδειών παραμονής. Συγκεκριμένα, πάνω από τα τρία τέταρτα (75,6%) των μεταναστών είναι μεταξύ 19 έως 65 ετών, ενώ σχεδόν το ένα τέταρτο (23,7%) είναι μικρότερο από 18 ετών.

Η διαφοροποίηση της ηλικιακής διάρθρωσης μεταξύ αλλοδαπού πληθυσμού και των γηγενών αποκτά μεγαλύτερη σημασία όταν εξετάζεται η κατανομή σε ομάδες ηλικιών στις αγροτικές περιοχές της χώρας. Ειδικότερα, με βάση τα στοιχεία της ΕΣΥΕ (2001) σχεδόν το 82% των αλλοδαπών που κατοικούν σε αγροτικές περιοχές βρίσκεται στην ομάδα ηλικιών 15–64 ετών, όταν το αντίστοιχο ποσοστό για το σύνολο των αγροτικών περιοχών διαμορφώνεται στο 63% του πληθυσμού, ενώ χαρακτηριστικό είναι ότι περισσότεροι από ένας στους πέντε κατοίκους (23,5%) των αγροτικών περιοχών είναι άνω των 65 ετών, ενώ στον αλλοδαπό πληθυσμό το ποσοστό αυτό διαμορφώνεται μόλις στο 3%.

Τρεις στους πέντε (59,2%) μετανάστες άνω των 15 ετών είναι έγγαμοι αν και παρατηρούνται διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο φύλων. Ειδικότερα, οι άνδρες μετανάστες είναι στην πλειοψηφία τους άγαμοι (41,6%) σε αντίθεση με τις μετανάστριες (22,9%). Με βάση τα στοιχεία της απογραφής διαφαίνεται ότι οι άγαμοι άνδρες εγκαθίστανται περισσότερο στις αστικές περιοχές ενώ οι έγγαμοι μετανάστες/τριες εγκαθίστανται περισσότερο στις αγροτικές. Το 80% των έγγαμων μεταναστών ανέφερε ότι βρίσκονται στην Ελλάδα με τις οικογένειές τους (Tsiabos 2006: 242).

Όπως προκύπτει από την επεξεργασία των αδειών παραμονής υπηκόων τρίτων χωρών (Γράφημα 2.2), οι άδειες παραμονής με σκοπό την απασχόληση αποτελούν το 43,8% του συνόλου, ακολουθούμενες με ελάχιστη διαφορά από τις άδειες παραμονής για οικογενειακή συνένωση (43,7%). Αξίζει να επισημανθεί ότι υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο μεταξύ των διαφορετικών εθνικών ομάδων όσο και μεταξύ των δύο φύλων, διαφοροποιήσεις οι οποίες συνδέονται και με τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης από τις χώρες αυτές προς την Ελλάδα. Για παράδειγμα, καταγράφεται η 'οικογενειακή δομή' της αλβανικής μετανάστευσης

δεδομένου ότι το 46,1% των μεταναστών από την Αλβανία έχει άδεια παραμονής για οικογενειακή συνένωση, όταν το αντίστοιχο ποσοστό για τους μετανάστες από το Πακιστάν διαμορφώνεται στο 10,3%. Επιπλέον, οι μετανάστες από το Πακιστάν και την Αίγυπτο διαθέτουν κυρίως άδειες παραμονής με σκοπό την απασχόληση (59,1% και 50,2% αντίστοιχα).

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλ. Διακυβέρνησης, Στοιχεία Αδειών Παραμονής Αλλοδαπών 2010.

Επιπρόσθετα, πάνω από τα δύο τρίτα των μεταναστριών (67,6%) διαθέτει άδεια παραμονής για οικογενειακή συνένωση, το 24,9% για απασχόληση και το 6,4% για λοιπούς λόγους. Ακριβώς αντίθετη εικόνα παρουσιάζει η επεξεργασία των δεδομένων για τους άνδρες μετανάστες, αφού το 57,9% διαθέτει άδεια παραμονής για απασχόληση, το 25,8% για οικογενειακή συνένωση, και το 15,4% για άλλους λόγους.

Η επεξεργασία των στοιχείων της Απογραφής Πληθυσμού 2001, αποκαλύπτει επίσης ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο των αλλοδαπών είναι σχετικά καλό αφού το

48,8% έχει ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια και περίπου το 10% την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Την πρωτοβάθμια εκπαίδευση έχει ολοκληρώσει το 32,1% ενώ το 9,1% του αλλοδαπού πληθυσμού δεν γνωρίζει γραφή και ανάγνωση. Παρατηρείται ωστόσο μία κατά εθνικότητα και φύλο διαφοροποίηση ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο των μεταναστών. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες μετανάστριες παρουσιάζουν υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο δεδομένου ότι το 12,1% έχει ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση σε σύγκριση με το 8% των ανδρών. Επίσης, ενώ πάνω από το ένα τρίτο (34,6%) των ανδρών έχει πρωτοβάθμια εκπαίδευση το αντίστοιχο ποσοστό στις γυναίκες διαμορφώνεται στο 29,2%.

Από τους Αλβανούς μετανάστες μόνο το 5% έχει ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση το 46,8% τη δευτεροβάθμια και το 37% την πρωτοβάθμια. Στους Βουλγάρους μετανάστες τα ποσοστά αυτά διαμορφώνονται στο 10,4%, 52,7% και 31,5% αντίστοιχα. Συνακόλουθα, πάνω από τα δύο τρίτα (68,4%) των Ρουμάνων έχει ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, το 6,9% την τριτοβάθμια και το 19,4% την πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Τα υψηλότερα ποσοστά τριτοβάθμιας εκπαίδευσης εμφανίζουν οι μετανάστες από την Κύπρο (26,3%), την Ουκρανία (26,3%), από την ΕΕ (26,1%) τη Μολδαβία (22,2%) και τη Ρωσία (19,7%), ενώ μόνο την πρωτοβάθμια εκπαίδευση έχει ολοκληρώσει το 42,5% των Ιρακινών, το 42,2 των Ινδών και το 39,2% των Πακιστανών.

2.4.2 Διάρθρωση απασχόλησης

Με βάση τα στοιχεία από την Απογραφή Πληθυσμού οι απασχολούμενοι αλλοδαποί ανέρχονται σε 391.624 άτομα (51,4%) εκ των οποίων 270.738 άνδρες και 120.886 γυναίκες. Σχεδόν, εννέα στους δέκα απασχολούνται ως μισθωτοί, ως αυτοαπασχολούμενοι εργάζεται το 6,5%, το 2,8% αυτών είναι εργοδότες και το 1,7% ανήκει στα συμβοηθούμενα και μη αμειβόμενα μέλη. Πάνω από τα δύο τρίτα των μεταναστών, δηλαδή το 68,3% εργάζονται ως ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες, μικροεπαγγελματίες, τεχνίτες, και χειριστές μεταφορικών μέσων, το 10,4% στο τομέα των υπηρεσιών και ως πωλητές σε καταστήματα και σε υπαίθριες αγορές, το 7% ως ειδικευμένοι γεωργοί-κτηνοτρόφοι το 9,6% στα υπόλοιπα επαγγέλματα ενώ το 4,7% δήλωσε ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμα του (Κρητικίδης 2004).

Σχετικά με την κατανομή της απασχόλησης στους διάφορους κλάδους της οικονομίας από την επεξεργασία των στοιχείων της ΕΣΥΕ (2001) προκύπτει ότι ο κατασκευαστικός κλάδος απορροφά σχεδόν το ένα τέταρτο της απασχόλησης των μεταναστών και ακολουθούν οι λοιπές υπηρεσίες (οικιακές κ.λπ. 20,5%), η γεωργία (17,5%), το εμπόριο, ξενοδοχεία κ.λπ. (16%) και η μεταποίηση (12%).

Εντούτοις, η απασχόληση κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας διαφοροποιείται ανάμεσα στα δύο φύλα. Συγκεκριμένα, ο κατασκευαστικός κλάδος απορροφά πάνω από το ένα τρίτο (35,1%) της απασχόλησης των ανδρών και στον πρωτογενή τομέα απασχολούνται 53.718 άνδρες δηλαδή το 19,8% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στο γυναικείο πληθυσμό ανέρχεται στο 12,4%. Αντίθετα, η απασχόληση των γυναικών συγκεντρώνεται στον τριτογενή τομέα, στις λοιπές υπηρεσίες το 51,5% και το 19,9% στους κλάδους του εμπορίου και των ξενοδοχείων – εστιατορίων.

Συγκρίνοντας τις τέσσερις πολυπληθέστερες εθνικότητες μεταναστών, παρατηρούμε ότι η πλειοψηφία των Αλβανών (32,1%) απασχολείται στις κατασκευές και το 20,8% στη γεωργία. Αντίθετη εικόνα παρουσιάζουν οι Βούλγαροι με το υψηλότερο ποσοστό να συγκεντρώνουν οι απασχολούμενοι στη γεωργία (32,8%) και στις λοιπές υπηρεσίες (29,1%) ενώ στις κατασκευές απασχολείται μόνο 10,8% των Βουλγάρων. Συνακόλουθα οι κατασκευές (26,2%) και η γεωργία (24,2%) συνιστούν

τους κύριους κλάδους απασχόλησης των Ρουμάνων μεταναστών ενώ στις λοιπές υπηρεσίες απορροφάται το 13,5% της απασχόλησης τους. Αντίθετα, σχεδόν το ένα τρίτο των Γεωργιανών (32,3%) απασχολείται στις λοιπές υπηρεσίες, το 23% στις κατασκευές και μόνο το 7,1% στη γεωργία.

Παρατηρείται επίσης μια κατά φύλο διαφοροποίηση όσον αφορά τους κλάδους απασχόλησης εντός των διαφορετικών εθνικοτήτων. Για παράδειγμα, αν και ο τριτογενής τομέας απορροφά το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησης για τις μετανάστριες των πολυπληθέστερων εθνικοτήτων, μόνο το 6% των Γεωργιανών μεταναστριών και το 14,9% των Αλβανίδων απασχολείται στη γεωργία, ενώ το ποσοστό αυτό διπλασιάζεται για τις μετανάστριες από τη Βουλγαρία (25,5%) και τη Ρουμανία (22%). Όσον αφορά τον πληθυσμό των ανδρών το 42% των Βούλγαρων απασχολείται στη γεωργία και το 23,3% στις κατασκευές ενώ αντίθετα το ένα τέταρτο (25,2%) των Ρουμάνων απασχολείται στη γεωργία και το 37,5% στις κατασκευές. Παράλληλα αν και ο κατασκευαστικός κλάδος απορροφά την πλειοψηφία των Αλβανών (41,9%) και των Γεωργιανών (45,7%) μεταναστών, στη γεωργία απασχολείται ένας στους πέντε Αλβανούς (22,6%) σε αντίθεση με το 8,2% των Γεωργιανών.

Η σύγκριση των θέσεων απασχόλησης και του εκπαιδευτικού επιπέδου των μεταναστών, αποκαλύπτει ότι οι τελευταίοι καταλαμβάνουν θέσεις στην αγορά εργασίας που δε συνάδουν σε κάθε περίπτωση με το εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Με βάση τα στοιχεία των τελευταίων πέντε ετών από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού προκύπτει ότι οκτώ στους δέκα μετανάστες υπηκόων τρίτων χωρών απασχολείται σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους ή ανειδίκευτα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους Έλληνες δεν ξεπερνά το 38% (Παπαδόπουλος 2010: 12). Η αναντιστοιχία μεταξύ των θέσεων απασχόλησης και του εκπαιδευτικού επιπέδου των μεταναστών, καταδεικνύει ότι οι μετανάστες καταλαμβάνουν θέσεις στην αγορά εργασίας υποδεέστερες του εκπαιδευτικού τους επιπέδου, γεγονός που επηρεάζει την επαγγελματική τους κινητικότητα καθώς και τη μελλοντική ένταξη των μεταναστών στις διάφορες παραγωγικές δραστηριότητες (Παπαδόπουλος 2010).

Η παρούσα οικονομική κρίση φαίνεται να επηρεάζει τους μετανάστες ανάλογα με τη θέση που κατέχουν στην αγορά εργασίας. Από το 2009 παρατηρείται μείωση των αμοιβών στις κατασκευές και στον αγροτικό τομέα. Υπολογίζεται ότι το μεροκάματο του βοηθού στην οικοδομή έχει μειωθεί στα 20-25 ευρώ από 35-40 ευρώ, ενώ αντίστοιχα η αμοιβή του έμπειρου τεχνίτη μειώθηκε στα 40-50 ευρώ από 70-80 ευρώ. Στον αγροτικό τομέα, αν και δεν έχει σημειωθεί μεγάλη μείωση στην αμοιβή, αυτή δε συμπεριλαμβάνει πλέον το κόστος διατροφής, ενώ οι αγρότες έχουν μειώσει το σύνολο των ημερών που απασχολούν ξένη εργασία στην εκμετάλλευσή τους. Το μεροκάματο των Ινδών, Πακιστανών και Αφγανών κυμαίνεται στα 15-20 ευρώ (χωρίς ασφάλιση), ενώ αντίστοιχο των Αλβανών μεταναστών βρίσκεται στα 30 ευρώ (συμπεριλαμβανομένου Ο.Γ.Α. και Ι.Κ.Α.) ('Η Καθημερινή' 20/8/2010).

Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι η ανεργία των μεταναστών διαμορφώθηκε στο 14,3% το 2^ο τρίμηνο του 2010 ξεπερνώντας το αντίστοιχο του γηγενούς 11,6% (Κασίμης και Ζωγραφάκης 2010).

2.5 Συνοπτική επισκόπηση των χαρακτηριστικών της μετανάστευσης στην Ελλάδα

Η σύντομη παρουσίαση της σύγχρονης μετανάστευσης στην Ελλάδα καθώς και η επεξεργασία των διαθέσιμων στοιχείων που προηγήθηκε, επιτρέπουν την ανάδειξη μιας σειράς ζητημάτων σχετικά με τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης στη χώρα. Καταρχάς, η δεκαετία του 1990 βρίσκει την Ελλάδα να μετατρέπεται σε χώρα υποδοχής μεταναστών από χώρα αποστολής τις προηγούμενες δεκαετίες. Η πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων και η ιδιαίτερη γεωγραφική της θέση συνιστούν σημαντικές παραμέτρους για αυτόν τον μετασχηματισμό. Η είσοδος των μεταναστών στη χώρα επηρέασε τη δημογραφική της εικόνα καθώς και την οικονομική της πορεία. Η μετανάστευση μετατρέπεται σε βασικό παράγοντα πληθυσμιακής αύξησης και βελτίωσης των δημογραφικών δεικτών. Η καλύτερη ηλικιακή διάρθρωση που παρουσιάζει ο αλλοδαπός πληθυσμός σε σχέση με το γηγενή, αποσοβεί ως ένα βαθμό τη δημογραφική γήρανση που εμφανίζουν πολλές περιοχές της χώρας και ιδιαίτερα οι αγροτικές (Κασίμης 2004, Kasimis and Papadopoulos 2005, Kasimis 2008).

Η εξέλιξη της μετανάστευσης στην Ελλάδα αντικατοπτρίζεται στην εξέταση των διαθέσιμων δευτερογενών δεδομένων. Έτσι, οι Αλβανοί, οι Βούλγαροι, οι Γεωργιανοί, οι Ουκρανοί και οι Ρουμάνοι αποτελούν σήμερα τις πιο πολυπληθείς εθνικότητες μεταναστών, ενώ αυξάνεται ο αριθμός των μεταναστών από Ασιατικές και Αφρικανικές χώρες. Οι Αλβανοί συνιστούν τη μεγαλύτερη μεταναστευτική ομάδα νόμιμων μεταναστών στη χώρα.

Ο μεταναστευτικός πληθυσμός στην Ελλάδα δεν αποτελεί ένα ομοιογενές σύνολο αλλά παρατηρούνται σημαντικές εθνοτικές, γεωγραφικές και έκφυλες διαφοροποιήσεις. Έτσι, η αναλογία φύλου διαφέρει μεταξύ των εθνικοτήτων όπου σε κάποιες είναι πολυπληθέστερες οι γυναίκες (Φιλιπινέζες), ενώ σε άλλες οι άνδρες. Παράλληλα, παρατηρείται ένα σημαντικό υψηλό ποσοστό έγγαμων μεταναστών στη χώρα. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη μελέτη του αριθμού των αδειών παραμονής για οικογενειακή επανένωση συμβάλει στην πρόβλεψη της εξέλιξης της μετανάστευσης στη χώρα, τόσο από την άποψη των μελλοντικών ροών των διαφόρων εθνικοτήτων μεταναστών, όσο και ως προς τη πιθανή μόνιμη εγκατάσταση των μεταναστών στη χώρα.

Οι μετανάστες συγκεντρώνονται κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, αν και ένας σημαντικός αριθμός διαμένει ή/και απασχολείται στις αγροτικές περιοχές της χώρας. Η γεωγραφική συγκέντρωση και διαφοροποίηση συνδέεται αφενός με πολιτισμικούς και ιστορικούς παράγοντες και αφετέρου με τη διάρθρωση, τις ανάγκες των αγορών εργασίας και τις προοπτικές απασχόλησης (Κασίμης 2004).

Η απασχόληση των μεταναστών εμφανίζει μία κατά εθνικότητα και κατά φύλο διαφοροποίηση. Πιο συγκεκριμένα η πλειοψηφία των μεταναστών καταλαμβάνει θέσεις εργασίας στις κατασκευές, στη μεταποίηση στη γεωργία, στο τουρισμό κ.ά. Οι γυναίκες τείνουν να καταλαμβάνουν θέσεις στον τουρισμό και στις κατ' οίκον υπηρεσίες ενώ οι άνδρες στον κατασκευαστικό κλάδο και στη γεωργία. Αυτή η διάρθρωση της απασχόλησης των μεταναστών στη χώρα θα πρέπει να συνεκτιμηθεί με τις συνέπειες που μπορεί να έχει η οικονομική κρίση στις διάφορες εθνικές ομάδες.

Επιπλέον σημειώνεται μια διαφοροποίηση μεταξύ των εθνικοτήτων όσον αφορά το εκπαιδευτικό επίπεδο καθώς και μία σημαντική απόκλιση μεταξύ των θέσεων απασχόλησης και του εκπαιδευτικού επιπέδου των μεταναστών.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις υπογραμμίζουν το γεγονός ότι η εξέλιξη της μετανάστευσης στην Ελλάδα δεν είναι γραμμική, αλλά τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχει αποκτήσει τη δική της δυναμική. Οι μετανάστες στη χώρα δεν αποτελούν ένα ομοιογενές σύνολο, αλλά διαφοροποιούνται ανάλογα με την εθνικότητα, την οικογενειακή κατάσταση, το επίπεδο εκπαίδευσης και τη θέση που καταλαμβάνουν στην αγορά εργασίας. Το γεγονός αυτό επηρεάζει τις προοπτικές οικονομικής και κοινωνικής ένταξης τους στις διάφορες περιοχές της χώρας. Κατά συνέπεια, η συστηματική μελέτη των χαρακτηριστικών αυτών επιτρέπει τον καλύτερο σχεδιασμό μεταναστευτικών πολιτικών καθώς και το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής ένταξης.

Σύνοψη

Τις τελευταίες δεκαετίες η μετανάστευση στις χώρες της Ευρώπης αναδεικνύεται σε ζήτημα καίριας σημασίας για το δημογραφικό μέλλον, την οικονομική ανάπτυξη και για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής των χωρών της ΕΕ. Η μετανάστευση όμως στην Ευρώπη δεν συνιστά ένα πρόσφατο φαινόμενο, αλλά συνδέεται με μία σειρά από παράγοντες όπως η παγκοσμιοποίηση, οι πολιτικές ανακατατάξεις και συγκρούσεις διεθνώς, οι δημογραφικές και κοινωνικοοικονομικές πιέσεις που υφίστανται οι αναπτυσσόμενες χώρες καθώς και οι μεταβολές στην αγορά εργασίας, παράγοντες οι οποίοι σε συνδυασμό με τις εφαρμοζόμενες μεταναστευτικές πολιτικές συν-διαμορφώνουν και αναδιαμορφώνουν τις μεταναστευτικές τάσεις στην Ευρώπη.

Παράλληλα, η διεύρυνση της ΕΕ με την είσοδο δέκα νέων κρατών μελών, συνέβαλε στην ενίσχυση των μεταναστευτικών ροών από τις χώρες αυτές προς τα υπόλοιπα κράτη – μέλη, αν και η μετανάστευση από τις τρίτες χώρες εξακολουθεί να υπερβαίνει σε μέγεθος την ενδο-ευρωπαϊκή κινητικότητα.

Η συγκριτική και ιστορική μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ευρώπη επιτρέπουν την διάκριση των κρατών – μελών σε διαφορετικά ‘μοντέλα’ ή τυπολογίες χωρών Έτσι, ο σύγχρονος μεταναστευτικός χάρτης της ΕΕ περιλαμβάνει εκτός από τις χώρες της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης, τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και τις χώρες της νοτίου Ευρώπης, οι οποίες τη τελευταία εικοσαετία μετατράπηκαν από χώρες αποστολής σε χώρες υποδοχής μεταναστών. Η εξέλιξη αυτή σηματοδότησε και ανάδειξε μια σειρά από κοινωνικοοικονομικούς μετασχηματισμούς και προκλήσεις, ζητήματα που καλούνται σήμερα να διαχειριστούν οι χώρες αυτές, λόγω της ιδιαίτερης γεωγραφικής τους θέσης ως πύλη εισόδου στην ΕΕ.

Η συζήτηση για τη μετανάστευση στην Ευρώπη σήμερα, στρέφεται όλο και περισσότερο σε ζητήματα ελέγχου των συνόρων και αναχαίτισης των ‘παράνομων’ μεταναστευτικών ροών από τις τρίτες χώρες, συζήτηση η οποία αναζωπυρώνεται σε περιόδους οικονομικής ύφεσης όπου ενισχύονται οι ξενοφοβικές στάσεις και οι ανησυχίες του γηγενούς πληθυσμού για τη σχέση της οικονομικής κρίσης και της μετανάστευσης. Η διαχείριση της μετανάστευσης παραμένει το ζητούμενο σε

ευρωπαϊκό επίπεδο. Αλλά η διαχείριση αυτή δεν πρέπει να περιορίζεται πλέον μόνο στον έλεγχο ή στην αναχαίτιση της εισόδου των μεταναστών από τις τρίτες χώρες, αλλά και στην ομαλή ένταξη των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής.

Η Ελλάδα τη δεκαετία του 1990 μετατρέπεται από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Η είσοδος των μεταναστών στη χώρα επηρέασε τη δημογραφική της εικόνα καθώς και την οικονομική της πορεία. Εντούτοις, η εξέλιξη της μετανάστευσης στην Ελλάδα δεν είναι γραμμική, αλλά τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχει αποκτήσει τη δική της δυναμική. Σήμερα, οι Αλβανοί, οι Βούλγαροι, οι Γεωργιανοί, οι Ουκρανοί και οι Ρουμάνοι αποτελούν τις πιο πολυπληθείς εθνικότητες μεταναστών, ενώ αυξάνεται ο αριθμός των μεταναστών από Ασιατικές και Αφρικανικές χώρες. Ο αλλοδαπός πληθυσμός στη χώρα δε συνιστά ένα ομοιογενές σύνολο αλλά διαφοροποιείται σημαντικά ανάλογα με την εθνικότητα, το φύλο, την οικογενειακή κατάσταση, τη γεωγραφική συγκέντρωση και την απασχόληση. Τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης στην Ελλάδα θα πρέπει να συνεκτιμηθούν κατά το σχεδιασμό μεταναστευτικών πολιτικών και πολιτικών ένταξης ιδιαίτερα στην παρούσα οικονομική συγκύρια.

Κεφάλαιο 3^ο: Η μεταναστευτική πολιτική στην Ευρώπη και στην Ελλάδα

3.1 Εισαγωγή

Οι πολιτικές ανακατατάξεις, η δημογραφική πρόκληση που θα αντιμετωπίσουν οι χώρες της ΕΕ και οι συνέπειες της στην οικονομία, η αναχαίτιση των 'παράνομων' μεταναστευτικών ροών, ο έλεγχος των συνόρων της διευρυμένης Ευρώπης και η ένταξη των νόμιμων μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής, συνιστούν ορισμένες από τις διαστάσεις που απασχολούν τόσο τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις όσο και τις χώρες αποστολής μεταναστών. Σήμερα όμως, και ιδιαίτερα στο πλαίσιο της οικονομικής ύφεσης, η διαμόρφωση μιας μεταναστευτικής πολιτικής μετατρέπεται σε ένα νέο 'διακύβευμα'. Αν και εκτιμάται ότι η οικονομική ύφεση θα επηρεάσει το σχεδιασμό πολιτικών για τη μετανάστευση, οι κυβερνήσεις θα πρέπει να αναζητήσουν τη χρυσή τομή της εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς εργασίας, της ένταξης των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής και παράλληλα να μετριάσουν τυχόν ξενοφοβικές και ρατσιστικές στάσεις του γηγενούς πληθυσμού, στάσεις οι οποίες πληθαίνουν κατά την οικονομική κρίση (OECD 2009).

Επιχειρώντας μια 'τυπολόγηση' της πορείας που ακολουθήθηκε για τη χάραξη ενιαίας μεταναστευτικής πολιτικής στην ΕΕ, μπορούμε να διακρίνουμε: την περίοδο των διμερών συμφωνιών για την κάλυψη των αναγκών σε εργατικό δυναμικό την μεταπολεμική περίοδο, την οποία ακολούθησε η προσπάθεια 'μηδενισμού' της μετανάστευσης μέσω της εφαρμογής περιοριστικών μέτρων μετανάστευσης κατά την πετρελαϊκή κρίση, την περίοδο της διαπραγμάτευσης και εναρμόνισης των στόχων των κρατών – μελών για τη διαμόρφωση μιας κοινής πολιτικής μετανάστευσης και η συγκρότηση πολιτικών ένταξης των μεταναστών, για να οδηγηθούμε σήμερα στη σύνταξη του Ευρωπαϊκού Συμφώνου για τη Μετανάστευση και το Άσυλο.

Κατά τη διάρκεια αυτών των περιόδων η Ελλάδα βρέθηκε να έχει δύο ρόλους. Χώρα αποστολής μεταναστών στις χώρες της βόρειας και δυτικής Ευρώπης κατά την άμεση μεταπολεμική περίοδο και χώρα υποδοχής μεταναστών κατά την τελευταία εικοσαετία. Η μετατροπή αυτή του ρόλου της στον ευρωπαϊκό μεταναστευτικό χάρτη

ωστόσο δεν αποτυπώθηκε άμεσα στο θεσμικό πλαίσιο, στο οποίο σημειώθηκαν καθυστερήσεις, ασάφειες στην εφαρμογή των νόμων και ανακολουθίες.

Στη συνέχεια επιχειρείται μία σύντομη αναδρομή στους βασικούς σταθμούς για τη συγκρότηση της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής και τη κριτική που έχει ασκηθεί σχετικά με την εφαρμογή της στα κράτη μέλη και την ανάγκη διαμόρφωσης μιας ενιαίας – στην πράξη – μεταναστευτική πολιτικής. Ακολουθεί, μία συνοπτική παρουσίαση του ελληνικού θεσμικού πλαισίου για τη μετανάστευση ενώ το κεφάλαιο καταλήγει στις πρόσφατες αλλαγές που έχουν συντελεστεί στην εφαρμογή των πολιτικών μετανάστευσης στη χώρα.

3.2 Βασικοί σταθμοί της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ευρώπη

Στην Ευρώπη, μέχρι τη δεκαετία του 1970, η διαμόρφωση της μεταναστευτικής πολιτικής αποτελούσε ‘εθνική’ υπόθεση. Τα μέτρα μεταναστευτικής πολιτικής διαφοροποιούνταν σε κάθε χώρα, ανάλογα με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας, το μέγεθος των μεταναστευτικών ροών που υποδέχονταν και τους ιστορικούς και πολιτικούς δεσμούς που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ χώρας αποστολής και υποδοχής. Χώρες της Δυτικής Ευρώπης (όπως η Γερμανία, η Γαλλία και η Μ. Βρετανία) σύναψαν συμφωνίες και στρατολόγησαν ξένο εργατικό δυναμικό, μία πολιτική που αποσκοπούσε στην άμεση τροφοδότηση της οικονομίας με εργατικά χέρια και στη διαφύλαξη του προσωρινού χαρακτήρα της μετανάστευσης (βλ. κεφάλαιο 2^ο). Η εικόνα αυτή αρχίζει να μεταβάλλεται κατά τη διάρκεια της πετρελαϊκής κρίσης το 1973/4, κατά την οποία οι πολιτικές μετανάστευσης που υιοθετούνται όλο και περισσότερο αποσκοπούν στην ανάσχεση των μεταναστευτικών ροών. Σε αυτό το πλαίσιο, οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης θέσπισαν μέτρα περιορισμού της ‘οικονομικής’ μετανάστευσης και μέτρα ενίσχυσης της επιστροφής των μεταναστών στις χώρες καταγωγής τους. Ο περιορισμός αυτός, εντούτοις δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και – αν και οδήγησε στη μείωση της μετανάστευσης με σκοπό την

απασχόληση – συνέβαλε στην αύξηση της οικογενειακής συνένωσης (Stalker 2002: 163, Castles 2006, Schierup *et al.* 2006).

Η αναλυτική μελέτη και παρουσίαση της εξέλιξης της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής ξεφεύγει από τους στόχους της παρούσας εργασίας. Μπορούμε παρόλα αυτά να διακρίνουμε ορισμένους βασικούς σταθμούς στην εξέλιξη της μεταναστευτικής πολιτικής (Πίνακας 5).

Βασικός σταθμός στην εναρμόνιση των εφαρμοζόμενων μέτρων πολιτικής για τη διαχείριση της μετανάστευσης και των μεταναστευτικών ροών αποτελεί η **Συνθήκη του Άμστερνταμ**. Τέθηκε σε ισχύ το 1999 και δημιουργεί τη νομική βάση για την υπερεθνική δράση σχετικά με τα ζητήματα μετανάστευσης και ασύλου ενσωματώνοντας τις αρμοδιότητες αυτές από τον τρίτο στον πρώτο πυλώνα της ΕΕ (Rosenow 2009). Διακρίνονται τέσσερις τομείς εφαρμογής της συνθήκης:¹⁴ πρώτον, προσδιορίζονται τα δικαιώματα και οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες οι ΥΤΧ που διαμένουν νόμιμα σε κάποιο από τα κράτη – μέλη της ΕΕ, μπορούν να διαμένουν και στα υπόλοιπα. Επίσης, ορίζονται οι προϋποθέσεις εισόδου, διαμονής και οι προδιαγραφές των διαδικασιών, σύμφωνα με τις οποίες τα κράτη – μέλη χορηγούν θεωρήσεις και άδειες μακράς διάρκειας, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που αποσκοπούν στην επανένωση οικογενειών. Επιπλέον, καλύπτει θέματα που σχετίζονται με την παράνομη μετανάστευση και παράνομη διαμονή, συμπεριλαμβανομένου του επαναπατρισμού των παρανόμως διαμενόντων.

Στη **Σύνοδο του Τάμπερε** της Φιλανδίας (15 και 16 Οκτωβρίου 1999), το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ενέκρινε ένα φιλόδοξο πρόγραμμα δράσης που περιλάμβανε τα μέτρα τα οποία έπρεπε να ληφθούν μέχρι το 2004, έτσι ώστε να γίνει η ΕΕ ένας χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Τα μέτρα αυτά αφορούν τέσσερις άξονες:

1. Τη σχέση εταιρικής με τις χώρες καταγωγής
2. Τη δημιουργία κοινού ευρωπαϊκού συστήματος χορήγησης ασύλου
3. Τη δίκαιη μεταχείριση των υπηκόων τρίτων χωρών
4. Τη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών

¹⁴ http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/freedom/article_7306_el.htm

Πίνακας 5. Η εξέλιξη της Μεταναστευτικής πολιτικής στην ΕΕ

Έτος	Συνθήκη/Σύνοδος	Αποτέλεσμα
1958	Συνθήκη της Ρώμης	Ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και της θέσπισης ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηκόων της ΕΕ
1976	Συγκρότηση της Ομάδας Τρέβι (TREVI Group) ¹⁵	Συνάντηση των υπουργών με σκοπό τη συνεργασία σε θέματα ασφάλειας. Μετά το 1986 γίνεται η βασική ομάδα υπουργών για ζητήματα μετανάστευσης (κυρίως παράνομης).
1985	Συνθήκη του Schengen	Κατάργηση των ελέγχων στα κοινά σύνορα και η μεταφορά των ελέγχων αυτών στα εξωτερικά σύνορα των χωρών που υπέγραψαν τη συνθήκη. Τέθηκε σε ισχύ το 1995.
1987	Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη	Υποχρέωσε τη κοινότητα να πάρει τα μέτρα που χρειαζόνταν για την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς. Παράλληλα, τροποποιούσε προηγούμενες συνθήκες για πρόσθετη συνεργασία σε θέματα εξωτερικής πολιτικής
1992	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση	Στόχοι της συνθήκης του Μάατριχ ήταν η δημιουργία ενός χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα, εφαρμογή κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας, θέσπιση ιθαγένειας της ένωσης, και ανάπτυξη στενής συνεργασίας στο τομέα δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων
1997	Συνθήκη του Δουβλίνου	Αποτελεί το βασικό μηχανισμό καθορισμού ποιο κράτος – μέλος της ΕΕ είναι υπεύθυνο για την εξέταση ενός αιτήματος ασύλου.
1997	Συνθήκη του Άμστερνταμ	Οι αρμοδιότητες σχετικά με τη διαμόρφωση πολιτικών για τη μετανάστευση και το άσυλο μεταφέρονται για πρώτη φορά σε κοινοτικό επίπεδο. Τέθηκε σε ισχύ το 1999.
1999	Σύνοδος Κορυφής του Τάμπερε	Συμφωνήθηκε ένα γενικό πρόγραμμα διάρκειας 5 ετών για τη λήψη μέτρων για τη μετανάστευση και το άσυλο
2000	Συνθήκη της Νίκαιας	Διακηρύσσεται ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Υπάρχει πρόβλεψη για τους υπηκόους τρίτων χωρών (άρθρο 15), σύμφωνα με το οποίο “όσοι έχουν άδεια να εργάζονται στο έδαφος των κρατών - μελών δικαιούνται συνθηκών εργασίας αντίστοιχων με εκείνες που απολαμβάνουν οι πολίτες της Ένωσης”.
2001	Συνεδρίαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Λάακεν (Laeken)	Συμφωνήθηκε αποτελεσματικότερος έλεγχος των εξωτερικών συνόρων, η ενσωμάτωση της μεταναστευτικής πολιτικής στην εξωτερική πολιτική της ΕΕ, η ανάπτυξη ενός σχεδίου δράσης σχετικά με την παράνομη μετανάστευση

¹⁵ Η Ομάδα Τρέβι (TREVI, Terrorisme, Radicalism, Extrémisme, Violence Internationale) ιδρύθηκε και αποτελείτο από τους Υπουργούς Εσωτερικών και δικαιοσύνης των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Στην αρχή η ομάδα δραστηριοποιείτο στον συντονισμό της πάταξης της τρομοκρατίας και των ναρκωτικών και αργότερα τα ενδιαφέροντα της επεκτείνονται σταδιακά και στη μετανάστευση (Μουσούρου 1993).

		και την εμπορία ανθρώπων, θέσπιση κοινών κανόνων στον τομέα του ασύλου, υποδοχής και οικογενειακής επανένωσης.
2002	Σύνοδος Κορυφής Σεβίλλης	Επιτάχυνση των δράσεων που αποφασίστηκαν στα πλαίσια της συνάντησης του Τάμπερε. Υπογραμμίζεται η ανάγκη ανάπτυξης μιας κοινής πολιτικής στον τομέα της μετανάστευσης και του ασύλου και τόνισε τη σημασία της λήψης μέτρων για την καταπολέμηση της μη – νόμιμης μετανάστευσης και τη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων.
2004	Συνάντηση της Χάγης	Το “Πρόγραμμα της Χάγης” προσδιόριζε τους στρατηγικούς άξονες της ΕΕ τη μετανάστευση και το άσυλο για το διάστημα 2005-2010.
2008	Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο	Προτείνει 5 αρχές με συγκεκριμένες ενέργειες για την εφαρμογή τους, για την συγκρότηση της κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής μετανάστευσης
2009	Συνθήκη της Λισαβόνας	Τέθηκε σε ισχύ την 1η Δεκεμβρίου 2009. Στον τίτλο V της συνθήκης, στον τομέα της ελευθερίας, της ασφάλειας και της δικαιοσύνης, περιλαμβάνονται διατάξεις που αφορούν στην ανάπτυξη της πολιτικής για το άσυλο και τη μετανάστευση. Στη συνθήκη καθορίζεται ο στόχος μιας κοινής πολιτικής στον τομέα της μετανάστευσης, καθώς και της θέσπισης νομοθεσίας για τη διασφάλιση ενιαίου καθεστώτος ασύλου για τους ΥΤΧ. Με τη συνθήκη καθιερώθηκε επίσης η συνήθης νομοθετική διαδικασία για τη νόμιμη μετανάστευση και, για πρώτη φορά, η νομική βάση για τα μέτρα ενσωμάτωσης.
2009	Πρόγραμμα της Στοκχόλμης	Το πολυετές “Πρόγραμμα Στοκχόλμης” αντικαθιστά τα αντίστοιχα του Τάμπερε και της Χάγης και θα ισχύει για την περίοδο 2010-2014. Μεταξύ των στόχων του περιλαμβάνεται η διασφάλιση της ορθής διαχείρισης της μετανάστευσης (τόσο για τις χώρες υποδοχής όσο και για τις χώρες προέλευσης των μεταναστών).

Πηγή: Stalker 2002: 167 πίνακας 6 και ίδια επεξεργασία δεδομένων από την επίσημη διαδικτυακή πύλη της ΕΕ <http://europa.eu/>

Στο πλαίσιο της συνόδου για πρώτη φορά αναφέρεται ότι οι ΥΤΧ που διαμένουν νόμιμα στις χώρες της ΕΕ θα απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με τους υπηκόους της ΕΕ. Την απόφαση αυτή ακολούθησε η υιοθέτηση τεσσάρων οδηγιών οι οποίες ρυθμίζουν για πρώτη φορά τα δικαιώματα των ΥΤΧ σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Rosenow

2009).¹⁶ Εντούτοις, ελάχιστοι είναι οι στόχοι που ετέθησαν στο πλαίσιο της συνόδου και επετεύχθησαν μελλοντικά. Περιορισμένη πρόοδος υπήρξε μόνο σε αποφάσεις που αφορούσαν την οικογενειακή συνένωση και στην ελεύθερη μετακίνηση εντός ΕΕ για τους επί μακρόν διαμένοντες (Κασίμης 2007).

Το **Πρόγραμμα της Χάγης** προσδιόριζε τους στρατηγικούς άξονες της ΕΕ για τη μετανάστευση και το άσυλο για το διάστημα 2005-2010 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2005). Οι στρατηγικοί στόχοι για αυτήν την περίοδο αναφέρονται ρητά στη δημιουργία μιας εταιρικής σχέσης για την ενίσχυση του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Στο πλαίσιο αυτών των στόχων οι δέκα βασικές προτεραιότητες που καθόρισε η Επιτροπή μπορούν να συνοψισθούν στα εξής (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2005: 6-7):

1. Στην ενίσχυση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και της ιθαγένειας
2. Στην καταπολέμηση της τρομοκρατίας
3. Στον καθορισμό ισόρροπης αντιμετώπισης της μετανάστευσης
4. Στη διαμόρφωση ολοκληρωμένης διαχείρισης των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ
5. Στη θέσπιση κοινής διαδικασίας σε θέματα ασύλου
6. Στη μεγιστοποίηση των θετικών συνεπειών της μετανάστευσης
7. Στην επίτευξη ικανοποιητικής ισορροπίας μεταξύ της προστασίας του ιδιωτικού βίου και της ασφάλειας κατά τη διαβίβαση πληροφοριών
8. Στη διαμόρφωση στρατηγικής αντίληψης σχετικά με το οργανωμένο έγκλημα και στην εγγύηση πραγματικού ευρωπαϊκού χώρου δικαιοσύνης

---

¹⁶ Σε επίπεδο κοινοτικής νομοθεσίας σήμερα υπάρχουν 18 Κανονισμοί και Οδηγίες που άπτονται των ζητημάτων εισόδου στην ΕΕ, της καταπολέμησης της παράνομης μετανάστευσης αλλά και οδηγίες για την ένταξη των νόμιμων μεταναστών στις ευρωπαϊκές χώρες (ΟΚΕ 2010). Σχετικά με την ένταξη των ΥΤΧ αναφέρονται οι εξής: Οδηγία 2003/86/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης, η Οδηγία 2003/109/ΕΚ σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες, οι οδηγίες 2000/43/ΕΚ και 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου της 27.11.2000 που αφορούν στην εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού.

Πρόσφατο κείμενο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2009), παρουσιάζει την αξιολόγηση του Προγράμματος της Χάγης, όπου μεταξύ άλλων υπογραμμίζεται η άνιση πρόοδος σε ορισμένους στρατηγικούς άξονες του προγράμματος (2009: 15). Πιο συγκεκριμένα σημειώνεται ότι υπήρξε σημαντική πρόοδος όσον αφορά την πραγματοποίηση των στόχων και εγκρίθηκαν τα περισσότερα από τα ειδικά μέτρα που είχαν προβλεφθεί *αν και τα πλήρη αποτελέσματα των μέτρων αυτών θα γίνουν εμφανή σε μακροπρόθεσμη βάση*. Η πρόοδος σε ορισμένους τομείς παραμένει άνιση ή περιορισμένη γεγονός που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις ακολουθούμενες διαβουλεύσεις και σε δυσχέρειες στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο της ΕΕ όπου απαιτείται ομοφωνία σε πολλούς τομείς, ειδικά για ‘ευαίσθητα’ θέματα όπως αυτό της παράνομης μετανάστευσης. Παράλληλα σημειώνεται, ότι ενώ η έγκριση μέτρων στο πλαίσιο του προγράμματος της Χάγης και του σχεδίου δράσης σημείωσε επιτυχία, η εφαρμογή των μέτρων αυτών στο εθνικό επίπεδο παρουσιάζει μεγάλες διαφορές.

Στα πλαίσια του Άτυπου Συμβουλίου Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων της Ε.Ε. που έλαβε χώρα στις Κάννες στις 7 Ιουλίου 2008 (επί Γαλλικής Προεδρίας) καταρτίστηκε το προσχέδιο του Συμφώνου για την Κοινή Μεταναστευτική Πολιτική. Το ***Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο*** εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της 15ης – 16ης Οκτωβρίου 2008. Προτείνει δέκα αρχές με συγκεκριμένες ενέργειες για την εφαρμογή τους, για την συγκρότηση της κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής μετανάστευσης. Για την επίτευξη μιας συντονισμένης και ολοκληρωμένης προσέγγισης για τη μετανάστευση, οι αρχές να εντάσσονται στους τρεις βασικούς άξονες της πολιτικής της ΕΕ, δηλαδή *Ευημερία, Αλληλεγγύη και Ασφάλεια*. Το Σύμφωνο θεωρείται ως ένα ακόμη βήμα για μια συνολική μεταναστευτική πολιτική στην ΕΕ, καθώς βασίζεται στην πρόοδο που έχει ήδη επιτευχθεί στη διάρκεια μιας δεκαετίας. Στο πλαίσιο αυτό το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ανέλαβε πέντε βασικές δεσμεύσεις (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2008: 20):

1. Οργάνωση της νόμιμης μετανάστευσης λαμβάνοντας υπόψη τις προτεραιότητες, τις ανάγκες και τις δυνατότητες υποδοχής όπως αυτές καθορίζονται από το κάθε κράτος μέλος, καθώς και ενθάρρυνση της ενσωμάτωσης·

2. Καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης λαμβάνοντας μέριμνα για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων μεταναστών στις χώρες καταγωγής τους ή σε χώρα διέλευσης·
3. Ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των συνοριακών ελέγχων·
4. Συγκρότηση της Ευρώπης ως χώρου ασύλου·
5. Δημιουργία ολοκληρωμένης εταιρικής σχέσης με τις χώρες καταγωγής και διέλευσης, ώστε να ευνοείται η συνέργεια μεταξύ μετανάστευσης και ανάπτυξης.

Το πολυετές **“Πρόγραμμα Στοκχόλμης”** θεσπίστηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τον Δεκέμβριο του 2009 και αντικαθιστά τα αντίστοιχα του Τάμπερε και της Χάγης και θα ισχύει για την περίοδο 2010–2014. Στο πλαίσιο του προγράμματος λαμβάνονται υπόψη οι δεσμεύσεις που ορίζονται στο Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο και καθορίζονται οι προτεραιότητες της ΕΕ στον τομέα της μετανάστευσης και του ασύλου, καθώς και άλλα θέματα δικαιοσύνης και εσωτερικών υποθέσεων. Το πρόγραμμα θέτει σαφή χρονοδιαγράμματα για την επίτευξη στόχων όπως την προώθηση της νόμιμης μετανάστευσης και την ένταξη των μεταναστών στις χώρες της ΕΕ, την ανάπτυξη αποτελεσματικών πολιτικών για την καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης, την ενίσχυση πολιτικών που σχετίζονται με τη μετανάστευση και ανάπτυξη, δηλαδή την ενίσχυση εταιρικών σχέσεων κινητικότητας με τρίτες χώρες (π.χ. υποσαχάρια Αφρική) αλλά και δράσεις που σχετίζονται με την ελεύθερη κυκλοφορία των πολιτών της ΕΕ (βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2010). Το πρόγραμμα της Στοκχόλμης σε συνδυασμό με το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο, συνιστά το πλαίσιο για την μελλοντική ανάπτυξη της μεταναστευτικής πολιτικής και ασύλου εντός της ΕΕ.

Ένα ζήτημα που πρέπει να σημειωθεί κατά την μελέτη της εξέλιξης της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής είναι η σταδιακή ανάδειξη των πολιτικών ένταξης μεταναστών ως ένα νέο και διακριτό ‘πεδίο’ πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Rosenow 2009). Η ένταξη των μεταναστών στις χώρες της ΕΕ από “εθνικός” στόχος γίνεται “ευρωπαϊκός” και αποτελεί πλέον βασική διάσταση της ευρωπαϊκής

μεταναστευτικής πολιτικής. Η διάσταση αυτή συνιστά και μία σαφή αναγνώριση εκ μέρους της ΕΕ ότι η μετανάστευση εντός των συνόρων της έχει πλέον αποκτήσει μόνιμο χαρακτήρα και ότι η οικονομική, κοινωνική και πολιτική ένταξη των ΥΤΧ γίνεται προϋπόθεση ώστε να απολαύσουν τα κράτη – μέλη τα οφέλη από τη μετανάστευση και για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής (ΕC 2008).

3.3 Προς μία ευρωπαϊκή πολιτική μετανάστευσης;

Η μελέτη της εξέλιξης των πολιτικών μετανάστευσης στις χώρες της ΕΕ αναδεικνύει ότι η χάραξη μιας κοινής πολιτικής μετανάστευσης αποτελεί ένα δύσκολο εγχείρημα. Αν και βρισκόμαστε ακόμα στην αρχή για τη συγκρότηση μιας ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής, κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων έχουν σημειωθεί σημαντικές αλλαγές, αλλαγές οι οποίες δεν αφορούν μόνο διαφοροποιήσεις στους στόχους των πολιτικών μετανάστευσης αλλά μεταβολές στο επίπεδο διακυβέρνησης, σχεδιασμού και υλοποίησης των πολιτικών από το εθνικό επίπεδο σε υπερεθνικό, ευρωπαϊκό. Την ίδια στιγμή, η ένταξη των μεταναστών στις χώρες υποδοχής μετατρέπεται σε ξεχωριστό πεδίο πολιτικής, το οποίο διαπερνά οριζόντια όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης το ευρωπαϊκό, το εθνικό, το τοπικό. Ο ρόλος της ένταξης των μεταναστών για τις χώρες της ΕΕ υπογραμμίστηκε πρόσφατα στη συνάντηση της Σαραγόσα το 2010 όπου αναγνωρίστηκε *‘η ένταξη ως μοχλός ανάπτυξης και κοινωνικής συνοχής’* (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2011).

Οι προγενέστερες πολιτικές μετανάστευσης για τις χώρες της Ευρώπης καταρτίστηκαν με σκοπό να μπορούν να διαχειριστούν την *‘οικονομική’* μετανάστευση, δηλαδή αποκλειστικά και μόνο για τις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Έτσι, απουσίαζαν εντελώς από το σχεδιασμό των πολιτικών αυτών, ζητήματα ένταξης και εγκατάστασης των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής (Κασίμης 2007).

Οι σημερινές δυσχέρειες στη συγκρότηση μιας ενιαίας μεταναστευτικής πολιτικής απορρέουν και από την ίδια την πολυπλοκότητα και τη δυναμική του μεταναστευτικού φαινομένου καθώς και από την πληθώρα των θεμάτων, στα οποία

καλείται να απαντήσει η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική. Με άλλα λόγια, σήμερα η μεταναστευτική πολιτική καλείται να αντιμετωπίσει προκλήσεις όπως τη διαφύλαξη των συνόρων της ΕΕ και την αναχαίτιση της παράνομης μετανάστευσης, τη κάλυψη των κενών στις αγορές εργασίας με ειδικευμένο και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό και την ένταξη των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής. Παράλληλα, η επίτευξη των στόχων αυτών προϋποθέτει τη συνέργεια μεταξύ των κρατών – μελών, των χωρών υποδοχής, αποστολής και διέλευσης μεταναστών.

Εντούτοις, η συνεργασία όλων των ενδιαφερομένων μερών για το σχεδιασμό μιας ενιαίας μεταναστευτικής πολιτικής απαιτεί και τη διατήρηση των ισορροπιών μεταξύ των διαφορετικών, και ορισμένες περιπτώσεις, αντικρουόμενων συμφερόντων των κρατών – μελών της ΕΕ. Με άλλα λόγια, αν και κάθε κράτος – μέλος αναγνωρίζει την αναγκαιότητα της μετανάστευσης για τη εύρυθμη λειτουργία της αγοράς εργασίας, κάθε χώρα εμφανίζεται διστακτική στην εφαρμογή ενός ενιαίου πλαισίου κινητικότητας, προβάλλοντας ως πρόσχημα την προάσπιση της ‘εθνικής ταυτότητας’ (Stalker 2002). Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζεται και στις αντιφάσεις των στόχων που προσπαθούσε να επιτύχει μέχρι πρόσφατα η ευρωπαϊκή πολιτική μετανάστευσης (Κασίμης 2007).

Η άνιση πρόοδος μεταξύ των διαφόρων στόχων πολιτικής συνδέεται και με το χάσμα που παρατηρείται μεταξύ των ευρωπαϊκών πολιτικών και την εφαρμογή των μέτρων τους σε εθνικό επίπεδο. Η αναντιστοιχία, δεν οφείλεται μόνο σε δυσκαμψίες ή σε καθυστερήσεις των κρατών – μελών, αλλά και στην απόσταση που υπάρχει μεταξύ των πολιτικών και των πραγματικών αναγκών σε εργατικό δυναμικό των χωρών της ΕΕ (Κασίμης 2007).

Βασικό ερώτημα παραμένει έτσι εάν και κατά πόσο η διαμόρφωση μιας ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής, δύναται να διαχειριστεί την πολυπλοκότητα του μεταναστευτικού φαινομένου προς όφελος όλων των ενδιαφερομένων μελών. Η απάντηση εξαρτάται από βαθμό που η ενιαία πολιτική λαμβάνει υπόψη τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης, καθώς και τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες της κάθε χώρας μέλους.

Ιδιαίτερη μέριμνα πρέπει να ληφθεί κατά την παρούσα οικονομική συγκυρία. Πρόσφατη έκθεση του ΟΟΣΑ υπογραμμίζει ότι σε περιόδους ύφεσης οι υιοθετούμενες πολιτικές μετανάστευσης αποκτούν ιδιαίτερο ρόλο για την ανάκαμψη της οικονομίας και για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Έτσι, η διαχείριση της οικονομικής μετανάστευσης θα πρέπει να στοχεύει στη βραχυπρόθεσμη κάλυψη των αναγκών της αγοράς εργασίας, χωρίς ωστόσο να υποεκτιμώνται οι διαρθρωτικές ανάγκες σε εργατικό δυναμικό (ΟΕCD 2009). Στο πλαίσιο αυτό απαραίτητη είναι η “ολοκληρωμένη προσέγγιση” κατά την οποία τα ζητήματα μετανάστευσης θα λαμβάνονται υπόψη σε όλες τις άλλες πολιτικές όπως της ανάπτυξης, του εμπορίου, της πολιτικής συνοχής, της πολιτικής απασχόλησης και της κοινωνικής πολιτικής, του περιβάλλοντος, της γεωργίας και της αλιείας, της πολιτικής εξωτερικών και ασφάλειας κ.ά. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2008).

Συνακόλουθα, κατά την οικονομική κρίση είναι απαραίτητο να δίνεται ιδιαίτερη μέριμνα και να επιταχυνθεί η υλοποίηση των προγραμμάτων ένταξης μεταναστών. Σημειώνεται επίσης ότι πολιτικές που αποσκοπούν στον περιορισμό των υπολοίπων κατηγοριών μετανάστευσης, όπως για παράδειγμα της οικογενειακής επανένωσης, ενδέχεται να έχουν διαφορετικά αποτελέσματα στις προοπτικές ένταξης των μεταναστών καθώς και στο μέγεθος των ‘παράνομων’ μεταναστευτικών ροών (ΟΕCD 2009). Εξάλλου δεν πρέπει να υποεκτιμάται το γεγονός ότι η σημερινή διαχείριση της μετανάστευσης και η υλοποίηση των μέτρων των σχεδιαζόμενων πολιτικών θα συνδιαμορφώσει τις μελλοντικές μεταναστευτικές ροές. Γιατί σε τελική ανάλυση η μετανάστευση είναι το ‘δημιούργημα της πολιτικής’ (*migration is a creature of policy*) (Davis 1989).

3.4 Η μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 το νομοθετικό πλαίσιο για τη μετανάστευση στην Ελλάδα (Ν. 4310/1929, ο οποίος αναθεωρήθηκε το 1948), στόχευε από τη μια μεριά στη διευκόλυνση της μετανάστευσης προς το εξωτερικό και από την άλλη στην διευκόλυνση του επαναπατρισμού των Ελλήνων. Ο πρώτος νόμος που προσπάθησε να ρυθμίσει τα θέματα της μετανάστευσης ήταν ο νόμος 1975 του 1991 “Είσοδος, έξοδος, παραμονή, εργασία, απέλαση αλλοδαπών, διαδικασία αναγνώρισης προσφύγων και άλλες διατάξεις”. Ο νόμος απέβλεπε κυρίως στον περιορισμό της μετανάστευσης, στον αυστηρότερο έλεγχο των συνόρων και στην απέλαση από τη χώρα των μη – νόμιμα διαμενόντων μεταναστών (Τριανταφυλλίδου 2010: 99).

Η αντιστροφή της εικόνας και η μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών δε συνοδεύτηκε και από την αντίστοιχη μεταστροφή στο θεσμικό επίπεδο με τη χάραξη πολιτικών που θα τολμούσαν να διαχειριστούν τη νέα πραγματικότητα. Η συνεχής αύξηση του αριθμού των μεταναστών στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1990, βρήκε απροετοίμαστη την ελληνική κυβέρνηση, η οποία φαινόταν διστακτική στη λήψη μέτρων για τη διαχείριση του φαινομένου και τη νομιμοποίηση των μεταναστών στη χώρα. Χρειάστηκαν έξι χρόνια για να ξεκινήσει το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης μεταναστών το 1997 με τα προεδρικά διατάγματα 358/1997 και 359/1997. Συνολικά 371.641 μετανάστες κατέθεσαν αίτηση για να πάρουν τη “λευκή κάρτα” (κάρτα διαμονής περιορισμένης διάρκειας), με στόχο το πέρασμα στη δεύτερη φάση νομιμοποίησης. Για τη λήψη αυτής της κάρτας έπρεπε να τηρούνται ορισμένες προϋποθέσεις όπως να έχουν ζήσει οι μετανάστες στην Ελλάδα για τουλάχιστον ένα έτος, να υποβάλουν δικαιολογητικά έγγραφα πιστοποιώντας τη καλή υγεία τους, να έχουν καθαρό ποινικό μητρώο, και να υποβάλουν απόδειξη ότι έχουν καταβληθεί οι εισφορές κοινωνικής ασφάλισης για συνολικά 40 εργάσιμες ημέρες το 1998. Η δεύτερη φάση νομιμοποίησης αποσκοπούσε στην απόκτηση “πράσινης κάρτας ” (προσωρινής δηλαδή κάρτας διαμονής διάρκειας ενός, δύο ή πέντε ετών). Την κάρτα αυτή έλαβαν 212.860 μετανάστες. Εκτιμάται ότι λιγότερο από το ήμισυ των μεταναστών που ζούσαν στη

χώρα καταγράφηκαν κατά τη διάρκεια αυτού του πρώτου προγράμματος νομιμοποίησης (Kasimis and Kassimi 2004, Τριανταφυλλίδου 2010).

Το 2001 ψηφίζεται ο νόμος 2910/2001 με τίτλο “Είσοδος και παραμονή αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια. Κτήση της ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση και άλλες διατάξεις”, νόμος ο οποίος έδωσε μια δεύτερη ευκαιρία νομιμοποίησης στους μετανάστες υπό τον όρο ότι θα μπορούσαν να προσκομίσουν απόδειξη διαμονής στη χώρα για τουλάχιστον ένα έτος πριν από την εφαρμογή του νόμου. Στους μετανάστες δόθηκε ένα εξάμηνο για να υποβάλουν όλα τα απαραίτητα δικαιολογητικά έγγραφα για να αποκτήσουν την άδεια εργασίας, η οποία έγινε προϋπόθεση για τη λήψη της άδειας διαμονής. Αν και οι δύο διαδικασίες νομιμοποίησης διέφεραν μεταξύ τους τα απαιτούμενα έγγραφα που υποβάλλονταν ήταν παρόμοια. Οι σημαντικότερες διαφορές συνίσταντο στο ότι το 2001 ο μετανάστης έπρεπε να υποβάλει ένα αντίγραφο μιας επίσημης σύμβασης με τον εργοδότη του/της για μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, καθώς επίσης και επιβεβαίωση ότι έχουν καταβληθεί εισφορές κοινωνικής ασφάλισης για τουλάχιστον 200 εργάσιμες ημέρες (που θα μπορούσαν να πληρωθούν και από τους ίδιους τους μετανάστες). Επιπλέον, απαιτούνταν ένα παράβολο των 147 ευρώ ανά άτομο για τους μετανάστες άνω των 14 ετών. Οι μετανάστες που είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα νομιμοποίησης 1997 και των οποίων οι άδειες διαμονής είχαν λήξει μέχρι το 2001 υπόκειντο στις διατάξεις του νέου νόμου (Kasimis and Kassimi 2004).

Υπολογίζεται ότι 370.000 μετανάστες υπέβαλαν τα χαρτιά τους στα πλαίσια του νόμου του 2001. Η γραφειοκρατία και οι ελλείψεις στις απαραίτητες υποδομές δημιούργησαν τεράστια προβλήματα και καθυστερήσεις στην επεξεργασία των αιτήσεων (Τριανταφυλλίδου 2010: 108).

Το 2005 ψηφίστηκε ο νόμος 3386/2005 με τίτλο “Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια” (ΦΕΚ Α’ 212). Όπως αναφέρει ο τίτλος, ρυθμίζει θέματα εισόδου, διαμονής και κοινωνικής ένταξης υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελλάδα εξαιρώντας από το πεδίο εφαρμογής του τους πολίτες της ΕΕ, τους πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο. Ο νόμος ίσχυσε από την 1/1/2006 και στην ουσία συνιστούσε ένα πρόγραμμα νομιμοποίησης που αφορούσε

όσους διέμεναν στην Ελλάδα ως τις 31 Δεκεμβρίου 2004 και δεν διέθεταν τα απαραίτητα έγγραφα.

Σύμφωνα με το νόμο, η άδεια διαμονής και εργασίας θεσπίζονται σε ένα μόνο έγγραφο που αφορά την έκδοση άδειας διαμονής για συγκεκριμένο σκοπό όπως για παράδειγμα εξαρτημένη εργασία, σπουδές, οικογενειακή συνένωση κ.λπ. (Τριανταφυλλίδου 2010: 111).

Οι βασικές επιδιώξεις του νόμου συνοψίζονται στα εξής (Καψάλης 2005: 4):

1. Στην ανάληψη μιας “στρατηγικής πρωτοβουλίας ως προς την διαχείριση της μεταναστευτικής ροής”
2. Στην θεσμοθέτηση των κατάλληλων εγγυήσεων “ώστε να αποφευχθούν τα φαινόμενα ανεξέλεγκτης εισόδου και εξόδου αλλοδαπών στην Χώρα”, μέσα από την εντατικοποίηση των ελέγχων
3. Στην χορήγηση της δυνατότητας οριστικής καταγραφής των παρανόμως διαμενόντων αλλοδαπών “προς οριστική εκκαθάριση του χρόνιου σχετικού προβλήματος”
4. Στην πρόβλεψη βασικών αρχών για την κοινωνική ένταξη των μεταναστών.

Η βασική διαφορά σε σύγκριση με τον προηγούμενο νόμο είναι ότι η κοινωνική ένταξη των μεταναστών προβάλλεται πλέον ως στόχος της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής. Επιπλέον, με τον νόμο 3386/2005 ενσωματώθηκαν στην ελληνική νομοθεσία οι οδηγίες 2003/86/ΕΚ “Σχετικά με το δικαίωμα της οικογενειακής επανένωσης” (Π.Δ. 131/2006) και η οδηγία 2003/109/ΕΚ Σχετικά με το καθεστώς των επί μακρόν διαμενόντων (Π.Δ. 150/2006).

Εντούτοις, μολονότι ο νόμος στόχευε στη νομιμοποίηση και στη διευκόλυνση της ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία υποδοχής, κατά την εφαρμογή του οι στόχοι αυτοί δεν φαίνεται να μπορούσαν να επιτύχουν. Πιο συγκεκριμένα, ενώ στα πλαίσια του νόμου απλοποιήθηκε η διαδικασία έκδοσης άδειας παραμονής, οι προϋποθέσεις που έθετε δυσχέραιναν τη νομιμοποίηση ενός σημαντικού αριθμού μεταναστών. Παράλληλα, το βάρος της διεκπεραίωσης των αιτήσεων των μεταναστών παρέμενε μεγάλο και απουσίαζε η διοικητική ρύθμιση των αρμόδιων αρχών τόσο σε

θέματα οργάνωσης όσο και κατάλληλης στελέχωσης των αρμοδίων γραφείων με πιο εξειδικευμένο προσωπικό (Καψάλης 2007).

Τα προβλήματα που παρουσίαζε ο νόμος 3386/2005 επιχειρήθηκαν να λυθούν το Φεβρουάριο του 2007 με το νόμο 3536/2007, “Ειδικές ρυθμίσεις θεμάτων μεταναστευτικής πολιτικής και λοιπών ζητημάτων αρμοδιότητας Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης” που συνιστά το τελευταίο πρόγραμμα νομιμοποίησης της χώρας. Αφορούσε μετανάστες που για διάφορους λόγους δεν μπορούσαν να ενταχθούν τους στο προηγούμενο πρόγραμμα νομιμοποίησης. Η νέα νομοθετική πρωτοβουλία περιλάμβανε τρεις άξονες α) την άρση των γραφειοκρατικών προβλημάτων, β) την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δεν οφείλονται σε υπαιτιότητα των μεταναστών γ) την κοινωνική ένταξη των μεταναστών.

Με το νόμο εισάγονται ορισμένες ρυθμίσεις εκ των οποίων ως σημαντικότερες σημειώνονται: η κατάργηση του παράβολου για ανήλικους, η δυνατότητα εξαγοράς ποσοστού μέχρι 20% των ενσήμων, η εκπρόθεσμη μέχρι ενός μηνός κατάθεση αιτήσεων ανανέωσης και το δικαίωμα νομιμοποίησης σε γυναίκες και παιδιά με όριο την 31/12/2004. Για την προώθηση των πολιτικών κοινωνικής συνοχής θεσμοθετήθηκε, η Εθνική Επιτροπή για την Κοινωνική Ένταξη των μεταναστών, επιτροπή στην οποία συμμετέχουν πέραν των Κυβερνητικών εκπροσώπων, όλοι οι συναρμόδιοι για την κοινωνική ένταξη φορείς, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνίας πολιτών, συνδικαλιστικών φορέων, Εκκλησίας, Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων, καθώς και των πολιτικών κομμάτων που εκπροσωπούνται στη Βουλή εκτός των συλλόγων μεταναστών. Έργο της Επιτροπής είναι: α) Η εισήγηση προτάσεων και δράσεων που αφορούν στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών, β) η διεξαγωγή του κοινωνικού διαλόγου για τη διαμόρφωση πολιτικών που προάγουν την ένταξη των μεταναστών σε όλους τους τομείς, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο και το ευρωπαϊκό κεκτημένο και γ) η κατάρτιση και παρακολούθηση επιχειρησιακών προγραμμάτων, σχετικών με την εφαρμογή της πολιτικής κοινωνικής ένταξης των μεταναστών (Καψάλης 2007).

Συνοψίζοντας, από το 1997 μέχρι το 2007 υλοποιήθηκαν στη χώρα τέσσερα προγράμματα νομιμοποίησης (Πίνακας 6). Παρότι, κατά τις φάσεις νομιμοποίησης,

έλαβε άδεια παραμονής ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών, εκτιμάται ότι ακόμα και σήμερα το περίπου 35-50% των μεταναστών διαμένει στη χώρα χωρίς τα απαιτούμενα νόμιμα έγγραφα (Κόντης κ.ά. 2007).

Πίνακας 6. Προγράμματα νομιμοποίησης μεταναστών στην Ελλάδα

Έτος	1997	1998	2001	2005	2007
Αιτήσεις	371.641	228.200	367.504	N/A/	N/A/
Άδειες που εκδόθηκαν	N/A	219.000	341.278	185.800 (εκτίμηση)	20.000
Αρχική διάρκεια αδειών	6 μήνες	1-2 χρόνια	6 μήνες	1 χρόνος	1 χρόνος

Πηγή: Baldwin-Edwards 2009: 328, πίνακας 41.

Επιχειρώντας μια συνοπτική αξιολόγηση της πορείας της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, μπορούμε, εάν εξαιρεθεί η πρώτη φάση του πρώτου προγράμματος νομιμοποίησης (λευκή κάρτα) να διακρίνουμε ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά στα προγράμματα νομιμοποίησης (Baldwin-Edwards 2009: 322). *Πρώτον*, τα προγράμματα νομιμοποίησης χαρακτηρίζονται από μία φιλοσοφία ‘περιορισμού’ η οποία αναφέρεται τόσο στη βραχεία διάρκεια των αδειών που δίδονται καθώς και στη δυνατότητα ανανέωσης τους. Το αποτέλεσμα είναι ότι μεταξύ των προγραμμάτων να γίνεται νομιμοποίηση συνήθως των ίδιων ανθρώπων, που απλώς κινούνται συνεχώς από το ένα νομικό καθεστώς στο άλλο. *Δεύτερον*, δίνεται έμφαση στην πληρωμή των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης – έμφαση μεγαλύτερη από ό,τι ισχύει για τους Έλληνες εργαζόμενους. Ενώ για παράδειγμα είναι αρμοδιότητα του εργοδότη να πληρώνει τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης στα προγράμματα νομιμοποίησης το κόστος αυτό και η ευθύνη τελικώς μεταφέρεται στους μετανάστες. *Τρίτο*, υπάρχει μεγάλο κόστος για την έκδοση των αδειών, το οποίο είναι δυσανάλογο εάν ληφθεί υπόψη η διαδικασία και η περίοδος έκδοσης της άδειας παραμονής. *Τέταρτο*, η ύπαρξη διαφορετικών κατηγοριών αδειών, με διαφορετικές νομικές προϋποθέσεις σε συνδυασμό με τη βραχυπρόθεσμη διάρκεια τους, αφαιρεί τη δυνατότητα μακροπρόθεσμου προγραμματισμού και τη δυνατότητα αναγνώρισης των επί μακρόν διαμενόντων μεταναστών. Τέλος, η πολυπλοκότητα, η γραφειοκρατία και η

αδιαφάνεια τείνουν να γίνουν μία άλλη κατευθυντήρια αρχή, έτσι ώστε ούτε το κράτος ούτε οι μετανάστες μπορούν σε πολλές περιπτώσεις να διαχειριστούν τα ζητήματα που ανακύπτουν. Αποτέλεσμα είναι να επιβαρύνεται ο κρατικός μηχανισμός και οι μετανάστες να μένουν στο κενό, και να καθίστανται θύματα εκμετάλλευσης κυκλωμάτων ή δικηγόρων.

Παρότι το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης στη χώρα, χαρακτηρίζεται από αργοπορίες και δυσκαμψίες αξίζει να σημειωθούν ορισμένα βήματα που γίνονται προς την επίλυση των προγενέστερων νομοθετικών ελλείψεων. Στο πλαίσιο αυτό η θεσμική διάσταση της ένταξης των μεταναστών, η πολιτική συμμετοχή και η απόκτηση ιθαγένειας των μεταναστών εντάχθηκε πρόσφατα στην ελληνική νομοθεσία με το νόμο 3838/2010 (ΦΕΚ Α 49/24.3.2010) με τίτλο “Σύγχρονες διατάξεις για την Ελληνική Ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών και άλλες ρυθμίσεις”. Πιο συγκεκριμένα στο πλαίσιο του νόμου θεσμοθετείται η δυνατότητα κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας των παιδιών των μεταναστών, τροποποιούνται οι προϋποθέσεις και η διαδικασία κτήσης της ιθαγένειας από αλλοδαπούς με πολιτογράφηση, ενώ αναγνωρίζεται σε νομίμως διαμένοντες μετανάστες το δικαίωμα του εκλέγειν και περιορισμένο δικαίωμα του εκλέγεσθαι στις εκλογές της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης.

Πιο συγκεκριμένα, η τροποποίηση του κώδικα της ελληνικής ιθαγένειας καλύπτει ένα νομοθετικό κενό που αφορούσε κυρίως τα παιδιά δεύτερης γενιάς μεταναστών. Την ελληνική ιθαγένεια (εκτός ελλήνων πολιτών) αποκτά πλέον από τη γέννηση του όποιος γεννιέται σε ελληνικό έδαφος, εφόσον:

1. ένας από τους γονείς του έχει γεννηθεί στην Ελλάδα και κατοικεί μόνιμα στη Χώρα από τη γέννηση του
2. δεν αποκτά αλλοδαπή ιθαγένεια με τη γέννηση του ούτε μπορεί να αποκτήσει τέτοια με σχετική δήλωση των γονέων του στις οικείες αλλοδαπές αρχές, αν το δίκαιο της ιθαγένειας των γονέων του απαιτεί την υποβολή παρόμοιας δήλωσης

3. είναι άγνωστης ιθαγένειας, εφόσον η αδυναμία διαπίστωσης της τυχόν αποκτώμενης με τη γέννηση αλλοδαπής ιθαγένειας δεν οφείλεται σε άρνηση συνεργασίας γονέα.

Επιπρόσθετα στα πλαίσια του νόμου δρομολογείται η πολιτική ένταξη των μεταναστών. Ειδικότερα, δικαίωμα ψήφου στις τοπικές εκλογές έχουν πλέον οι ομογενείς ή αλλογενείς σύζυγοι ή χήροι/ες ομογενών που έχουν συμπληρώσει πενταετή συνεχή και νόμιμη διαμονή στη χώρα από την υποβολή της αίτησης για την απόκτηση του τίτλου διαμονής τους, οι υπήκοοι τρίτων χωρών που κατέχουν άδεια διαμονής αόριστης ή δεκαετούς διάρκειας και οι υπήκοοι τρίτων χωρών που έχουν υπαχθεί σε καθεστώς επί μακρόν διαμένοντος (ΥΠΕΣ 2011).

Ο νόμος εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στις πρόσφατες εκλογές του Νοεμβρίου 2010 της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στους εκλογικούς καταλόγους ήταν εγγεγραμμένοι 12.583 (9.559 άνδρες και 3.024 γυναίκες) ομογενείς και υπήκοοι τρίτων χωρών, αριθμός μικρός εάν αναλογιστεί κανείς τον πληθυσμό των νόμιμα διαμενόντων μεταναστών στη χώρα.¹⁷ Παράλληλα, στους πρώτους 6 μήνες πλήρους εφαρμογής του νόμου έχουν πραγματοποιηθεί 2.347 πολιτογραφήσεις, εκ των οποίων οι 2.000 είναι ομογενείς ενώ προστίθενται άλλα 250-300 παιδιά δεύτερης γενιάς, που γεννήθηκαν ή είχαν αποφοιτήσει από το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι ο αριθμός των μεταναστών που έχουν λάβει ιθαγένεια στην Ελλάδα είναι από τους χαμηλότερους στην ΕΕ.¹⁸

Σε κάθε περίπτωση η ψήφιση του νόμου συνιστά σημαντικό βήμα προς την αναγνώριση του ρόλου και των δικαιωμάτων των μεταναστών στην Ελλάδα και της

---

¹⁷ Πρόσφατα το Συμβούλιο της Επικρατείας ωστόσο έκρινε αντισυνταγματικό το νόμο 3838/2010 που δίνει το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις νομαρχιακές και τις δημοτικές εκλογές σε μετανάστες που διαμένουν στην Ελλάδα. Σημειώνουν ότι η άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν όσο και η άσκηση του δικαιώματος του εκλέγεσθαι για την ανάδειξη των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης “επιφυλάσσεται μόνο στους Έλληνες πολίτες και δεν μπορεί να επεκταθεί και στους μη έχοντες την ιδιότητα αυτή, χωρίς αναθεώρηση της σχετικής διατάξεως του Συντάγματος”. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://www.lawyersvoice.gr/nomiki-epikairota/epikairi-nomologia/ste-antisuntagmatikos-nomos-gia-to-dikaioma-psephou-se-metanastes.html>

¹⁸ <http://www.reporter.gr>

δεύτερης γενιάς μεταναστών και θέτει βάσεις για την συζήτηση της ένταξης τους στην ελληνική κοινωνία υποδοχής. Αναγνωρίζεται σε θεσμικό επίπεδο ότι η πολιτική συμμετοχή των ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών στις τοπικές εκλογές, αποτελεί μορφή ένταξης, καθώς συντελεί καθοριστικά στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού και της περιθωριοποίησης.

Σύνοψη

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων η εξελικτική πορεία της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής πέρασε από πολλά στάδια, έχοντας διαφοροποιήσεις στους στόχους που επιχειρούσε να επιτύχει, αλλά και παρουσιάζοντας μεταβολές στο επίπεδο διακυβέρνησης στο οποίο σχεδιάζεται και υλοποιείται.

Η περίοδος προσέλκυσης ξένων εργατών μέσω διμερών συμφωνιών για την κάλυψη των αναγκών σε εργατικό δυναμικό την μεταπολεμική περίοδο, διαδέχτηκε κατά την πετρελαϊκή κρίση η προσπάθεια αναχαίτισης των μεταναστευτικών ροών μέσω της εφαρμογής περιοριστικών πολιτικών μετανάστευσης. Έπειτα ακολούθησε η περίοδος της διαπραγμάτευσης και εναρμόνισης των στόχων των κρατών – μελών για τη διαμόρφωση μιας κοινής πολιτικής μετανάστευσης και η συγκρότηση πολιτικών ένταξης των μεταναστών, για να οδηγηθούμε σήμερα στη σύνταξη του Ευρωπαϊκού Συμφώνου για τη Μετανάστευση και το Άσυλο.

Σήμερα, στο πλαίσιο της οικονομικής ύφεσης, η διαμόρφωση μιας μεταναστευτικής πολιτικής μετατρέπεται σε ένα νέο 'διακύβευμα'. Παρότι εκτιμάται ότι η οικονομική ύφεση θα επηρεάσει το σχεδιασμό πολιτικών μετανάστευσης, οι κυβερνήσεις πρέπει να αναζητήσουν τη χρυσή τομή της εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς εργασίας, της ένταξης των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής και παράλληλα να μετριάσουν τυχόν ξενοφοβικές και ρατσιστικές στάσεις του γηγενούς πληθυσμού, οι οποίες πληθαίνουν κατά την οικονομική κρίση. Τα μέτρα πολιτικής που θα υιοθετηθούν κατά την περίοδο αυτή θα συντελέσουν στην μελλοντική ανάπτυξη των χώρων καθώς και στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών ροών.

Κατά τη διάρκεια εξέλιξης της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής η Ελλάδα μετατράπηκε από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Η μετατροπή αυτή του ρόλου της στον ευρωπαϊκό μεταναστευτικό χάρτη δεν αποτυπώθηκε ωστόσο άμεσα στο θεσμικό πλαίσιο, στο οποίο σημειώθηκαν καθυστερήσεις, ασάφειες στην εφαρμογή των νόμων και ανακολουθίες. Η συνεχής αύξηση του αριθμού των μεταναστών στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1990, βρήκε απροετοίμαστη την ελληνική κυβέρνηση, η οποία φαινόταν διστακτική στη λήψη

μέτρων για τη διαχείριση του φαινομένου και τη νομιμοποίηση των μεταναστών στη χώρα. Μόλις το 1997 ξεκίνησε το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης μεταναστών, ενώ συνολικά υλοποιήθηκαν τέσσερα προγράμματα νομιμοποίησης. Ακόμα και σήμερα ωστόσο ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών παραμένει σε κατάσταση 'παρανομίας' ή ήμι- νομιμότητας.

Οι γραφειοκρατικές δυσχέρειες, οι καθυστερήσεις και οι δυσκαμψίες κατά την εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου και η βραχυπρόθεσμη διάρκεια των αδειών παραμονής αφαιρεί τη δυνατότητα μακροπρόθεσμου προγραμματισμού για τη διαχείριση της μετανάστευσης στην Ελλάδα καθώς και αποδυναμώνει τις δυνατότητες και τις προοπτικές ένταξης των μεταναστών στη χώρα.

Παρόλα αυτά η πρόσφατη νομοθετική πρωτοβουλία για τη θεσμική ένταξη των μεταναστών στη χώρα μέσω της πολιτικής συμμετοχής σε τοπικό επίπεδο καθώς και η λήψη μέτρων για τη χορήγηση ιθαγένειας στα παιδιά δεύτερης γενιάς μεταναστών συνιστούν σημαντικά βήματα.

Κεφάλαιο 4^ο : Η μετανάστευση στην ευρωπαϊκή και ελληνική υπαίθρο

4.1 Εισαγωγή

Μέχρι πρόσφατα η συζήτηση για τα χαρακτηριστικά, το ρόλο και τις συνέπειες της μετανάστευσης στις οικονομίες και στις κοινωνίες υποδοχής, επικεντρώθηκε στις αστικές περιοχές και συνήθως ο επιστημονικός διάλογος δεν έδινε έμφαση στις προκλήσεις και στις ευκαιρίες που μπορεί να επιφέρει η διεθνής μετανάστευση στις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης. Έτσι, ιδιαίτερο βάρος δίνονταν στα χαρακτηριστικά των μεταναστών, στις προοπτικές απασχόλησης και ένταξης στα αστικά κέντρα, όπου συγκεντρώνονταν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αυτού (Milbourne 2007, Jentsch and Simard 2009).

Αν και η μετανάστευση προς τις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης δε συνιστά ένα καινούριο φαινόμενο, τα χαρακτηριστικά και το μέγεθος της έχει μεταβληθεί σημαντικά. Σήμερα, οι συνεχείς μεταναστευτικές ροές προς τις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης, η επέκταση της απασχόλησης των μεταναστών σε θέσεις εργασίας, οι οποίες συνήθως περιλαμβάνουν όλο το φάσμα των παραγωγικών κλάδων της τοπικής οικονομίας, η εμφάνιση στρατηγικών κοινωνικής και οικονομικής ένταξης στις κοινωνίες υποδοχής και η ανάδυση νέων μορφών κινητικότητας των μεταναστών εντείνουν την πολυπλοκότητα του φαινομένου, αναδεικνύοντας τη μελέτη της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές σε ένα πεδίο ιδιαίτερου επιστημονικού ενδιαφέροντος, που μπορεί να επηρεάσει τον κοινωνικό ιστό, τον οικονομικό μετασχηματισμό και την πορεία ανάπτυξης της υπαίθρου. Η παρούσα οικονομική ύφεση προσθέτει επιπλέον προκλήσεις και επιτείνει την ανάγκη μελέτης της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές για τη βιώσιμη ανάπτυξή τους.

Ωστόσο, η μελέτη της μετανάστευσης και των μεταναστευτικών ροών στις αγροτικές περιοχές θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη ορισμένα βασικά ζητήματα. Οι δημογραφικές εξελίξεις που έχουν λάβει χώρα τις τελευταίες δεκαετίες, όπως η γήρανση του αγροτικού πληθυσμού, η αγροτική έξοδος και η αστικοποίηση ή/και η επιστροφή ενός τμήματος του πληθυσμού, έχουν αναδιαμορφώσει το δημογραφικό πρόσωπο της Ευρωπαϊκής υπαίθρου. Παράλληλα, αν και η γεωργία εξακολουθεί να

διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οικονομία και κοινωνία των αγροτικών περιοχών της Ευρώπης, η γεωργική δραστηριότητα δεν ταυτίζεται πλέον με την έννοια της υπαίθρου καθώς η τελευταία μετασχηματίζεται σε ένα πεδίο όπου προστίθενται νέες παραγωγικές δραστηριότητες και αυξάνεται η συμμετοχή των υπόλοιπων κλάδων στην τοπική οικονομία ενώ εμφανίζονται νέοι τρόποι κατανάλωσης του αγροτικού χώρου, που συνδέονται με την αναψυχή, νέες μορφές κινητικότητας (διεθνής μετανάστευση, μετανάστευση για συνταξιοδότηση), απασχόλησης, παραγωγικών συστημάτων και νέα συλλογικά συμφέροντα και τρόποι διακυβέρνησης του χώρου (Kasimis and Stathakis 2003, Milbourne 2007, Marsden 1998, Bell and Osti 2010). Η “νέα αγροτικότητα” που αναδύεται στην ύπαιθρο προσθέτει μία επιπλέον διάσταση στη συζήτηση για τη μετανάστευση στις αγροτικές περιοχές, καθώς μεταβάλλονται οι ανάγκες των τοπικών αγορών εργασίας. Επιπλέον, η ύπαιθρος δε συνιστά ένα ομοιογενές σύνολο, αλλά αντίθετα παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση των αγροτικών περιοχών, δημιουργώντας ένα “μωσαϊκό αγροτικών περιοχών”, όπου ο ρόλος της γεωργίας καταλαμβάνει διαφορετική θέση ανάλογα με το τοπικό παραγωγικό σύστημα (Marsden 1998). Συνακόλουθα, στη μελέτη της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές δεν θα πρέπει να υποεκτιμάται ο ρόλος της πολιτικής, καθώς τα μέτρα της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, όπως και τα εφαρμοζόμενα μέτρα μεταναστευτικής πολιτικής, επηρέασαν σε σημαντικό βαθμό την απασχόληση των μεταναστών στην ύπαιθρο.

Με βάσει τις παρατηρήσεις που προηγήθηκαν, πρέπει να υπογραμμιστεί επιπλέον ότι η μετανάστευση στις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης δεν παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά σε κάθε χώρα. Σε αυτό το πλαίσιο παρατηρείται μία διαφοροποίηση στις μεταναστευτικές ροές προς τις αγροτικές περιοχές της βόρειας Ευρώπης, όπως στη Μ. Βρετανία, στη Γαλλία και στη Γερμανία και στα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης στην νότιο – ευρωπαϊκή ύπαιθρο (Kasimis 2008, Jentsch and Simard 2009).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω ζητήματα, επιχειρείται μία συνοπτική παρουσίαση των χαρακτηριστικών και των συνεπειών της διεθνούς μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές της ευρωπαϊκής υπαίθρου. Ξεκινώντας από τη μετανάστευση

στις αγροτικές περιοχές της βόρειας και νότιας Ευρώπης, το κεφάλαιο καταλήγει στις συνέπειες της μετανάστευσης στην αγροτική Ελλάδα και στις προκλήσεις για την ένταξη των μεταναστών, που εγείρονται στην παρούσα οικονομική συγκυρία.

4.2 Η μετανάστευση στις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης

Σήμερα η ύπαιθρος εξακολουθεί να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την οικονομία και την κοινωνική συνοχή της Ευρώπης. Αν και υφίστανται διαφοροποιήσεις μεταξύ των κρατών μελών, στο σύνολο οι αγροτικές περιοχές¹⁹ στην ΕΕ αντιστοιχούν στο 91% της έκτασης της, όπου κατοικεί το 59% του πληθυσμού της. Παράλληλα, αν και η οικονομική δραστηριότητα τείνει να συγκεντρώνεται στις αστικές περιοχές, οι αγροτικές περιοχές παράγουν το 48% της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (*Gross Value Added - GVA*) του προϊόντος στη ΕΕ-27 και παρέχουν το 56% της απασχόλησης. Ειδικότερα, ο πρωτογενής τομέας συγκεντρώνει το 9% της απασχόλησης και το 3% της προστιθέμενης αξίας στις αγροτικές περιοχές των χωρών της ΕΕ-27 (στοιχεία για το 2007). Εντούτοις, παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις στο ειδικό βάρος της

---

¹⁹ Το 2010 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καθιέρωσε έναν νέο τρόπο οριοθέτησης των κυρίως αγροτικών, ενδιάμεσων και κυρίως αστικών περιοχών της ΕΕ, ο οποίος βασίζεται στο πληθυσμιακό κριτήριο που χρησιμοποιείται στις εκθέσεις του ΟΟΣΑ και στοχεύει στη δυνατότητα συγκρισιμότητας των στατιστικών δεδομένων που προέρχονται από τις διαφορετικές χώρες της ΕΕ. Σύμφωνα με το πληθυσμιακό κριτήριο του ΟΟΣΑ, ορισμένα πυκνοκατοικημένα χωριά ταξινομούνται ως αστικά ενώ πόλεις που ανήκουν σε πολύ αραιοκατοικημένες περιοχές χωρικής ενότητας LAU2 ταξινομούνται ως αγροτικές. Για την επίλυση αυτού του προβλήματος η νέα κατηγοριοποίηση της Επιτροπής βασίζεται σε μια προσέγγιση που περιλαμβάνει δύο στάδια για τον καθορισμό του πληθυσμού των αστικών περιοχών: ένα όριο πυκνότητας πληθυσμού (300 κάτοικοι ανά km²), που εφαρμόζεται σε πλέγματα κελιών του 1 km² (αντί LAU2) και σε ένα ελάχιστο όριο (5.000 κάτοικοι), που εφαρμόζεται σε συνεχόμενα κελιά πάνω από το όριο πυκνότητας. Ο πληθυσμός που ζει σε αγροτικές περιοχές είναι ο πληθυσμός που ζει εκτός των αστικών περιοχών που προσδιορίζονται μέσα από αυτή τη μέθοδο. Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε την αναλυτική περιγραφή της μεθοδολογίας στην ιστοσελίδα http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology#The_new_typology.

γεωργίας στην απασχόληση, τόσο μεταξύ των χωρών της Ευρώπης όσο και εντός των περιφερειών μιας χώρας. Για παράδειγμα, η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα στις χώρες που πρόσφατα προσχώρησαν στην ΕΕ αγγίζει το 12% και η Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία το 6% (EC 2010b: 12-13).

Η επέκταση του τομέα των υπηρεσιών στις αγροτικές περιοχές αποτυπώνεται και στα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, μία τάση που εκτιμάται να αυξηθεί στα επόμενα χρόνια, δεδομένου ότι μεταξύ 2002 και 2007 η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα στην ΕΕ μειώθηκε κατά 1,9% (EC 2010b).

Παρά το γεγονός ότι η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα μειώνεται τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται μία αύξηση των μεταναστών που απασχολούνται στη γεωργία στις αγροτικές περιοχές της ΕΕ. Στις χώρες της ΕΕ-15 εκτιμάται ότι στη γεωργία απασχολούνται σε εποχική βάση περισσότεροι από 470.000 μετανάστες υπήκοοι τρίτων χωρών (COPA-GEOPA 2002). Η εντατική γεωργία φρούτων και λαχανικών βασίζεται κατά κύριο λόγο στη διαθεσιμότητα εργατικών χεριών ιδιαίτερα στις περιόδους αιχμής της συγκομιδής. Αυτός ο τομέας δε της γεωργίας φαίνεται να είναι ο πιο εκτεθειμένος στην συνθήκες του ελεύθερου ανταγωνισμού, δεδομένου ότι δεν χαιρεί της εισοδηματικής στήριξης από την Κοινή Αγροτική Πολιτική (de Zuluetta 2003).

Το φαινόμενο της αυξανόμενης συμμετοχής ξένου εργατικού δυναμικού στην ευρωπαϊκή γεωργία έχει επισημανθεί και στις εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ενώ υπογραμμίζονται ορισμένοι βασικοί παράγοντες, οι οποίοι συνέβαλαν στη επέκταση του φαινομένου (ESC 2000: 3).

Ο πρώτος παράγοντας αναφέρεται στην έλλειψη εργατικού δυναμικού στις τοπικές αγορές εργασίας λόγω των δημογραφικών και κοινωνικών αλλαγών που έλαβαν χώρα τα τελευταία χρόνια στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο, αλλαγές οι οποίες προκύπτουν από την αναδιάρθρωση των αγροτικών περιοχών. Παράλληλα, ορισμένα χαρακτηριστικά της γεωργικής εργασίας όπως, η εποχικότητα, το ασταθές ωράριο, οι χαμηλές απολαβές και οι δύσκολες συνθήκες απασχόλησης, δεν ελκύουν το ντόπιο εργατικό δυναμικό να απασχοληθεί στις γεωργικές εργασίες, ακόμα και εάν αυτό δεν βρίσκει άλλες ευκαιρίες απασχόλησης στην περιοχή. Την ίδια στιγμή, η εγγενής

εποχικότητα της γεωργικής εργασίας προκαλεί πρόσθετες ανάγκες σε εργατικό δυναμικό σε περιόδους αιχμής της συγκομιδής, ανάγκες που καλούνται να καλύψουν οι μετανάστες.

Ο δεύτερος παράγοντας αναφέρεται στην αναντιστοιχία μεταξύ των αναγκών της τοπικής αγοράς εργασίας και των χαρακτηριστικών του ντόπιου εργατικού δυναμικού. Ειδικότερα, το άνεργο εργατικό δυναμικό δεν καλύπτει πάντοτε τις απαιτήσεις της τοπικής αγοράς εργασίας σε σχέση με τα κίνητρα, τις δεξιότητες ή/και τη γεωγραφική κινητικότητα. Επιπρόσθετα, λόγω των συναλλαγματικών διαφορών ανάμεσα στη χώρα υποδοχής και στην χώρα προέλευσης, το ξένο εργατικό δυναμικό από χώρες εκτός της ΕΕ είναι περισσότερο διατεθειμένο να εργαστεί για χαμηλότερες αμοιβές και σε προσωρινή βάση. Παράλληλα, οι μετανάστες είναι διατεθειμένοι να εργαστούν χωρίς να τους παρέχεται ασφάλιση. Η μείωση των εισφορών για κοινωνική ασφάλιση σε συνδυασμό με το χαμηλό κόστος εργασίας έχουν ως αποτέλεσμα τη μείωση του κόστους παραγωγής και την ενδεχόμενη καλύτερη προσαρμογή του τομέα στις διεθνείς ανταγωνιστικές πιέσεις.

Όπως προαναφέρθηκε, τα χαρακτηριστικά και οι συνέπειες της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές διαφέρουν τόσο μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ όσο και μεταξύ των περιφερειών της χώρας, ανάλογα με το τοπικό παραγωγικό σύστημα, τα εφαρμοζόμενα μέτρα μεταναστευτικής πολιτικής αλλά και τα ίδια τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης στις χώρες υποδοχής. Με άλλα λόγια, παρατηρούνται ορισμένες διαφοροποιήσεις μεταξύ των αγροτικών περιοχών της ΕΕ όσον αφορά μια σειρά από χαρακτηριστικά των μεταναστών όπως η εθνικότητα, η διάρκεια παραμονής και το καθεστώς νομιμότητας κ.ά. Σε κάθε περίπτωση όμως είναι δυνατόν να διακρίνουμε δύο βασικές ομάδες χωρών: τις χώρες της δυτικής και βόρειο δυτικής Ευρώπης και τις αγροτικές περιοχές στη νότιο Ευρώπη. Παρακάτω ακολουθεί μία συνοπτική περιγραφή των μεταναστευτικών ροών στις αγροτικές περιοχές των χωρών αυτών.

4.2.1 Οι μετανάστες στις αγροτικές περιοχές της βόρειας Ευρώπης

Η διεθνής μετανάστευση προς τις αγροτικές περιοχές των χωρών της βόρειας Ευρώπης δε συνιστά ένα πρόσφατο φαινόμενο. Κατά τη τελευταία όμως δεκαετία η έκταση του φαινομένου συνδέεται με τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης στις χώρες της βόρειας Ευρώπης, το ειδικό βάρος της γεωργίας, την αποστροφή του ντόπιου πληθυσμού προς την αγροτική εργασία καθώς και τις αυξημένες εποχικές ανάγκες σε εργατικό δυναμικό. Παράλληλα, η διεύρυνση της ΕΕ με την προσχώρηση των οκτώ νέων κρατών μελών το 2004 (Α-8), συνέβαλε στην επέκταση του φαινομένου.

Θα πρέπει να σημειωθεί ωστόσο ότι η παρουσίαση της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές συναντά μία σημαντική δυσκολία. Όπως επισημάνεται και στις εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία για το μέγεθος του ξένου εργατικού δυναμικού που απασχολείται στη γεωργία, καθώς πολλοί μετανάστες συνιστούν αδήλωτο μόνιμο ή εποχικό εργατικό δυναμικό (CMRP 2006). Σε κάθε περίπτωση όμως παρακάτω επιχειρείται μία συνοπτική επισκόπηση της απασχόλησης των μεταναστών στις αγροτικές περιοχές της βόρειας Ευρώπης.

Η Γερμανία εφαρμόζει το σύστημα απασχόλησης εποχικών εργαζομένων στη γεωργία από το 1991, υπογράφοντας διμερείς συμφωνίες με χώρες όπως η Πολωνία, η Ρουμανία κ.ά. Σήμερα η κυβέρνηση της Γερμανίας προωθεί τη στρατολόγηση ξένου εποχικού εργατικού δυναμικού από τις χώρες της κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Το 2000 συνολικά 220.000 νέες άδειες εργασίας παραχωρήθηκαν σε εποχικά εργαζόμενους στην γεωργία. Χαρακτηριστικό είναι ότι περίπου το 90% των μεταναστών στις γερμανικές αγροτικές εκμεταλλεύσεις είναι Πολωνοί, οι οποίοι λόγω των εισοδηματικών διαφορών ανάμεσα στη Γερμανία και στην Πολωνία δέχονται να εργαστούν με πολύ χαμηλές αμοιβές (Bell 2002). Το 2005 ο αριθμός των μεταναστών που απασχολούνται εποχικά στη γερμανική γεωργία ανήλθε σε 320.000. Περισσότεροι από ένας στους οκτώ προέρχονταν από την Πολωνία, 9,6% από τη Ρουμανία και 2,3% από τη Σλοβακία. Το ίδιο έτος στην Αυστρία, ο πρωτογενής τομέας απασχολούσε 26.800 άτομα, εκ των οποίων 8.000 μετανάστες. Χαρακτηριστικό είναι

ότι μόνο η απασχόληση των μεταναστών αντιστοιχεί στο 34% της απασχόλησης του κλάδου (CMRP 2006).

Στην εντατική γεωργία της Ολλανδίας, εκτιμάται ότι απασχολούνται 100.000–120.000 εργάτες, εκ των οποίων 20% είναι μετανάστες εργαζόμενοι κυρίως στις θερμοκηπιακές εγκαταστάσεις για την καλλιέργεια λαχανικών. Ειδικότερα στην περιοχή Westland όπου οι θερμοκηπιακές καλλιέργειες εκτείνονται σε μία έκταση 2.600 εκτάρων, η γεωργία συνιστά το βασικό τομέα απασχόλησης του ντόπιου εργατικού δυναμικού, όπου απασχολούνται 47.000 άτομα. Κάθε χρόνο εκδίδονται περίπου 20.000 με 25.000 άδειες εργασίας, ένα φαινόμενο με αυξητικές τάσεις τα τελευταία χρόνια. Αν και το μέγεθος των μεταναστών που απασχολούνται παράνομα στον κλάδο είναι δύσκολο να εκτιμηθεί, υπολογίζεται ότι το 2004 εργάζονταν χωρίς άδεια παραμονής το 20% των μεταναστών (CMRP 2006: 11).

Στην περιοχή Bouches-du-Rhône στη νότια Γαλλία, κάθε χρόνο εκτιμάται ότι απασχολούνται περισσότεροι από 3.500 – 4.000 εποχικοί μετανάστες προερχόμενοι από το Μαρόκο την Τυνησία και την Πολωνία, αριθμός που αντιστοιχεί στο 45% των συμβάσεων στα πλαίσια του γραφείου διεθνούς μετανάστευσης στη Γαλλία (*Office for International Migration (OMI)*). Η απασχόληση διαρκεί από 4 έως 8 μήνες το χρόνο, ενώ το ένα τρίτο των εποχικά εργαζόμενων επαναπροσλαμβάνεται την επόμενη καλλιεργητική περίοδο. Σε ορισμένες δε περιπτώσεις η διαδικασία αυτή ‘επαναπρόσληψης’ μπορεί να διαρκεί έως δέκα χρόνια, αντικαθιστώντας στην πραγματικότητα τους μόνιμα απασχολούμενους στη γεωργία. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η αμοιβή των μεταναστών δεν υπερβαίνει τον κατώτατο μισθό ενώ απασχολούνται κάτω από αντίξοες συνθήκες. Το γεγονός αυτό μάλιστα το 2005 οδήγησε σε κινητοποίηση 240 εποχικά εργαζόμενων μεταναστών από το Μαρόκο και την Τυνησία, οι οποίοι αντέδρασαν με απεργία διαμαρτυρόμενοι για τις χαμηλές αμοιβές και για τις δυσμενείς συνθήκες απασχόλησης (CMRP 2006: 11, Vingt minutes 25/8/2008).

Η διεύρυνση της ΕΕ το 2004, συνέβαλε στην επέκταση της απασχόλησης των μεταναστών στις χώρες της βόρειας Ευρώπης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα του φαινομένου συνιστούν η Μ. Βρετανία και η Νορβηγία. Ειδικότερα, στη Μ. Βρετανία

κατά τη τελευταία δεκαετία παρατηρείται σημαντική αύξηση των μεταναστών που απασχολούνται στις αγροτικές περιοχές, δεδομένου ότι μεταξύ 2004 και 2005 ο αριθμός των εγγεγραμμένων μεταναστών στα ασφαλιστικά μητρώα (*National insurance number*), στις αγροτικές περιοχές αυξήθηκε από 35.000 το 2004 σε 60.000 το 2005, μία αύξηση δηλαδή κατά 80%. Αντίστοιχα, μεταξύ 2004 και 2008, 178.000 μετανάστες από τις A-8 χώρες ήταν εγγεγραμμένοι στο σύστημα εργαζομένων στο γεωργικό τομέα (*Workers Registration Scheme*).

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι οι μετανάστες από τις A-8 και τις A-2 χώρες της ΕΕ (βλ. κεφάλαιο 2^ο) της ΕΕ τείνουν να συγκεντρώνονται στις αγροτικές περιοχές της χώρας. Για παράδειγμα, στις αγροτικές περιοχές της Μ. Βρετανίας το 50% των μεταναστών προέρχεται από τις A-8, ενώ στις αστικές εγκαθίσταται το 34%. Αντίθετα, οι μετανάστες από τρίτες χώρες τείνουν να εγκαθίστανται σε αστικές περιοχές (50%), ενώ στις αγροτικές περιοχές διαμένει το 42% των μεταναστών υπηκόων τρίτων χωρών. (DCLG 2011).

Πρόσφατες έρευνες (Chappell *et al.* 2009, DCLG 2011) κατατείνουν ότι η απασχόληση ξένου εργατικού δυναμικού συνέβαλε στην ανάπτυξη της υπαίθρου. Ειδικότερα, σημειώνεται ότι η απασχόληση των μεταναστών συνέβαλε στην κάλυψη των κενών που δημιουργούνται στις αγροτικές αγορές εργασίας, λόγω της εποχικής φύσης της αγροτικής εργασίας η οποία δημιουργεί πρόσθετες ανάγκες σε εργατικό δυναμικό, αλλά και την αποστρόφη του ντόπιου πληθυσμού προς την γεωργική απασχόληση. Παράλληλα, η ξένη εργασία συνεισέφερε στην επέκταση της τοπικής οικονομίας και στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Υπογραμμίζεται επιπλέον ότι – σε αντίθεση με την επικρατούσα αντίληψη – η μετανάστευση στις αγροτικές περιοχές δεν οδήγησε σε αύξηση της ανεργίας, αλλά ούτε σε μείωση των μισθών του ντόπιου εργατικού δυναμικού. Ειδικότερα στη γεωργία, και κατά τη περίοδο της συγκομιδής των αγροτικών προϊόντων, οι μετανάστες καλύπτουν τις πρόσθετες ανάγκες σε εργατικό δυναμικό, θέσεις εργασίας που αποφεύγουν οι ντόπιοι άγγλοι εργάτες.

Μία ενδιαφέρουσα παρατήρηση προκύπτει από το γεγονός ότι διαφαίνεται μία κινητικότητα των μεταναστών εκτός του γεωργικού τομέα. Πιο συγκεκριμένα, οι

μετανάστες από τις A-8 και A-2 χώρες, αν και κατά την άφιξη τους τείνουν να απασχολούνται στη γεωργία, με το πέρασμα του χρόνου παρατηρείται μία τάση μετακίνησης και απασχόλησης σε άλλους τομείς της οικονομίας, οι οποίοι προσφέρουν υψηλότερες αμοιβές. Η τάση αυτή φαίνεται να σχετίζεται με τα μεταναστευτικά σχέδια των υπηκόων από τις A-8, καθώς δεν παρατηρείται το ίδιο φαινόμενο για τους μετανάστες από τις A-8 που απασχολούνται προσωρινά στην περιοχή και έχουν προγραμματίσει την επιστροφή τους στη χώρα καταγωγής (Chappell *et al.* 2009: 32).

Η παρουσία ξένου εργατικού δυναμικού στην νορβηγική γεωργία είναι ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο. Το 1990 οι αρχές για να καλύψουν τα ελλείμματα σε εργατικό δυναμικό στη γεωργία καθιέρωσαν το σύστημα εποχικών εργαζομένων μεταναστών. Έκτοτε, μέσα σε μία δεκαετία, ο αριθμός των απασχολούμενων μεταναστών στη γεωργία αυξήθηκε από 4.300 το 1990, σε 9.000 μετανάστες το 2000. Το 2005 εκτιμάται ότι 22.000 μετανάστες απασχολούνταν στη γεωργία. Οι λόγοι επέκτασης της απασχόλησης μεταναστών στη γεωργία είναι πολλαπλοί. Καταρχάς, η ανάπτυξη της νορβηγικής οικονομίας είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση του ποσοστού ανεργίας στο ντόπιο εργατικό δυναμικό και την εμφάνιση ελλειμμάτων στην εγχώρια αγορά εργασίας. Επιπλέον, η συμβολή των δικτύων που καθιερώθηκαν από τη δεκαετία του 1990 και οι σχετικά υψηλές αμοιβές για την ανειδίκευτη εργασία αποτέλεσαν πόλο έλξης για τους μετανάστες. Επιπρόσθετα, η διαδικασία εκβιομηχάνισης και εντατικοποίησης της γεωργίας, μετέβαλε τη διάθρωση της απασχόλησης στον τομέα, με αποτέλεσμα η οικογενειακή εργασία να αντικατασταθεί από τη μισθωτή απασχόληση (Andrzejewska 2007).

4.2.2 Η απασχόληση των μεταναστών στη νότιο – ευρωπαϊκή ύπαιθρο

Στη νότια Ευρώπη, η απασχόληση των μεταναστών στη γεωργία είναι αλληλένδετη με το ειδικό βάρος που αυτή εξακολουθεί να έχει για την οικονομία των αγροτικών περιοχών. Το φαινόμενο αυτό έχει λάβει μεγαλύτερες διαστάσεις τα τελευταία χρόνια, καθώς, μετανάστες από την Αφρική, την Ασία, τις Βαλκανικές χώρες και από τις χώρες που πρόσφατα προσχωρήσαν στην ΕΕ, απασχολούνται στις εντατικές καλλιέργειες των νότιο ευρωπαϊκών χωρών, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι η απασχόληση των μεταναστών περιορίζεται μόνο στη γεωργία. Αντίθετα, τείνουν να καταλαμβάνουν θέσεις στη ‘δευτερεύουσα’ αγορά εργασίας στις τοπικές αγροτικές οικονομίες, θέσεις που δε καλύπτονται από το ντόπιο εργατικό δυναμικό λόγω δημογραφικών παραγόντων (αγροτική έξοδος/ δημογραφική γήρανση), της αποστροφής των νέων προς την αγροτική εργασία ή/και ακόμη των πρόσθετων εποχικών αναγκών της τοπικής οικονομίας (Hoggart and Mendoza 1999, Kasimis and Papadopoulos 2005, Roux 2006, Kasimis 2008).

Η μελέτη της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές της νότιας Ευρώπης έχει αναδείξει μία σειρά από ζητήματα σχετικά με τα χαρακτηριστικά των μεταναστών, τον τρόπο συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας και τις προοπτικές ένταξης τους (Kasimis 2008: 513). Μία βασική πρώτη παρατήρηση έγκειται στο γεγονός ότι ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών απασχολείται σε ανειδίκευτες εργασίες, ενώ εντός των αγροτικών αγορών εργασίας υπάρχουν σημαντικές κατά εθνικότητα και φύλο διαφοροποιήσεις, σχετικά με το είδος και τη θέση απασχόλησης, διαφοροποιήσεις που υφίστανται και μεταξύ των χωρών. Για παράδειγμα στην Huelva της Ισπανίας, όπου κυριαρχεί πλέον η μονοκαλλιέργεια της φράουλας, απασχολούνται κάθε χρόνο περίπου 10.000 μετανάστες. Σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στη γεωργία της περιοχής το 2008 απασχολήθηκαν 35.000 μετανάστες ΥΤΧ. Η πλειοψηφία των μεταναστών που απασχολείται στην καλλιέργεια προέρχεται από τις χώρες του Maghreb, όμως τα τελευταία χρόνια συρρέουν χιλιάδες μετανάστες από την ανατολική Ευρώπη και κυρίως από την Πολωνία και τη Ρουμανία (Bell 2004, EC 2010c: 3). Στην Πορτογαλία, περίπου 5% των συμβάσεων ΥΤΧ το 2001 ήταν στη

γεωργία. Ένα σημαντικό ποσοστό εξ' αυτών συγκεντρώνονταν στις περιοχές των Alentejo, Ribatejo, και Oeste. Παράλληλα, το ένα πέμπτο των αδειών εργασίας που εκδοθήκαν το 2004 σχετίζονταν με τη γεωργία. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αύξηση των μεταναστών από την ανατολική Ευρώπη, από την Ουκρανία, τη Μολδαβία και τη Ρουμανία, οι οποίοι σταδιακά αντικαθιστούν τους μετανάστες από τις χώρες της Αφρικής (Kasimis 2005, Fonseca 2008). Οι μεταβολές στην εθνοτική σύνθεση του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών, είναι ένα φαινόμενο που παρουσιάζεται και στην Ιταλική γεωργία, ενώ οι πρόσφατες πολιτικές ανακατατάξεις στις αραβικές χώρες αναμένεται να εντείνουν τις μεταναστευτικές ροές στη χώρα. Χαρακτηριστικό είναι ότι πριν από μία δεκαετία (2001), ο αριθμός των νόμιμων απασχολούμενων στη γεωργία, μονίμων ή εποχιακών, προερχομένων από τρίτες χώρες ήταν 80.000 ενώ το 88% απασχολούνται σε εποχική βάση κυρίως κατά την περίοδο της συγκομιδής (de Zulqueta 2003, Calavita 2006). Τα δύο τρίτα των απασχολούμενων μεταναστών στη γεωργία προέρχονται από την Ανατολική Ευρώπη, κυρίως από την Πολωνία, τη Τσεχία, τη Σλοβενία και τη Ρουμανία. Οι μετανάστες απασχολούνται στη χοιροτροφία και στη βοοτροφία, στις αμπελοκαλλιέργειες καθώς και στην παραγωγή φρούτων και λαχανικών. Μεγάλη συγκέντρωση μεταναστών παρατηρείται στις περιοχές της βόρειας Ιταλίας, όπως στην Trentin, στην Emillie-Romagne και στη Βενετία, αλλά κυρίως στη νότια Ιταλία και στη Σικελία. Στη συγκομιδή των φρούτων και λαχανικών, στην καλλιέργεια οπωροκηπευτικών και στην παραγωγή οίνου, απασχολούνται κυρίως μετανάστες οι οποίοι προέρχονται από ανατολικές χώρες, ενώ στην κτηνοτροφία απασχολούνται κυρίως Ινδοί (de Zulqueta 2003). Σήμερα, στην νότια Ιταλία, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της συγκομιδής συρρέει ένας μεγάλος αριθμός Αφρικανών μεταναστών οι οποίοι μετακινούνται ανάλογα με τις εποχικές ανάγκες σε εργατικό δυναμικό. Έτσι, την άνοιξη απασχολούνται στη συγκομιδή τομάτας στην Καμπάνια, το καλοκαίρι στα αμπέλια της Σικελίας, το φθινόπωρο στις ελιές της Απουλίας, για να καταλήξουν στην Καλάβρια για τη συγκομιδή πορτοκαλιών.²⁰ Σύμφωνα με τα πρόσφατα στοιχεία της Επιτροπής μόνο

---

²⁰ <http://dailycensored.com/2010/01/12/african-farm-workers-face-repressive-conditions-in-italy/>

στην Απουλία, υπολογίζεται ότι απασχολούνται περίπου 12.000 εποχικοί εργάτες στη γεωργία της περιοχής (EC 2010c).

Μία σημαντική παρατήρηση κατά την εξέταση της μετανάστευσης στη νότιο ευρωπαϊκή ύπαιθρο αναφέρεται στο ότι παρά το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ξένων εργατών δε προέρχεται από αγροτικές περιοχές, οι μετανάστες εμφανίζουν υψηλή προσαρμοστικότητα και ανταποκρίνονται στις ανάγκες της αγροτικής εργασίας. Εντούτοις οι συνεχιζόμενες – συνήθως μη-νόμιμες – μεταναστευτικές ροές προς τις αγροτικές περιοχές συντείνουν στη διατήρηση ενός παραγωγικού συστήματος, το οποίο αναστέλλει τη διαδικασία οικονομικής και κοινωνικής ένταξης των μεταναστών στις περιοχές αυτές. Συχνά δε η αντικατάσταση των ‘παλαιών’ μεταναστευτικών ρευμάτων με ‘νέα’, συνδέεται και με πρακτικές του κράτους και των εργοδοτών, ώστε να περιοριστεί η διαπραγματευτική ικανότητα των μεταναστών για υψηλότερες αμοιβές και καλύτερες συνθήκες απασχόλησης (Kasimis 2008).

Οι συνεχιζόμενες μεταναστευτικές ροές εντείνουν σε ορισμένες περιπτώσεις τις συγκρούσεις μεταξύ των γηγενών ή/και μεταξύ των ‘παλαιών’ και ‘νέων’ μεταναστών (Παπαδόπουλος 2007). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτών των συγκρούσεων αποτελούν τα επεισόδια που σημειώθηκαν στο El Ejido της Ανδαλουσίας στην Ισπανία (Forum Cívique Européen 2002) το 2000 και τον Ιανουάριο του 2010 στην Καλάβρια της Ιταλίας (Ventura 2011). Μεταξύ άλλων, τα γεγονότα αυτά έδωσαν το έναυσμα για μία σειρά συζητήσεων σχετικά με το καθεστώς απασχόλησης, τα δικαιώματα και τις συνθήκες στέγασης των μη – νόμιμων μεταναστών που τροφοδοτούν τις αγορές εργασίας της ΕΕ και κυρίως τον αγροτικό τομέα. Οι παράνομοι μετανάστες, εκ των οποίων ένας σημαντικός αριθμός απασχολείται στις εντατικές καλλιέργειες των φρούτων και λαχανικών, έχουν πολύ χαμηλότερους μισθούς (ακόμη και το μισό του βασικού μισθού) και συνήθως παρατηρείται καταπάτηση ακόμη και των στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους.

Μία επιπλέον παρατήρηση, η οποία αναμένεται να απασχολήσει την έρευνα για τη μετανάστευση στις αγροτικές περιοχές, αναφέρεται στη τάση μετακίνησης και επαγγελματικής κινητικότητας των μεταναστών σε τομείς εκτός της γεωργίας, από τη

στιγμή που έχουν αποκτήσει τα απαιτούμενα νόμιμα έγγραφα για τη διαμονή τους. Η παρατήρηση αυτή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το σχεδιασμό πολιτικών για την απασχόληση και την παραμονή των μεταναστών στις αγροτικές περιοχές.

Συνοψίζοντας, από την επισκόπηση που προηγήθηκε προκύπτουν ορισμένες διαφοροποιήσεις στα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης μεταξύ των αγροτικών περιοχών της νότιας και βόρειας Ευρώπης (βλέπε και Kasimisi 2010). Καταρχάς, στις χώρες της βόρειας Ευρώπης ένα μεγάλο τμήμα του ξένου εργατικού δυναμικού απασχολείται σε εποχική βάση, αξιοποιώντας τη δυνατότητα που παρέχεται θεσμικά για προσωρινή απασχόληση μέσω του συστήματος των εποχικά εργαζομένων. Επιπλέον το φαινόμενο της απασχόλησης των μεταναστών στην ύπαιθρο στις χώρες αυτές συνδέεται με την πρόσφατη διεύρυνση της ΕΕ. Έτσι, ένα σημαντικό τμήμα των μεταναστών απασχολείται νόμιμα στις αγροτικές περιοχές της βόρειας Ευρώπης χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν παρουσιάζονται φαινόμενα αδήλωτης εργασίας. Παράλληλα, η απασχόληση των μεταναστών δεν περιορίζεται μόνο στον κλάδο της γεωργίας, αλλά επεκτείνεται και σε άλλους παραγωγικούς τομείς ανάλογα με τις ανάγκες της οικονομίας. Αντίθετα, στην νότιο – ευρωπαϊκή ύπαιθρο φαίνεται να είναι μεγαλύτερος ο αριθμός των μη – νόμιμων μεταναστών, κυρίως από τις χώρες της Αφρικής, αν και τα τελευταία χρόνια αυξάνεται και ο αριθμός των μεταναστών από τις Α-8 και Α-2 χώρες. Και στις χώρες της νοτίου Ευρώπης παρατηρείται η γεωγραφική κινητικότητα των μεταναστών με μία όμως διαφοροποίηση. Οι μετανάστες δε μετακινούνται μεταξύ χώρας αποστολής και χώρας υποδοχής, αλλά αντίθετα μετακινούνται εντός των χωρών, επιχειρώντας να ακολουθήσουν τις ανάγκες σε εργατικό δυναμικό που προκύπτουν από τον εποχικό χαρακτήρα της γεωργίας.

4.3 Οι μετανάστες στις αγροτικές περιοχές της Ελλάδας

Τη τελευταία εικοσαετία η απασχόληση των μεταναστών στην ελληνική γεωργία αυξάνεται, μία αύξηση που στην αρχή συνδέθηκε με την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης. Η γεωγραφική εγγύτητα της χώρας με την Αλβανία συνέβαλε σε πρώτο χρόνο στην αύξηση του αριθμού των Αλβανών μεταναστών στην ελληνική ύπαιθρο, και μετέπειτα, διευκόλυνε την εμφάνιση μιας μορφής κυκλικής μετανάστευσης ανάλογα με τις εποχικές ανάγκες του πρωτογενούς τομέα (Labrianidis and Sykas 2009a). Σήμερα, όμως, παρατηρούνται επιπλέον νέα ρεύματα μεταναστών από ασιατικές και αφρικάνικες χώρες, οι οποίοι μετακινούνται προς τις αγροτικές περιοχές.

Η αγροτική έξοδος, η δημογραφική γήρανση του αγροτικού πληθυσμού και η κοινωνική αποστροφή των νέων προς το γεωργικό επάγγελμα, συνέβαλαν στη δημιουργία ενός ελλείμματος σε εργατικό δυναμικό, τη στιγμή που η αναδιάρθρωση της υπαίθρου με τη στροφή προς πιο εντατικοποιημένες καλλιέργειες και την ανάπτυξη μη γεωργικών δραστηριοτήτων δημιούργησαν πρόσθετες ανάγκες σε εργατικό δυναμικό. Η παρουσία των μεταναστών με άλλα λόγια στις αγροτικές περιοχές της Ελλάδας οφείλεται σε συνδυασμό δημογραφικών, κοινωνικών, οικονομικών και διαθρωτικών παραγόντων που συνδέθηκαν με τα ελλείμματα εργατικού δυναμικού στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής (Κασίμης 2004, Kasimis and Papadopoulos 2005, Kasimis *et al.* 2010).

Η εργασία των μεταναστών στην ελληνική ύπαιθρο δεν υποκατέστησε την εργασία των ντόπιων, αλλά κάλυψε τα τοπικά ελλείμματα εργασίας και περιόρισε τις αυξήσεις ημερομισθίων στη γεωργία και έμμεσα, μειώνοντας το κόστος παραγωγής, συγκράτησε προς τα κάτω τις τιμές των αγροτικών προϊόντων, αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων στις διεθνείς αγορές (Lianos *et al.* 1996, Βαΐου και Χατζημιχάλης 1997, Kasimis and Papadopoulos 2005).

Η συμβολή των μεταναστών στην ελληνική ύπαιθρο μπορεί σε γενικές γραμμές να συνοψισθεί σε τρεις βασικούς τομείς (Kasimis 2008). Καταρχάς, η απασχόληση των μεταναστών αποτέλεσε μοχλό διατήρησης ή/και ανάπτυξης της

γεωργίας και της οικονομίας των αγροτικών περιοχών γενικότερα. Η διαθεσιμότητα του ξένου εργατικού δυναμικού διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην αποδέσμευση του αρχηγού της εκμετάλλευσης από τις βαριές αγροτικές εργασίες δίνοντας του τη δυνατότητα καλύτερης οργάνωσης της παραγωγής και εμπορίας των προϊόντων ή ακόμα και την αναζήτηση έξω-αγροτικής απασχόλησης. Επιπλέον, στις περιοχές όπου η γεωργία εξακολουθεί να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην τοπική οικονομία οι συνέπειες της απασχόλησης των μεταναστών, εκτείνονται από τη διατήρηση ορισμένων αγροτικών εκμεταλλεύσεων μέχρι και την αύξηση του μεγέθους τους και τον εκσυγχρονισμό τους. Επιπρόσθετα, η απασχόληση των μεταναστών επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς της τοπικής οικονομίας, όπως στις κατασκευές και στο τουρισμό με πολλαπλασιαστικά οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες. Παράλληλα όμως οι μετανάστες πρόσφεραν μία δημογραφική 'ανάσα' ανανεώνοντας τον γερασμένο πληθυσμό πολλών αγροτικών περιοχών της χώρας. Η συμβολή και ο ρόλος των μεταναστών στην τοπική οικονομία και κοινωνία αναγνωρίζεται και από τον ίδιο τον αγροτικό πληθυσμό, που αναφέρουν ως πιο ωφελημένο κλάδο τη γεωργία - κτηνοτροφία και τις κατασκευές (Κασίμης 2004, Καζακόπουλος κ.ά. 2010).

4.4 Προκλήσεις και προοπτικές ένταξης των μεταναστών στις αγροτικές περιοχές

Η μετανάστευση στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο δεν είναι ομοιογενής, καθώς τα χαρακτηριστικά της διαφοροποιούνται μεταξύ των αγροτικών περιοχών, των οποίων τα εγγενή χαρακτηριστικά υπαγορεύουν – σε ένα βαθμό – τον τρόπο ένταξης των μεταναστών. Με άλλα λόγια, η συμμετοχή των μεταναστών στις αγροτικές αγορές εργασίας συνδέεται με το τοπικό παραγωγικό σύστημα, αλλά και με τη διευκόλυνση της εισόδου και παραμονής των μεταναστών στη χώρα και τη γεωγραφική εγγύτητα των χωρών αποστολής και υποδοχής.

Ωστόσο, αν και οι προοπτικές ένταξης των μεταναστών στις αγροτικές αγορές εργασίας συναρτώνται σε μεγάλο βαθμό με τα χαρακτηριστικά και τις δυνατότητες

που προσφέρουν οι αγορές αυτές, αυτές θα πρέπει να συνεκτιμώνται με τις επιδιώξεις των μεταναστών για επαγγελματική κινητικότητα στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής. Οι μετανάστες στις αγροτικές περιοχές διαμορφώνουν μία νέα 'αγροτική τάξη', ενώ οι συνεχιζόμενες μεταναστευτικές ροές εντείνουν την κοινωνική διαφοροποίηση της υπαίθρου (Kasimis and Papadopoulos 2005, Παπαδόπουλος 2007, Kasimis 2008, Kasimis *et al.* 2010, Papadopoulos 2011).

Παρά το γεγονός ότι η συμβολή των μεταναστών για την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών αναγνωρίζεται από τις τοπικές κοινωνίες υποδοχής, δεν απουσιάζει η έκφραση αρνητικών στερεοτύπων και ρατσιστικών πεποιθήσεων. Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα οικονομική ύφεση προθέτει νέες προκλήσεις στην ένταξη των μεταναστών στα αγροτικές περιοχές.

Ειδικότερα εκτιμάται ότι επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στους μετανάστες συναθροίζονται στους εξής άξονες (Awad 2009: 1-2). Ο πρώτος αφορά την αγορά εργασίας, τις διαθέσιμες θέσεις εργασίες και τις μελλοντικές ευκαιρίες απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα, η απασχόληση των μεταναστών τείνει να συγκεντρώνεται σε κλάδους όπως η γεωργία, οι κατασκευές, οι ξενοδοχειακές υπηρεσίες, κλάδοι οι οποίοι επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό σε περιόδους ύφεσης. Επιπλέον, το ύψος των εμβασμάτων μειώνεται σε περιόδους οικονομικής κρίσης, καθώς η οικονομική κατάσταση ορισμένων μεταναστών δεν τους επιτρέπει την αποστολή χρημάτων στη πατρίδα τους. Το γεγονός αυτό θα πρέπει να εξεταστεί και υπό το πρίσμα ότι σημαντικός αριθμός μεταναστών προέρχεται από αγροτικές περιοχές και κατά συνέπεια η οικονομική στήριξη αυτών μειώνεται. Επιπρόσθετα, όπως προαναφέρθηκε σε περιόδους οικονομικής ύφεσης εντείνονται οι ρατσιστικές επιθέσεις και οι συγκρούσεις μεταξύ των μεταναστών, 'νέων' και 'παλαιών' και των γηγενών. Για παράδειγμα, στην Ιταλία η οικονομική ύφεση ώθησε τους μετανάστες σε αναζήτηση εργασίας στο νότο από το βορρά όπου είχαν βρει απασχόληση στη βιομηχανία. Έτσι, ο αριθμός των μεταναστών στις νότιες αγροτικές περιοχές της χώρας, αυξήθηκε σημαντικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πόλη της Καλάβριας, όπου ο αριθμός των μεταναστών αυξήθηκε κατά 30% σε σχέση με το 2008, καθώς

περισσότεροι από 10.500 μετανάστες από αφρικάνικες χώρες, αλλά και από τις χώρες της ΕΕ (νόμιμοι και μη – νόμιμοι), αναζητούν εργασία ή απασχολούνται στη περιοχή.

Σε άλλες αγροτικές περιοχές αντίθετα ο αριθμός των μεταναστών μειώνεται λόγω της οικονομικής ύφεσης. Σύμφωνα με τα στοιχεία από το σύστημα των εποχικά εργαζομένων στη Μ. Βρετανία, στις αγροτικές περιοχές οι μετανάστες από τις Α-8 ήταν 22.000 το 2009 μία μείωση κατά 26% σε σχέση με το 2008 (DCLG 2011).

Στην Ισπανία παρατηρείται μικρότερη μείωση τη απασχόλησης στη γεωργία. Μεταξύ 2006 και 2008 η απασχόληση στο κλάδο μειώθηκε από 921.800 σε 863.400, η οποία αντιστοιχεί σε μία πτώση κατά 6,3%. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει το γεγονός ότι λόγω μειώσεων των ευκαιριών απασχόλησης στους υπόλοιπους τομείς της τοπικής οικονομίας, ορισμένοι Ισπανοί επιστρέφουν στη γεωργική απασχόληση και καλύπτουν θέσεις που προηγουμένως κατείχαν μετανάστες (Awad 2009: 17).

Όπως προκύπτει από τις παρατηρήσεις που προηγήθηκαν, οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης στη μετανάστευση της υπαίθρου, αν και δεν είναι εύκολο να προβλεφτούν, δε θα είναι ίδιες και με την ίδια ένταση σε όλες τις αγροτικές περιοχές. Σε κάθε περίπτωση όμως, όπως επισημαίνεται και από Διεθνής Οργανισμούς (ΟΟΣΑ), σε περιόδους ύφεσης η διαχείριση της μετανάστευσης αποκτά μεγαλύτερη σημασία, και θα συμπληρώναμε ότι ενόψει της αναθεώρησης της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, ακόμα μεγαλύτερη για τη βιώσιμη ανάπτυξη της υπαίθρου.

Σύνοψη

Η μετανάστευση προς τις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης δε συνιστά ένα καινούριο φαινόμενο, αν και τα χαρακτηριστικά και το μέγεθος της έχει μεταβληθεί σημαντικά. Ο μετασχηματισμός της υπαίθρου έχει αναδείξει νέες παραγωγικές δραστηριότητες, νέους τρόπους κατανάλωσης του χώρου, νέες μορφές κινητικότητας και τρόπους διακυβέρνησης του χώρου.

Στο πλαίσιο αυτό οι μετανάστες στις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης δε καλύπτουν θέσεις εργασίας μόνο στη γεωργία, αλλά η απασχόλησή τους επεκτείνεται σε τομείς οι οποίοι, συνήθως περιλαμβάνουν όλο το φάσμα των παραγωγικών κλάδων της τοπικής οικονομίας. Εντούτοις, η μετανάστευση στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο δεν είναι ομοιογενής, καθώς τα χαρακτηριστικά της διαφοροποιούνται μεταξύ των αγροτικών αγορών εργασίας, όπου η συμμετοχή των μεταναστών συνδέεται με τις ανάγκες του τοπικού παραγωγικού συστήματος και με τη θεσμική διαχείριση των μεταναστευτικών ροών. Έτσι, υφίστανται διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών της βόρειας και νότιας Ευρώπης, αλλά και μεταξύ των διαφορετικών περιφερειών κάθε χώρας.

Στην ελληνική ύπαιθρο, η απασχόληση των μεταναστών στην αρχή συνδέθηκε με την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και τη γεωγραφική εγγύτητα της χώρας με την Αλβανία. Η παρουσία των μεταναστών στις αγροτικές περιοχές της χώρας οφείλεται σε συνδυασμό δημογραφικών, κοινωνικών, οικονομικών και διαθρωτικών παραγόντων που συνδέθηκαν με τα ελλείμματα εργατικού δυναμικού στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής. Οι έρευνες που διενεργήθηκαν για τις συνέπειες της απασχόλησης των μεταναστών στην ύπαιθρο συντείνουν στη συμβολή των μεταναστών για την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.

Ωστόσο σήμερα, οι συνεχιζόμενες μεταναστευτικές ροές προς τις αγροτικές περιοχές, η εμφάνιση στρατηγικών κοινωνικής και οικονομικής ένταξης στις κοινωνίες υποδοχής και η ανάδυση νέων μορφών κινητικότητας των μεταναστών εντείνουν την πολυπλοκότητα του φαινομένου και υπό την παρούσα οικονομική συγκυρία εγείρουν νέες προκλήσεις στην πορεία ανάπτυξης της υπαίθρου.

Κεφάλαιο 5^ο: Μεθοδολογία έρευνας και περιγραφή περιοχών μελέτης

5.1 Μεθοδολογία έρευνας

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών “Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου”. Αντικείμενό της είναι η μελέτη της εργασιακής κατάστασης καθώς και των προκλήσεων και προοπτικών ένταξης των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής. Βασίζεται στην ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας και στην επεξεργασία εμπειρικού υλικού (ποσοτικού και ποιοτικού) που συλλέχτηκε στα πλαίσια του προγράμματος “*Human Resources and Development Planning on both sides of Ionian Sea*”.²¹

Επιτόπια έρευνα διενεργήθηκε σε δύο δήμους της Περιφέρειας Δ. Ελλάδας: στο Δήμο Βουπρασίας του Νομού Ηλείας και στο Δήμο Αρκαδίων του Νομού Ζακύνθου,²² περιοχές, οι οποίες παρουσιάζουν διαφορετική τομεακή σύνθεση της αγοράς εργασίας. Ειδικότερα, η οικονομία του Δήμου Βουπρασίας χαρακτηρίζεται από σημαντική συμμετοχή της εντατικής γεωργίας στην οποία κυριαρχούν δυναμικές καλλιέργειες, όπως αυτές των οπωροκηπευτικών, των αμπελιών και της φράουλας, και στις οποίες απασχολείται ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών. Αντίθετα, η οικονομία του Δήμου Αρκαδίων, συνδυάζει γεωργικές και μη γεωργικές δραστηριότητες, συχνά με συμπληρωματικό τρόπο, και πιο συγκεκριμένα γεωργία, τουρισμό και κατασκευές. Και στην περίπτωση αυτή παρατηρείται υψηλή συμμετοχή των μεταναστών στο εργατικό δυναμικό αυτών των κλάδων. Σύμφωνα μάλιστα με την

---

²¹ Το διασυνοριακό πρόγραμμα “*Human Resources and Development Planning on both sides of Ionian Sea*” (HuReDePIS), υλοποιήθηκε κατά την περίοδο 2006-2008 και χρηματοδοτήθηκε από την κοινοτική πρωτοβουλία ARCHIMED INTERREG III B 2000-2006. Βασικός στόχος του προγράμματος ήταν η μελέτη της μετανάστευσης και των μεταναστευτικών ροών στην Ελλάδα και στην Ιταλία και οι συνέπειες της απασχόλησης των μεταναστών στις περιφερειακές αγορές εργασίας.

²² Στην πρόσφατη διοικητική μεταρρύθμιση της τοπικής αυτοδιοίκησης “*Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης*” Νόμος 3852/2010 ΦΕΚ 87Α, οι δήμοι Βουπρασίας, Λεχαιών, Ανδραβίδας και Κάστρου-Κυλλήνης καταργούνται και συναποτελούν το Δήμο Ανδραβίδας – Κυλλήνης, με έδρα τα Λεχαινά. Στο νομό Ζακύνθου, οι δήμοι Αρκαδίων, Ζακυνθίων, Αλυκών, Αρτεμισίων και Ελατίων συνιστούν το νέο Δήμο Ζακυνθίων.

Απογραφή της ΕΣΥΕ 2001, η Ζάκυνθος συγκεντρώνει το υψηλότερο ποσοστό μεταναστών στο σύνολο του πληθυσμού από οποιοδήποτε άλλο νομό της χώρας.

Η ερευνητική στρατηγική που ακολουθήθηκε περιλάμβανε το συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων έρευνας. Συγκεκριμένα, διενεργήθηκε ποσοτική έρευνα σε μετανάστες με τη χρήση δομημένου ερωτηματολογίου (205 ερωτηματολόγια και στις δύο περιοχές έρευνας) καθώς και ποιοτική έρευνα σε μετανάστες και φορείς των περιοχών (20 συνεντεύξεις και στις δύο περιοχές έρευνας).

Προκειμένου να σχεδιαστεί το ερωτηματολόγιο και να προσαρμοστεί στις ιδιαιτερότητες των τοπικών αγορών εργασίας πραγματοποιήθηκαν πιλοτικές συνεντεύξεις με φορείς και εργοδότες στις δύο περιοχές έρευνας. Το ερωτηματολόγιο που καταρτίστηκε δοκιμάστηκε σε μικρό αριθμό συνεντεύξεων πρόσωπο με πρόσωπο ενώ στη συνέχεια έγιναν οι απαιτούμενες διορθώσεις. Η επιτόπια εμπειρική έρευνα διενεργήθηκε τον Οκτώβριο 2007 και τον Ιανουάριο 2008.

Οι βασικές ενότητες του ερωτηματολογίου ήταν οι ακόλουθες:

- Τα προσωπικά χαρακτηριστικά των μεταναστών
- Η οικογενειακή κατάσταση των μεταναστών
- Η διαδικασία της μετανάστευσης και τα αίτια εισόδου στη χώρα
- Τα στοιχεία της απασχόλησης του ερωτώμενου και του/της συζύγου στην Ελλάδα
- Οι συνθήκες στέγασης
- Η εισοδηματική κατάσταση και την αποταμιευτική και επενδυτική συμπεριφορά
- Οι στάσεις και κοινωνικές σχέσεις των μεταναστών

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι κάθε ερωτηματολόγιο συνοδευόταν από ένα *ένθετο*, το οποίο περιελάμβανε ερωτήσεις σχετικά με την εργασιακή κατάσταση των παιδιών των ερωτώμενων.

Οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου ήταν κλειστού και ανοικτού τύπου, ενώ οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν πρόσωπο με πρόσωπο στην ελληνική, αγγλική ή/και ρουμανική γλώσσα. Για την κωδικογράφηση των ανοικτών ερωτήσεων

συγκεντρώθηκαν και καταγράφηκαν οι απαντήσεις που δόθηκαν και στη συνέχεια, καταγράφηκε η συχνότητα εμφάνισής τους και δημιουργήθηκαν οι κατηγορίες οι οποίες καλύπτουν τις βασικές θεματικές ενότητες γύρω από τις οποίες συγκροτούνται οι απαντήσεις των ερωτώμενων.

Για τον εντοπισμό των μεταναστών χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της “χιονοστιβάδας” κατά την οποία τα άτομα που συμμετέχουν δίνουν ονόματα άλλων, οι οποίοι περιλαμβάνονται στην έρευνα στο επόμενο στάδιο κ.ο.κ. Η μέθοδος αυτή επιλέχτηκε ώστε να συμπεριληφθούν στην εμπειρική έρευνα και μη – νόμιμοι μετανάστες. Γενικά, η μέθοδος της χιονοστιβάδας χρησιμοποιείται όταν είναι δύσκολο να εντοπιστεί ο υπό έρευνα πληθυσμός (Κυριαζή 2006).

Η κατανομή του δείγματος κατά εθνικότητα και φύλο στηρίχτηκε και για τις δύο περιοχές στα δεδομένα των αδειών παραμονής των μεταναστών από την Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (2004 – 2006).

Στις δύο περιοχές έρευνας συμπληρώθηκαν συνολικά 205 ερωτηματολόγια, 103 στο Δήμο Βουπρασίας και 102 ερωτηματολόγια στο Δήμο Αρκαδίων. Στην κατά φύλο σύνθεση του δείγματος, και στους δύο Δήμους, οι άνδρες υπερέχουν αριθμητικά και αντιστοιχούν στο 87,3% του δείγματος, ενώ οι γυναίκες καταλαμβάνουν το υπόλοιπο ποσοστό, γεγονός που σχετίζεται με τη δυσκολία προσέγγισης των μεταναστριών στις δύο περιοχές. Εντούτοις, στο ερωτηματολόγιο είχε προβλεφτεί μία διακριτή ενότητα, η οποία περιελάμβανε ερωτήματα που αφορούσαν την απασχόληση του/ της συζύγου.

Η παρούσα διπλωματική εργασία αφορά την περαιτέρω επεξεργασία του εμπειρικού υλικού που συλλέχτηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος που αναφέρεται παραπάνω.²³ Η συμμετοχή μου στα στάδια της συλλογής, της καταχώρησης των δεδομένων, της κωδικογράφησης των ανοικτών ερωτήσεων και της πρώτης επεξεργασίας του υλικού με βοήθησε στο να αποκτήσω μια εποπτική εικόνα του σχεδιασμού και της υλοποίησης της επιτόπιας έρευνας, καθώς και της ανάλυσης των δεδομένων που συλλέχθηκαν στο συγκεκριμένο ερευνητικό πρόγραμμα. Η δική μου συμβολή συνίσταται στην επανεξέταση και αναδιατύπωση των βασικών

---

²³ Βλέπε την προηγούμενη υποσημείωση.

υποθέσεων εργασίας και στην προσπάθεια ανάδειξης πλευρών του συλλεχθέντος υλικού που δεν αξιοποιήθηκε στις εκθέσεις του εν λόγω προγράμματος.

Για την καταχώρηση και την στατιστική επεξεργασία (συχνότητες, συσχετίσεις στατιστικοί έλεγχοι κ.ά.) των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο SPSS.

Στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας, διενεργήθηκαν συνεντεύξεις σε βάθος με φορείς των περιοχών μελέτης, εργοδότες και μετανάστες που διαμένουν στις δύο περιοχές. Για την αποτελεσματικότερη επεξεργασία, το ηχητικό υλικό των συνεντεύξεων μετασχηματίστηκε σε κείμενο. Ακολούθως, οργανώθηκαν οι βασικές ενότητες οι οποίες αναφέρονται σε μία συγκεκριμένη θεματική περιοχή ή απαντούν στο ίδιο ερευνητικό ερώτημα (Ιωσηφίδης 2008).

Η ανάλυση των ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων προσφέρουν μία πολύ καλή εικόνα σχετικά με τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης και τις προοπτικές ένταξης των μεταναστών στις περιοχές έρευνας.

5.2. Περιγραφή των περιοχών μελέτης

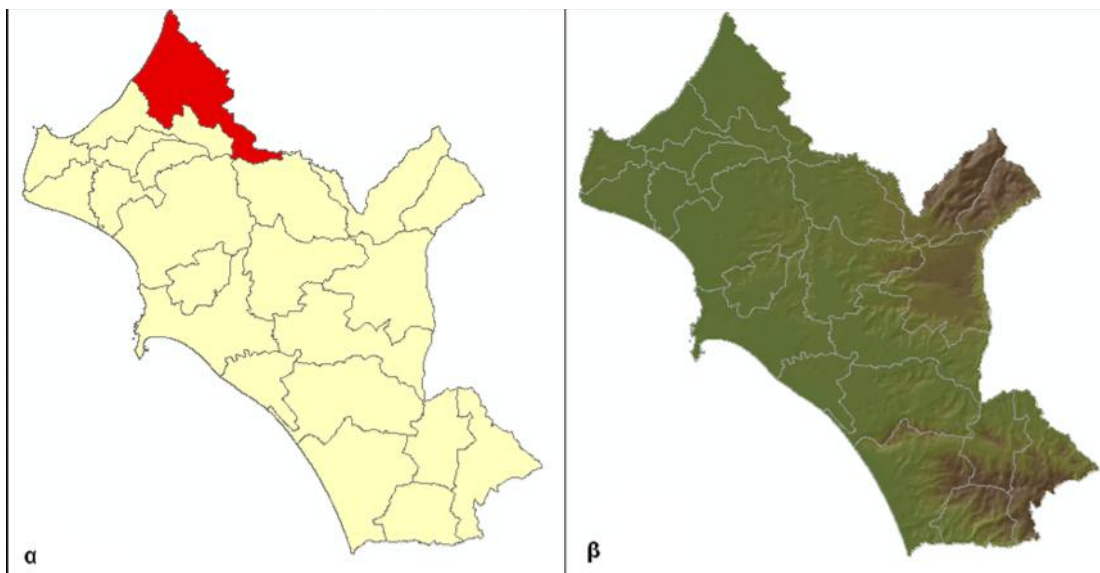
5.2.1 Ο Δήμος Βουπρασίας

Ο Δήμος Βουπρασίας βρίσκεται στο βόρειο – δυτικό άκρο του Νομού Ηλείας (Χάρτης 1). Σύμφωνα με την Απογραφή Πληθυσμού 2001, ο πληθυσμός του δήμου φτάνει τους 11.204 κατοίκους. Από το 1991 έως το 2001 ο πληθυσμός του δήμου αυξήθηκε από 9.664 άτομα το 1991 σε 11.204 το 2001, παρουσιάζοντας μία μεταβολή της τάξης του 15,9%, ποσοστό που υπερτερεί της αντίστοιχης πληθυσμιακής αύξησης του νομού (7,7%).

Παρά την πληθυσμιακή αύξηση που παρουσιάζει ο δήμος κατά την τελευταία δεκαετία, η ομάδα ηλικιών κάτω των 14 ετών εμφανίζει μία μείωση κατά 20,3%, ενώ η ομάδα ηλικιών άνω των 65 ετών παρουσίασε αύξηση κατά 29%. Με άλλα λόγια παρατηρείται μία δημογραφική γήρανση του πληθυσμού του δήμου αν και εξακολουθεί να εμφανίζει μικρότερο δείκτη γήρανσης και εξάρτησης σε σύγκριση με τους αντίστοιχους δείκτες του νομού. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι οι δείκτες γήρανσης

και εξάρτησης διαμορφώθηκαν σε 0,88 και 0,44 για το Δήμο Βουπρασίας ενώ στο σύνολο του νομού ανέρχονται στο 1,16 και 0,52 το 2001.

Χάρτης 1. Δήμος Βουπρασίας – Νομός Ηλείας

Πηγή: Kasimis and Papadopoulos 2008: 33.

Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της περιοχής ανέρχεται σε 3.675 άτομα. Η ανεργία στο δήμο Βουπρασίας έχει αυξηθεί από 4,8% το 1991 σε 17,1 % το 2001 πλησιάζοντας το μέσο επίπεδο ανεργίας του νομού 17%. Η ανάλυση κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στην περιοχή έρευνας φανερώνει μία μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, η οποία φαίνεται να απορροφάται στο ίδιο περίπου βαθμό από το δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Ειδικότερα, το 1991 ο πρωτογενής τομέας απορροφούσε πάνω από το ήμισυ των απασχολούμενων (52,2%), ο δευτερογενής το 11,5% και ο τριτογενής τομέας το 24,8%. Μία δεκαετία αργότερα η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα μειώνεται στο 46% των απασχολούμενων, ενώ αντίθετα αυξάνεται η συμμετοχή των απασχολούμενων στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα σε 15,7% και 30% αντίστοιχα.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Απογραφής Γεωργίας – Κτηνοτροφίας 1999/2000 στο Δήμο Βουπρασίας δραστηριοποιούνται συνολικά 2.018 εκμεταλλεύσεις εκ των οποίων το 54,8% είναι αμιγώς γεωργικές και το 44,5% μικτές. Η αγροτική παραγωγή

του Δήμου εκτείνεται σε 86.438 στρέμματα (Χρησιμοποιούμενη Γεωργική Έκταση-Χ.Γ.Ε.), με μέση στρεμματική έκταση ανά εκμετάλλευση τα 42,8 στρέμματα.

Αναφορικά με τις καλλιέργειες του δήμου ξεχωρίζουν οι ετήσιες καλλιέργειες τα δημητριακά, τα όσπρια, τα κηπευτικά (ντομάτες, πατάτες, καρπούζια πεπόνια κ.α.), τα σταφιδάμπελα, τα εσπεριδοειδή και οι ελιές.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια η παραγωγή φράουλας στον νομό Ηλείας. Πιο συγκεκριμένα, στις αρχές της δεκαετίας του 1990 η καλλιεργούμενη έκταση δεν ξεπερνούσε τα 700 στρέμματα στο Δήμο Βουπρασίας. Το 2004 η καλλιέργεια φράουλας αυξήθηκε σε 1.600 στρέμματα και σήμερα η παραγωγή εκτείνεται σε 9.000 στρέμματα, παραγωγή η οποία έχει κατά 88% εξαγωγικό προσανατολισμό (Agrenda 2011). Μπορούμε να σημειώσουμε δύο βασικούς λόγους για την αλματώδη αυτή αύξηση. Πρώτον, η αντικατάσταση φύτευσης κατεψυγμένων φυτών φράουλας με τη φύτευση νωπών φυτών, τα οποία εμφανίζουν καλύτερα οργανοληπτικά χαρακτηριστικά και έχουν μεγαλύτερη διάρκεια συγκομιδής. Στη μεταβολή αυτή συνέβαλλε και η ίδρυση το 2004 του Αγροτικού συνεταιρισμού ειδικού σκοπού “Η Υρμίνη”. Δεύτερον, βασικό ρόλο για την άνθιση της καλλιέργειας στην περιοχή, διαδραμάτισε η διαθεσιμότητα και η χαμηλού κόστους εργασία που προσφέρουν οι μετανάστες. Αξίζει να σημειωθεί ότι το καλλιεργητικό κόστος για έναν παραγωγό κυμαίνεται στο 1,10 ευρώ ανά κιλό φράουλας, κόστος που αφορά κυρίως το κόστος εργασίας, δεδομένου ότι η καλλιέργεια είναι απαιτητική σε εργασία για τη συγκομιδή και τις υπόλοιπες καλλιεργητικές φροντίδες. Χαρακτηριστικό είναι ότι τα εργατικά ξεπερνούν τα 70 ημερομίσθια το στρέμμα (Agrenda 2011).

Σύμφωνα με την Απογραφή Πληθυσμού 2001, στο Δήμο Βουπρασίας, ο αλλοδαπός πληθυσμός ανέρχεται στα 1.301 άτομα, αριθμός ο οποίος αντιστοιχεί στο 11,6% του πληθυσμού του δήμου. Η ποσοστιαία αυτή συμμετοχή των μεταναστών στον πραγματικό πληθυσμό, υπερβαίνει την αντίστοιχη του νομού η οποία διαμορφώνεται στο 5,5%. Οι πιο πολυπληθείς εθνικές ομάδες είναι οι Αλβανοί (50%), Βούλγαροι (26,5%), Ρουμάνοι (7,7%) και Μπαγκλαντεσιανοί (6,6%). Οι μετανάστες στο δήμο εμφανίζουν καλύτερη δημογραφική εικόνα δεδομένου ότι το 84,9% ανήκει στην ομάδα ηλικιών 15-64 ετών, ενώ χαρακτηριστικό είναι ότι μόνο το 0,7% είναι άνω

των 65 ετών. Επιπλέον, οι αλλοδαποί στο δήμο Βουπρασίας εμφανίζουν χαμηλότερο δείκτη γήρανσης και εξάρτησης, δείκτες οι οποίοι διαμορφώνονται σε 0,05 και 0,18 αντίστοιχα.

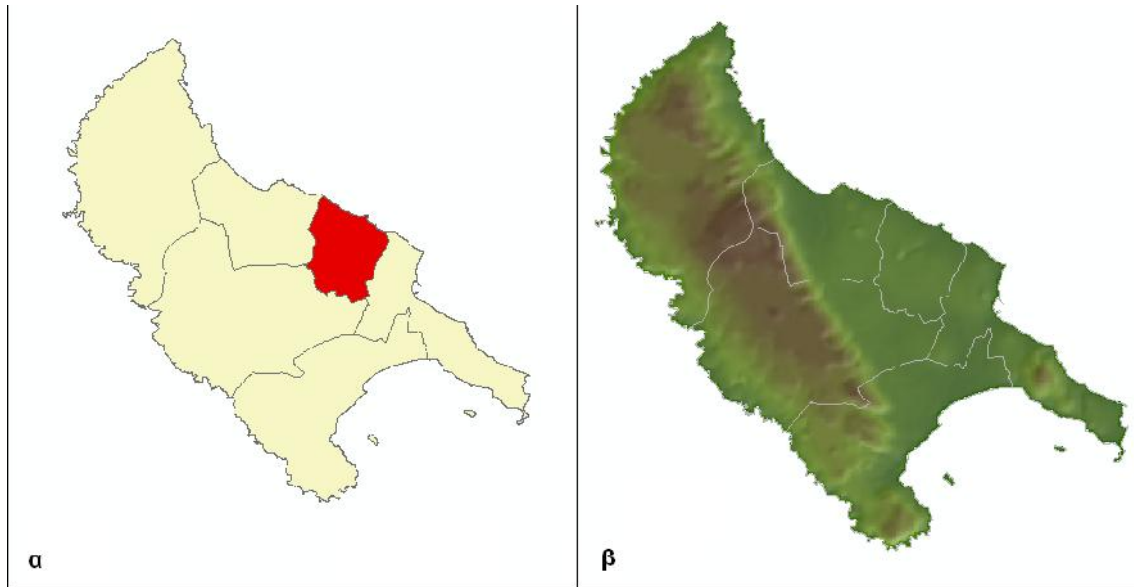
Η πλειοψηφία των αλλοδαπών στο δήμο Βουπρασίας έχει ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια (57,3%) και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (38,9%). Αντίθετα οι απόφοιτοι ανώτερων και ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων αντιστοιχούν μόνο στο 0,8% του πληθυσμού αυτού.

Στη περιοχή έρευνας του νομού Ηλείας, οι μετανάστες αντιπροσωπεύουν το 22% του εργατικού δυναμικού. Η πλειοψηφία των αλλοδαπών του δήμου Βουπρασίας απασχολείται στον πρωτογενή τομέα (58,6%), ποσοστό που υπερτερεί του αντίστοιχου στο ντόπιο πληθυσμό, ενώ σε περιόδους αιχμής της αγροτικής παραγωγής 1.500 ξένοι εργάτες συρρέουν από όλη τη Πελοπόννησο (Εψιλον 2008). Όσον αφορά τους κλάδους απασχόλησης, στη γεωργία και στις κατασκευές απασχολείται το 56,5% και το 29,5% των ανδρών αντίστοιχα. Αντίθετα, το 63,7% των γυναικών απασχολείται στη γεωργία. Η επεξεργασία των στοιχείων της απογραφής πληθυσμού φανερώνει μία κατά εθνικότητα συγκέντρωση σε συγκεκριμένους κλάδους απασχόλησης. Έτσι, αν και το 55,9% των Αλβανών απασχολούνται στη γεωργία, σημαντική είναι και η απασχόληση τους στον δευτερογενή τομέα με το 29,2% να απασχολείται στις κατασκευές. Αντίθετα, περίπου τα δύο τρίτα των Βουλγάρων (66,5%) και των Ρουμάνων (62%) απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα, ενώ στον κλάδο των κατασκευών απασχολείται το 23,8% των Ρουμάνων και περίπου το 19% των Βουλγάρων. Στον τριτογενή τομέα απασχολείται μόνο το 3,2% των αλλοδαπών, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στον ντόπιο πληθυσμό ανέρχεται σε 29,9%.

5.2.2 Ο Δήμος Αρκαδίων

Ο Δήμος Αρκαδίων βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του νομού Ζακύνθου (Χάρτης 2). Έχει πληθυσμό 4.830 κατοίκους, σύμφωνα με την απογραφή 2001 και έκταση 25.857 στρέμματα. Μεταξύ των απογραφών 1991 και 2001 ο Δήμος παρουσίασε πληθυσμιακή αύξηση κατά 26,4%, αύξηση μεγαλύτερη από ό,τι το σύνολο του νομού.

Χάρτης 2. Ο Δήμος Αρκαδίων – Νομός Ζακύνθου

Πηγή: Kasimis and Papadopoulos 2008: 37.

Το 1991 το 62% του πληθυσμού του δήμου άνηκε στις παραγωγικές ηλικίες 15 – 65 ετών. Το 2001 το αντίστοιχο ποσοστό, μειώνεται κατά δέκα μονάδες στο 51%. Εντούτοις, οι δείκτες γήρανσης και εξάρτησης διαμορφώνονται σε χαμηλότερα επίπεδα από ό,τι στο σύνολο του νομού (0,90 και 0,59 για το Δήμο Αρκαδίων έναντι 1,03 και 0,53 για το σύνολο του νομού).

Η οικονομία του δήμου συνδυάζει τουρισμό και γεωργία. Για την τουριστική ανάπτυξη του δήμου συνέβαλλε και η γεωγραφική του θέση. Ο δήμος Αρκαδίων κατά το ήμισυ περίπου της περιμετρικής έκτασής του είναι παραθαλάσσια περιοχή και μάλιστα η περιοχή Πλάνου – Τσιλιβί αποτελεί σημαντικό τουριστικό θέρετρο της Ζακύνθου. Παράλληλα με την τουριστική ανάπτυξη της ανατολικής περιοχής του Δήμου, υπάρχει και σημαντική αγροτική δραστηριότητα. Σύμφωνα με τα δεδομένα της Απογραφής Γεωργίας – Κτηνοτροφίας του 1999/2000 στο δήμο δραστηριοποιούνται 939 εκμεταλλεύσεις. Η αγροτική παραγωγή εκτείνεται σε 17.980 στρέμματα (Χ.Γ.Ε.), με μέση στρεμματική έκταση τα 19,1 στρέμματα. Η ελιά, τα κηπευτικά, η σταφίδα και τα εσπεριδοειδή συνιστούν τις βασικές καλλιέργειες της περιοχής.

Μέσα σε μία δεκαετία η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε, μία μείωση που απορροφήθηκε όμως από την αύξηση της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα (ιδίως τουρισμός). Πιο συγκεκριμένα, το 1991, από τη ποσοστιαία κατανομή της απασχόλησης προκύπτει ότι το 49,7% των απασχολούμενων απορροφάται από τον πρωτογενή τομέα, το 13,9% από το δευτερογενή τομέα και το 26,6% από τον τριτογενή. Το 2001 τα αντίστοιχα μεγέθη διαμορφώνονται σε 35,9%, 18,3% και 42,5%.

Σύμφωνα με την Απογραφή πληθυσμού το 2001 ο αλλοδαπός πληθυσμός του νομού Ζακύνθου ήταν 5.281 άτομα, αριθμός που αντιστοιχεί στο 13,5% του πληθυσμού του νομού.

Στο Δήμο Αρκαδίων κατοικούν 649 αλλοδαποί. Η πολυπληθέστερη εθνική ομάδα είναι οι Αλβανοί (83,4%), ακολουθούν οι υπήκοοι της ΕΕ-15 (9,7%) ενώ ένα μικρό ποσοστό συγκεντρώνουν οι Βούλγαροι και οι Ρουμάνοι (1,6%).

Συνολικά στο Δήμο Αρκαδίων απασχολούνται 348 αλλοδαποί. Ο δευτερογενής τομέας, και κυρίως ο κατασκευαστικός κλάδος, απορροφά το μεγαλύτερο ποσοστό της απασχόλησης των μεταναστών (42,2%). Ακολουθεί, ο τριτογενής και ο πρωτογενής τομέας, όπου απασχολείται το 34,2% και το 20,7% των μεταναστών αντίστοιχα. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι από την επεξεργασία των στοιχείων της απογραφής πληθυσμού προκύπτει μία κατά φύλο συγκέντρωση σε συγκεκριμένους κλάδους απασχόλησης. Έτσι, η απασχόληση των ανδρών συγκεντρώνεται κυρίως στις κατασκευές (57,8%) και στη γεωργία (22,3%) και λιγότερο στο τουρισμό (16,7%). Αντίθετα, η απασχόληση των γυναικών εντοπίζεται κυρίως στο τουρισμό (79,4%), και πολύ λιγότερο στη γεωργία 16,5% και μόνο 2% απασχολείται στο δευτερογενή τομέα.

Σύνοψη

Συνοψίζοντας, από την επεξεργασία των διαθέσιμων δευτερογενών δεδομένων προκύπτει ότι οι δύο περιοχές έρευνας παρουσιάζουν κοινά δημογραφικά χαρακτηριστικά, αλλά διαφορετική τομεακή σύνθεση της οικονομίας.

Έτσι, και οι δύο περιοχές έρευνας παρουσίασαν πληθυσμιακή αύξηση κατά τη δεκαετία 1990 – 2001, εμφανίζοντας ωστόσο μία σχετική δημογραφική γήρανση του πληθυσμού τους. Επιπρόσθετα, οι μετανάστες συνιστούν ένα πολύ σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού των δύο περιοχών 13,4% στο Δήμο Αρκαδίων και 11,6% στο Δήμο Βουπρασίας.

Στο Δήμο Βουπρασίας, η απασχόληση συγκεντρώνεται στη γεωργία και στον τομέα των υπηρεσιών, ενώ οι μετανάστες καταλαμβάνουν θέσεις κυρίως στη γεωργία και στις κατασκευές. Αντίθετα, στο Δήμο Αρκαδίων, το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησης απορροφάται από τον τριτογενή και τον πρωτογενή τομέα. Η απασχόληση των μεταναστών συγκεντρώνεται στις κατασκευές και στις υπηρεσίες και σε μικρότερο βαθμό στη γεωργία.

Κεφάλαιο 6^ο : Απασχόληση και ένταξη μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες:

Το παράδειγμα του Δήμου Βουπρασίας και του Δήμου Αρκαδίων

Οι μετανάστες στις δύο περιοχές έρευνας δε συνιστούν ένα ομοιογενές σύνολο, αλλά παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση ανάλογα με την εθνικότητα, το καθεστώς νομιμότητας, την οικογενειακή και εργασιακή κατάσταση, τις συνθήκες στέγασης κ.ά. Η αλληλεπίδραση των χαρακτηριστικών αυτών και της κλαδικής διάρθρωσης των τοπικών αγορών εργασίας συμβάλουν στις προοπτικές απασχόλησης των μεταναστών και – κατά συνέπεια – στις προοπτικές ένταξής τους στην τοπική κοινωνία. Η ανάλυση του εμπειρικού υλικού που ακολουθεί επιτρέπει τη διατύπωση ορισμένων παρατηρήσεων σχετικά με τις προκλήσεις και τις προοπτικές ένταξης των μεταναστών στις δύο τοπικές κοινωνίες υποδοχής.

6.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών στις περιοχές έρευνας

Στο Δήμο Βουπρασίας, η πλειοψηφία των ερωτώμενων (59,2%) κατάγεται από την Αλβανία, το 15,5% από το Μπανγκλαντές, το 13,6% από την Βουλγαρία, το 7,8% από την Ρουμανία και το 3,9% των ερωτώμενων από άλλες χώρες (από το Ιράκ και από την Τυνησία). Η πλειοψηφία των μεταναστών είναι νεαρής ηλικίας, δεδομένου ότι τα δύο τρίτα των ερωτώμενων ανήκουν στην ομάδα ηλικιών κάτω από 35 ετών. Πιο συγκεκριμένα, ένας στους τέσσερεις μετανάστες είναι κάτω από 25 ετών, ενώ η ομάδα ηλικιών πάνω από 35 ετών αντιπροσωπεύει το ένα τρίτο του δείγματος. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των μεταναστών στο Δήμο Βουπρασίας είναι σχετικά ικανοποιητικό. Η πλειοψηφία (40,8%) των ερωτώμενων έχει ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και πάνω από το ένα τρίτο (35,9%) και το ένα όγδοο (12,6%) τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και την τριτοβάθμια εκπαίδευση αντίστοιχα.

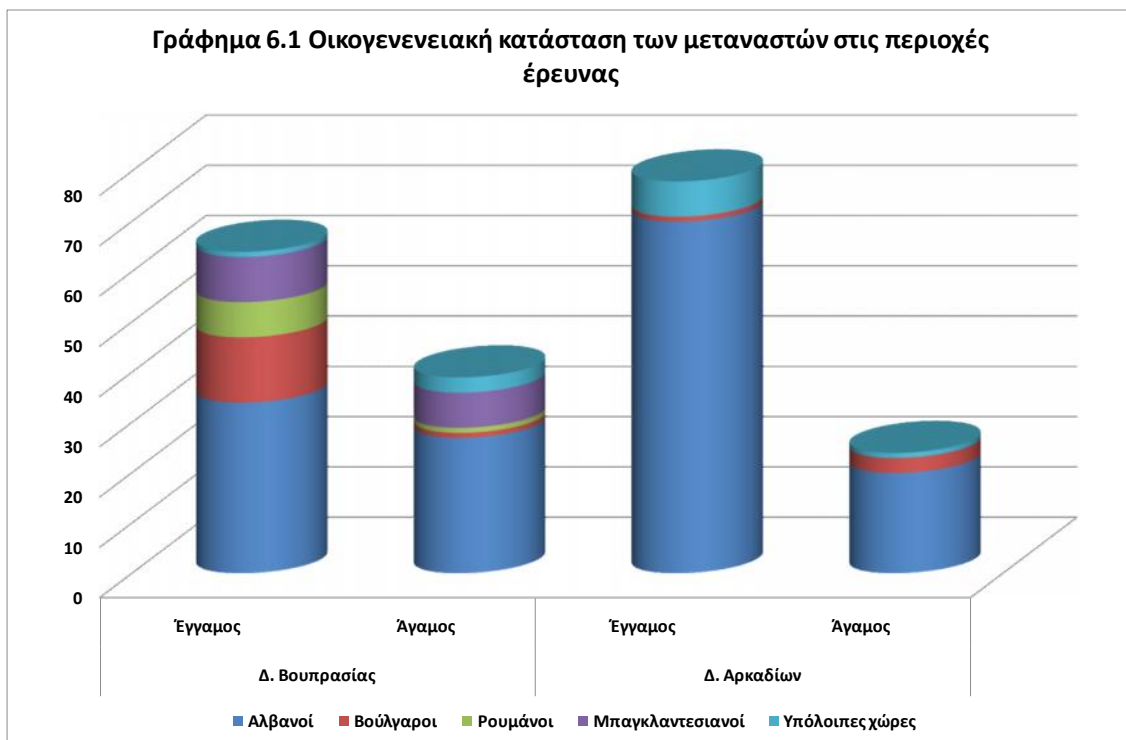
Στο Δήμο Αρκαδίων, η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών κατάγεται από την Αλβανία (88%), το 4% από τη Βουλγαρία ενώ το 8% κατάγεται από άλλες χώρες (την Ουκρανία, το Πακιστάν, τη Ρωσία, τη Σιέρα Λεόνε και την Κίνα). Η ηλικιακή διάρθρωση των μεταναστών παρουσιάζει παρόμοια εικόνα με αυτή που παρουσιάζει ο

Δήμος Βουπρασίας. Σχεδόν το 17% είναι κάτω από 25 ετών, το 47% των μεταναστών μεταξύ 25 και 35 ετών και πάνω από 35 ετών το 36%. Ωστόσο, το εκπαιδευτικό επίπεδο των μεταναστών στο Δήμο Αρκαδίων εμφανίζει καλύτερη εικόνα σε σχέση με την περιοχή έρευνας στην Ηλεία. Πιο συγκεκριμένα, τρεις στους πέντε μετανάστες (63%) έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, το 35% την πρωτοβάθμια ενώ μόνο το 2% δεν έχει εκπαίδευση. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι και στις δύο περιοχές παρατηρείται μία διαφοροποίηση στο επίπεδο εκπαίδευσης μεταξύ των εθνικοτήτων.

Οι διαφορετικές εθνικές ομάδες εμφανίζουν διαφορετικό επίπεδο γνώσης της ελληνικής γλώσσας, της ικανότητας ανάγνωσης και γραφής, μία διαφοροποίηση που παρατηρείται και μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας. Στην Ηλεία σχεδόν το ένα τρίτο των μεταναστών γνωρίζει πολύ καλά ή καλά ελληνικά, όταν το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο 52% στην νησιωτική περιοχή έρευνας. Παράλληλα, το ποσοστό των ερωτώμενων που γνωρίζουν λίγο ή καθόλου την ελληνική γλώσσα είναι πολύ υψηλότερο στην περιοχή έρευνας της Ηλείας (40,8%) σε σχέση με την περιοχή έρευνας της Ζακύνθου (17,6%). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι και στις δύο περιοχές οι Αλβανοί εμφανίζουν καλύτερο επίπεδο γνώσης της ελληνικής γλώσσας σε σύγκριση με τους υπόλοιπους μετανάστες. Συνακόλουθα, περισσότεροι από ένας στους πέντε μετανάστες (22,4%) και στις δύο περιοχές έρευνας γνωρίζουν ανάγνωση της ελληνικής γλώσσας, ενώ μόνο το 10,2% έχουν πολύ καλό ή καλό επίπεδο ικανότητας στη γραπτή γλώσσα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στην περιοχή έρευνας της Ηλείας το 19,4% των μεταναστών γνωρίζουν πολύ καλή ή καλή ανάγνωση – κυρίως οι Αλβανοί – ποσοστό που αυξάνεται στο 25,4% στην περιοχή της Ζακύνθου. Επιπρόσθετα, το 69% των ερωτώμενων στο Δήμο Βουπρασίας έχει πολύ χαμηλό επίπεδο ικανότητας ανάγνωσης της ελληνικής γλώσσας ή δεν γνωρίζει καθόλου ανάγνωση, κυρίως υπήκοοι χωρών των υπολοίπων εθνικοτήτων (οι Μπαγκλαντεσιανοί, οι Βούλγαροι και οι Ρουμάνοι) σε αντίθεση με το Δήμο Αρκαδίων όπου το ποσοστό αυτό μειώνεται στο 50%.

Μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας, υπάρχει μια διαφοροποίηση αναφορικά με την οικογενειακή κατάσταση των μεταναστών (Γράφημα 6.1). Έτσι, στο Δήμο

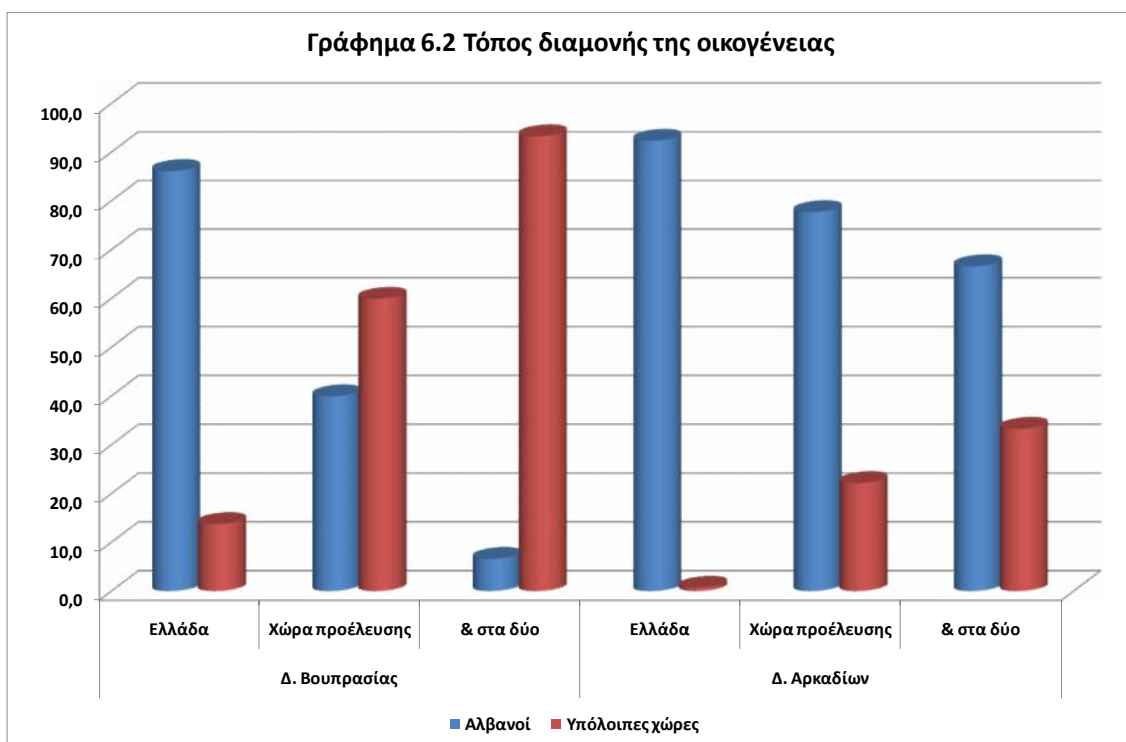
Βουπρασίας το 62% των μεταναστών είναι έγγαμοι (εκ των οποίων το 89% με παιδιά), ενώ στο Δήμο Αρκαδίων το ποσοστό αυτό διαμορφώνεται σε υψηλότερα επίπεδα (76,5% των μεταναστών είναι έγγαμοι εκ των οποίων το 86% με παιδιά).

Πηγή: Έρευνα πεδίου.

Εντούτοις, ο τύπος διαμονής της οικογένειας διαφοροποιείται τόσο μεταξύ των εθνικοτήτων όσο και μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας (Γράφημα 6.2). Ειδικότερα, στο Δήμο Βουπρασίας το 45% των μεταναστών μένει με την οικογένεια του στην Ελλάδα, το 31% έχει την οικογένεια στην πατρίδα ενώ για το 23% η οικογένεια 'μοιράζεται' μεταξύ χώρας αποστολής και χώρας υποδοχής. Αντίθετη εικόνα εμφανίζουν οι έγγαμοι μετανάστες στην περιοχή έρευνας της Ζακύνθου. Σχεδόν το 85% των μεταναστών μένει με την οικογένεια στην περιοχή έρευνας, το 12% έχει την οικογένεια στην χώρα προέλευσης και για το 4% η οικογένεια 'μοιράζεται' μεταξύ των δύο χωρών. Χαρακτηριστικό είναι ότι και στις δύο περιοχές έρευνας, οι Αλβανοί μετανάστες έχουν εγκατασταθεί με τις οικογένειες τους, οι Βούλγαροι, οι Ρουμάνοι

και οι υπόλοιπες εθνικότητες μεταναστών φαίνεται να διανέμουν τα μέλη της οικογένειας τους μεταξύ της χώρας αποστολής και της Ελλάδας, ενώ στο αντίθετο άκρο βρίσκονται οι Μπαγκλαντεσιανοί, των οποίων η οικογένεια είναι κυρίως στο Μπαγκλαντές.

Πηγή: Έρευνα πεδίου

Πιο συγκεκριμένα, και στις δύο περιοχές έρευνας, 3,19 μέλη της αλβανικής οικογένειας κατά μέσο όρο είναι στην Ελλάδα, 2,8 μέλη της Βουλγαρικής και 2,3 της Ρουμανικής. Διαφαίνεται ότι και στις δύο περιοχές η γεωγραφική γειτνίαση της χώρας με τις χώρες αποστολής μεταναστών, αλλά και η ευκολότερη είσοδος των μεταναστών από χώρες της ΕΕ συντελούν στη δημιουργία νέων μορφών διεθνικών οικογενειών (*transnational families*), οι οποίες πρόσφατα έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον της ερευνητικής κοινότητας (Zontini 2007).

6.2 Διαδικασία της μετανάστευσης

Η πλειονότητα των μεταναστών ήρθε στην Ελλάδα σε μικρή ηλικία. Στο Δήμο Βουπρασίας τα δύο τρίτα των ερωτώμενων ήρθαν σε ηλικία μικρότερη των 25 ετών ενώ στο Δήμο Αρκαδίων το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο 73%. Το νεαρό της ηλικίας εισόδου στη χώρα, διαφαίνεται και στην εργασιακή κατάσταση των μεταναστών στην χώρα αποστολής. Ένας στους δύο ερωτώμενους απασχολούνταν στην χώρα καταγωγής τους, το 42% ανήκε στο μη ενεργό δυναμικό (μαθητές, σπουδαστές κ.λπ.) και 8% ήταν άνεργος. Διαφαίνεται ότι η διάρθρωση της απασχόλησης των μεταναστών στη χώρα καταγωγής διαφοροποιείται και συμβαδίζει με την κλαδική διάρθρωση των περιοχών έρευνας. Έτσι, στην αγροτική περιοχή της Ηλείας απαντώνται μετανάστες οι οποίοι απασχολούνταν στις χώρες καταγωγής τους κυρίως στο πρωτογενή (41%) και δευτερογενή τομέα (43%), και μόνο το 17% στον τριτογενή. Αντίθετα, στη νησιωτική περιοχή ένας στους τέσσερις απασχολούνταν στο πρωτογενή τομέα, το 44% δευτερογενή και το 31% τριτογενή τομέα.

Οικονομικοί λόγοι και η αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής, ήταν οι λόγοι μετανάστευσης για εννέα στους δέκα ερωτώμενους. Όπως αναφέρουν οι ίδιοι τους λόγους που τους οδήγησαν να φύγουν από την πατρίδα τους:

“Ημουνα δεκαέξι χρονώ όταν έφυγα πρώτη φορά έτσι, να βρούμε μία πιο καλύτερη ζωή” (Συνέντευξη 6^η, Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

“[Έφυγα από την Αλβανία γιατί] είχαν φύγει όλοι, όταν έφυγα εγώ, νέοι δεν είχαν μείνει στο χωριό” (Αλβανός, Δ. Βουπρασίας).

Η Ελλάδα αποτέλεσε το βασικό προορισμό για το 86% των μεταναστών. Για τους υπόλοιπους, η χώρα μετατράπηκε στην πορεία σε βασικό προορισμό, δεδομένου ότι μόνο έντεκα άτομα επιχειρούν ακόμα να προσεγγίσουν άλλες χώρες της Ευρώπης. Η γεωγραφική εγγύτητα της χώρας με την Αλβανία συνέβαλε στην απόφαση των μεταναστών να έρθουν στην Ελλάδα.

“[Γ]γειτονική χώρα [η Ελλάδα]. Πού αλλού να πήγαινα; Με τα πόδια δύσκολο να πας αλλού” (Συνέντευξη 9^η Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Οι μετανάστες έχουν προσπαθήσει να εισέλθουν στη χώρα κατά μέσο όρο εννέα φορές. Σε σύγκριση με τις υπόλοιπες εθνικότητες οι Αλβανοί έχουν προσπαθήσει περισσότερες φορές να έρθουν στην Ελλάδα, γεγονός που συνδέεται αφενός με τη γεωγραφική εγγύτητα της χώρας με την Αλβανία, αλλά και με τις συχνές απελάσεις των μεταναστών πριν την εφαρμογή του πρώτου προγράμματος νομιμοποίησης. Οι Μπαγκλαντεσιανοί αντίθετα, για να προσεγγίσουν την Ελλάδα ακολουθούν τη διαδρομή Ινδία, Πακιστάν, Ιράκ, Τουρκία, μία μετακίνηση που κατά μέσο όρο διαρκεί 1,7 έτη. Κατά συνέπεια και λόγω της γεωγραφικής απόστασης και του συνεπαγόμενου κόστους που έχει η μετακίνηση αυτή, έχουν πολύ λιγότερες προσπάθειες εισόδου στην Ελλάδα.

Τέσσερις στους πέντε μετανάστες ήρθαν στην Ελλάδα με φίλους, με μέλη της οικογένειας ή με συμπατριώτες, και μόνο το 20% μετανάστευσε μόνο του. Αξιοσημείωτο είναι ότι μόνο δύο γυναίκες έχουν έρθει στην Ελλάδα μόνες τους. Με γλαφυρό τρόπο αφηγούνται το 'ταξίδι' της μετανάστευσης από την Αλβανία προς την Ελλάδα:

“Μια μέρα αποφάσισα με δύο φίλους μου για να φύγουμε για την Ελλάδα. Και οι φίλοι μου... ένας από τους φίλους μου είχε κάποια χρήματα παραπάνω στη τσέπη του και εγώ του είπα ακριβώς ‘εσένα σου φτάνουνε, θα με δώσεις λίγα εμένα να συνοδεύσω; Θέλω να έρθω κι εγώ πως το λένε’ Πήραμε ταξί από την πόλη μου εκεί που είμαι, βόρεια της Αλβανίας, τέλος της Αλβανίας – άμα ξεκινήσεις από την Ελλάδα – τέλος της Αλβανίας εκεί πέρα που είναι. Και πήραμε ταξί (...) μέχρις τα σύνορα και ψωνίσαμε στα σύνορα κάτι να φάμε για το δρόμο και ξεκινήσαμε για να έρθουμε για την Ελλάδα. [Περάσαμε] από τη Κόνιτσα. Αυτό ήταν μια ταλαιπωρία που δεν την είχα περάσει ποτέ στη ζωή μου γιατί ήτανε πολύ δύσκολα. Ξεκινήσαμε ήταν 10 μέρες με τα πόδια (...) και δεν ξέραμε ούτε δρόμο ούτε τίποτα μέχρις τα Βέροια. Δέκα μέρες όλα στα βουνά και αυτή ήταν μεγάλη ταλαιπωρία... (...) στα βουνά έκανε πολύ κρύο. Ήτανε βροχές, αγωνίες τέτοια πράγματα. Δεν έχει ιδέα δηλαδή τι περάσαμε για να έρθουμε στην Ελλάδα και άγκος μη μας πιάσει κανένας στο δρόμο.. Αυτό ήτανε πολύ

πολύ άνκος δηλαδή να σου πω αυτό ήτανε το χειρότερο πράμα. Το άνκος για να μην μας πιάσει κανένας. Αυτό ήτανε δηλαδή το χειρότερο που μας σκότωνε κάθε λεπτό” (Συνέντευξη 12^η, Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Οι μετανάστες στο Δήμο Βουπρασίας βρίσκονται από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Πάνω από δέκα χρόνια στην περιοχή διαμένει το 29% των ερωτώμενων, ενώ το 47% διαμένει λιγότερα από πέντε έτη. Οι Αλβανοί ήταν από τους πρώτους που έφτασαν στην περιοχή και εμφανίζουν τη μεγαλύτερη μέση διάρκεια παραμονής (7,9 έτη). Πιο πρόσφατα στη περιοχή έχουν έρθει οι Βούλγαροι, οι Ρουμάνοι και οι Μπαγκλαντεσιανοί, οι οποίοι έχουν μέση διάρκεια παραμονής 4,8 έτη, 4,3 έτη και 3,6 έτη αντίστοιχα. Συνακόλουθα, στην περιοχή έρευνας της Ζακύνθου, πάνω από 10 χρόνια μένει το 40,2% των μεταναστών, ενώ το 34,3% έχει εγκατασταθεί πριν από πέντε χρόνια. Οι Αλβανοί έχουν μέση διάρκεια παραμονής στην περιοχή 8,2 έτη, 5,3 έτη οι Βούλγαροι μετανάστες και 4,4 έτη οι υπόλοιπες εθνικότητες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το 59% των ερωτώμενων εγκαταστάθηκε απευθείας στην περιοχή έρευνας της Ηλείας, ενώ αντίθετα το 62% των μεταναστών διέμεινε και σε άλλες περιοχές της χώρας πριν την εγκατάσταση στο νησί της Ζακύνθου. Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι η απευθείας εγκατάσταση στο Δήμο Βουπρασίας αφορά περισσότερο τις υπόλοιπες εθνικότητες (Βούλγαροι, Ρουμάνοι, Μπαγκλαντεσιανοί) σε σύγκριση με την αλβανική.

Η μετακίνηση σε άλλες περιοχές της Ελλάδας πριν την εγκατάσταση στις περιοχές έρευνας διήρκεσε κατά μέσο όρο 1,6 χρόνια για το Δήμο Βουπρασίας και 2,9 έτη για την περιοχή της Ζακύνθου. Κατά τη διάρκεια αυτή, οι μετανάστες αναζητούσαν απασχόληση ή ‘κυνηγούσαν το μεροκάματο’ όπως οι ίδιοι αναφέρουν στις διάφορες περιοχές της χώρας.

“Και τότε καταρχήν που [πήγα] στην Καρδίτσα. Έχω εργαστεί στην Καρδίτσα, από Καρδίτσα, Τρίκαλα, τα μέρη ξέρεις λόγος που εψάχναμε τα μεροκάματα και γυρίζαμε, σχεδόν σ’ όλη την Ελλάδα έχουμε γυρίσει εμείς, εγώ τα μόνα είναι τα μακρινά νησιά [που δεν έχω γυρίσει]. Πώς και πώς να βρίσκαμε μία καλύτερη ζωή.. μία συμφεροντολόγα ζωή...” (Συνέντευξη 7^η, Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Τα διαπροσωπικά δίκτυα των μεταναστών, φίλοι και συγγενείς και η πληροφόρηση που είχαν για τις προοπτικές απασχόλησης συνέβαλαν στην απευθείας εγκατάσταση ή στη μετακίνηση προς τις περιοχές έρευνας.

“[Α]πλά είχαμε κάποιους φίλους τότε από τη χώρα μας εκεί, και ήταν εδώ, ε, μας λέγαν εντάξει θα βρούμε δουλειά και το ένα το άλλο θα μας βοηθούσαν εντάξει. Και έτσι ήρθαμε εδώ.” (Συνέντευξη 11^η Αλβανίδα, Δ. Αρκαδίων).

“[Ημουν] στο Πύργο και έκατσα εκεί πολλά χρόνια (...). Το '99 ήρθα εδώ στη Ζάκυνθο. Είχα ένα φίλο μου εδώ και μου είπε είναι καλά εδώ, έχει δουλειά περισσότερα και ήρθα εδώ” (Συνέντευξη 8^η, Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

“Οι προτάσεις [με έκαναν να έρθω εδώ] ότι εδώ έχει πολύ δουλειά. Είχα δυο γνωστούς εδώ πέρα. Μου λέει ‘εδώ είναι καλύτερα. Μπορείς να κάνεις και δυο δουλειές, να δουλέψεις” (Συνέντευξη 9^η, Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

“[Ε]δώ ήταν πιο καλύτερη η ζωή, τα μεροκάματα ήταν πιο ακριβό, δεν ήταν όπως πέρα.(...) [Εγώ] δεν δούλεψα ποτέ εγώ αγρότης. Δεν ήξερα δουλειά για αγρότες εγώ. Και εδώ [στη Ζάκυνθο] είχε οικοδομές, είχε τουρισμό” (Συνέντευξη 6^η, Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

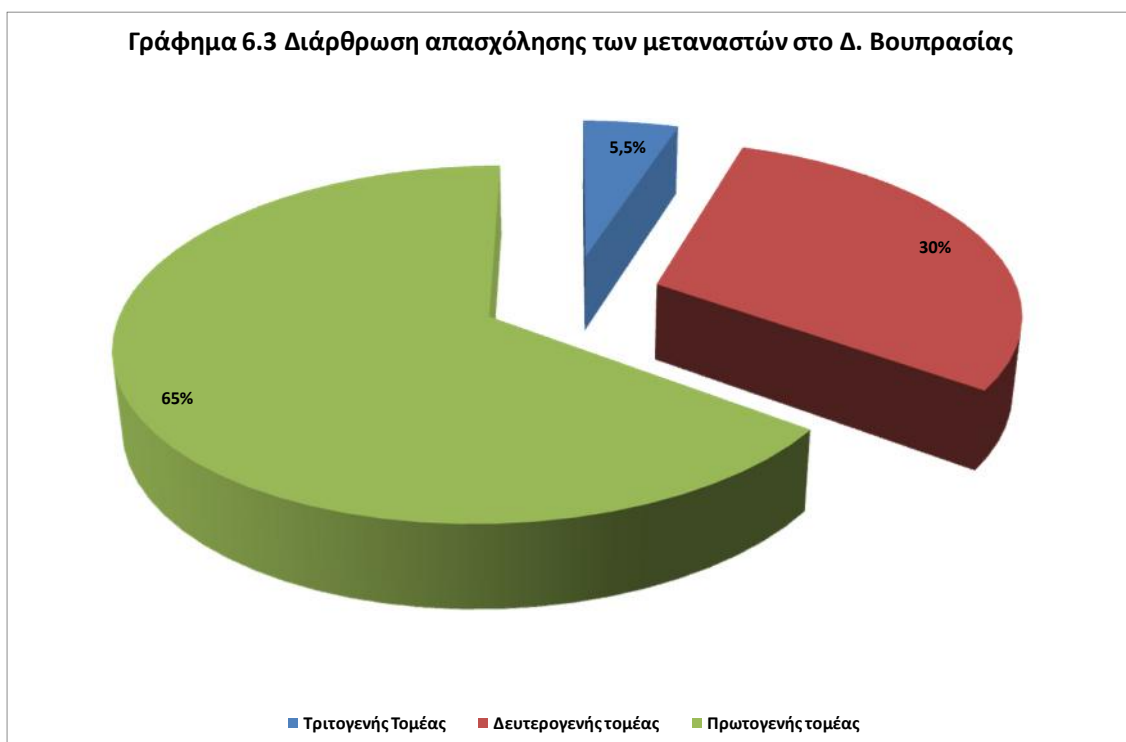
Μία σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας που πρέπει να επισημανθεί, είναι το γεγονός ότι σχεδόν τα δύο τρίτα των μεταναστών που έχουν εγκατασταθεί στην αγροτική περιοχή του Νομού Ηλείας κατάγονται από αγροτικές περιοχές. Αντίθετα, στο Δήμο Αρκαδίων φαίνεται να εγκαθίστανται περισσότερο μετανάστες από αστικές περιοχές (52%). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη διαφορετική κλαδική διάρθρωση των δύο αγορών εργασίας και τις υψηλότερες αμοιβές που προσφέρει η νησιωτική περιοχή, συμβάλουν στην απόφαση εγκατάστασης των μεταναστών. Συνοψίζοντας, τα μεταναστευτικά δίκτυα, η πληροφόρηση για τις προοπτικές απασχόλησης και τις απολαβές και η γνώση της

αγροτικής εργασίας είναι μερικοί από τους παράγοντες οι οποίοι συνέβαλαν στην εγκατάσταση στις περιοχές έρευνας.

6.3 Απασχόληση και επαγγελματική διαδρομή των μεταναστών στις περιοχές έρευνας

6.3.1 Τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης των μεταναστών στις περιοχές έρευνας

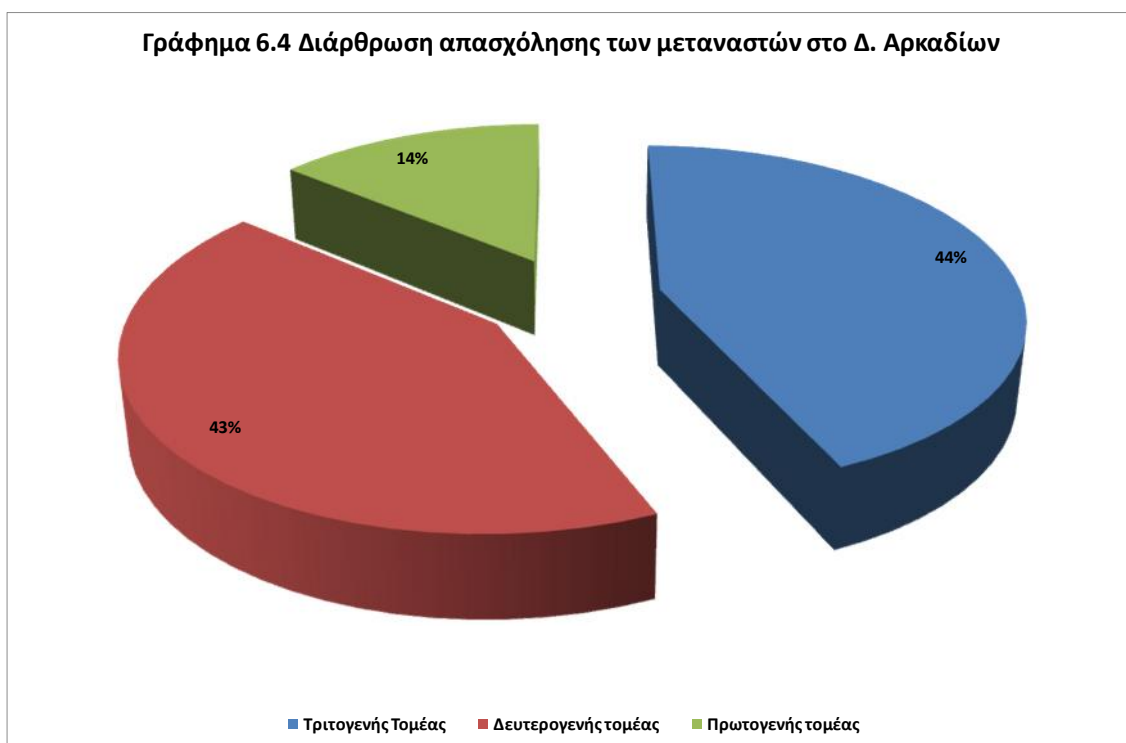
Στο Δήμο Βουπρασίας η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτώμενων απασχολείται (97%). Η διάρθρωση της απασχόλησης των μεταναστών στην περιοχή κατανέμεται μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα με εμφανή υπερίσχυση του πρώτου. Σχεδόν τα δύο τρίτα των μεταναστών απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα, το 30,1% στον δευτερογενή τομέα (στις κατασκευές και στη μεταποίηση), ενώ ο τριτογενής τομέας απορροφά μόνο το 5% των μεταναστών (υπηρεσίες) (Γράφημα 6.3).

Πηγή: Έρευνα πεδίου

Εντούτοις, η κατά εθνικότητα κλαδική απασχόληση των μεταναστών διαφοροποιείται σημαντικά. Ο αγροτικός τομέας απορροφά το σύνολο της απασχόλησης των Μπαγκλαντεσιανών, το 92,9% των Βουλγάρων και το 57% της απασχόλησης των Αλβανών στην περιοχή. Αντίθετα, οι Ρουμάνοι μετανάστες απασχολούνται κυρίως στη μεταποίηση. Στις υπηρεσίες και στις κατασκευές απασχολούνται κυρίως Αλβανοί αλλά και μετανάστες από τις υπόλοιπες εθνικότητες, με εμφανή υπερίσχυση όμως των πρώτων (87% της απασχόλησης στον κλάδο).

Η διάρθρωση της απασχόλησης των μεταναστών στην περιοχή έρευνας της Ζακύνθου παρουσιάζει διαφορετική εικόνα σε σύγκριση με το Δήμο Βουπρασίας (Γράφημα 6.4). Ειδικότερα, η απασχόληση των μεταναστών κατανέμεται σχεδόν εξίσου μεταξύ του κλάδου των κατασκευών και του τουρισμού (43% και 44% αντίστοιχα) ενώ στον αγροτικό τομέα απασχολείται το 14% των ερωτώμενων.

Πηγή: Έρευνα πεδίου

Αν και το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στο σύνολο του δείγματος είναι μικρό, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στην περιοχή έρευνας της Ηλείας οι μετανάστριες απασχολούνται κυρίως σε αγροτικές εργασίες. Αντίθετα στην περιοχή της Ζακύνθου το σύνολο των μεταναστριών απασχολείται στον τομέα των υπηρεσιών. Η εικόνα αυτή μάλιστα συνάδει με την τομεακή σύνθεση της απασχόλησης των μεταναστριών από την επεξεργασία των στοιχείων της Απογραφής του 2001.

Τα μεταναστευτικά δίκτυα φαίνεται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εύρεση απασχόλησης. Ειδικότερα, το 57% των μεταναστών στο Δήμο Βουπρασίας βρήκε την τωρινή του απασχόληση με τη βοήθεια συμπατριωτών του, ποσοστό που διαμορφώνεται στο 47% στο Δήμο Αρκαδίων. Πρέπει να επισημανθεί όμως ότι σε σύγκριση με την περιοχή της Ηλείας, στη Ζάκυνθο, η προσωπική αναζήτηση εργασίας, οι γνωριμίες και οι σχέσεις που έχουν αναπτύξει οι μετανάστες με το γηγενή πληθυσμό συμβάλουν στην εύρεση απασχόλησης στην περιοχή.

“Προσπαθώ μοναχός μου να το βρω αυτή τη δουλειά. Δεν μου βρίσκει το κράτος μια δουλειά να είναι ‘ο Σαντίκ’ να πάει εκεί. Να είναι ξέρεις μία δουλειά που θα είναι όλοι και θα είναι.. Δεν είναι δουλειά έτσι. Η δουλειά είναι να προσπαθώ με Έλληνες που γνωρίζω εγώ, που ‘χω γνωρίσει στη δουλειά. Και δεν δουλεύω σε μία εταιρία εγώ για να έχω αυτά τα πράγματα, δουλεύω σε φίλους που έχω γνωρίσει εδώ, στο Τσιλιβί στο Τραγάκι” (Συνέντευξη 6^η, Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Η ύπαρξη πιο εδραιωμένων δικτύων που διατηρούν οι μετανάστες στην περιοχή της Ζακύνθου επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι το 40% βρήκε την τωρινή του απασχόληση με τη βοήθεια Ελλήνων ή ψάχνοντας μόνο του, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στο Δήμο Βουπρασίας μειώνεται στο 26% των ερωτώμενων.

Σε σύγκριση με την περιοχή της Ηλείας, οι μετανάστες στο Δήμο Αρκαδίων εμφανίζονται να πολυαπασχολούνται σε μεγαλύτερο βαθμό. Ειδικότερα, δύο στους πέντε μετανάστες (41%) στην νησιωτική περιοχή έχουν δεύτερη απασχόληση ενώ στο Δήμο Βουπρασίας το ποσοστό αυτό διαμορφώνεται στο 28% των ερωτώμενων. Αναφορικά με τη διάρθρωση κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας, τα δύο τρίτα των ερωτώμενων που έχουν δεύτερη εργασία απασχολούνται στη γεωργία, ενώ το

30% απασχολείται στις κατασκευές. Αντίθετα, στην περιοχή έρευνας της Ζακύνθου η δευτερεύουσα απασχόληση των ερωτώμενων κατανέμεται κατά 43% γεωργία, 26% κατασκευές και 31% τουρισμό.

Η διαφοροποίηση στην πολυαπασχόληση των μεταναστών στις δύο περιοχές έρευνας αποτυπώνεται και στο μέσο αριθμό των συνολικών ημερών απασχόλησης (Πίνακας 7). Έτσι, στο Δήμο Αρκαδίων οι μετανάστες απασχολούνται κατά μέσο όρο 262 μέρες το χρόνο σε σύγκριση με 245 στο Δήμο Βουπρασίας. Συνακόλουθα, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες εθνικότητες οι Αλβανοί απασχολούνται περισσότερες μέρες το χρόνο και στις δύο περιοχές έρευνας γεγονός που οφείλεται στο ότι συνήθως διατηρούν και δεύτερη απασχόληση.

Πίνακας 7. Μέσος αριθμός ημερών απασχόλησης κατά εθνικότητα

Περιοχή έρευνας	Χώρα καταγωγής	Κύρια απασχόληση	N	Τυπική απόκλιση	Σύνολο ημερών απασχόλησης	N	Τυπική απόκλιση
Δ.Βουπρασίας	Αλβανία	226,5	61	78,5	261,5	61	75,8
	Υπόλοιπες Χώρες	208,7	41	98,5	210,0	40	77,9
	Σύνολο	219,3	102	80,7	245,0	102	78,9
Δ. Αρκαδίων	Αλβανία	222	88	74,4	265,9	88	78
	Υπόλοιπες Χώρες	225	12	75,1	232,5	12	81
	Σύνολο	222,4	100	74,1	261,9	100	78,7

Πηγή: Έρευνα Πεδίου.

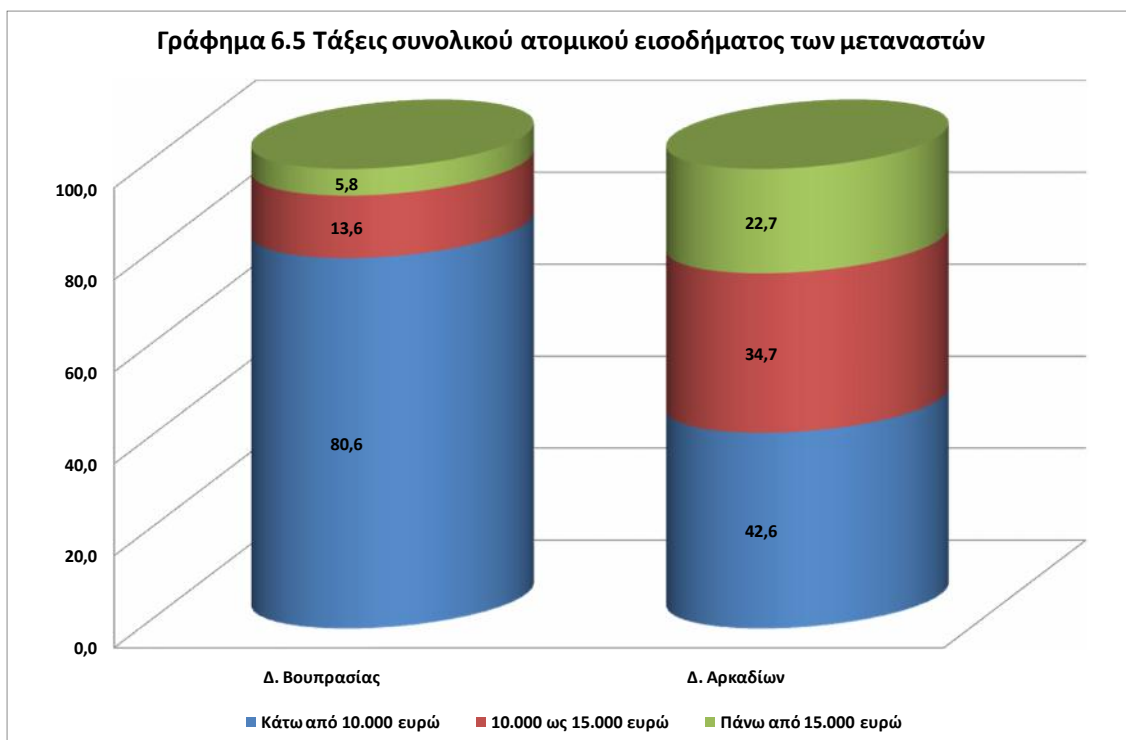
Ωστόσο, πρέπει να επισημανθούν ορισμένες παρατηρήσεις όσον αφορά τη δευτερεύουσα απασχόληση των μεταναστών στις δύο περιοχές έρευνας. *Πρώτον*, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες εθνικότητες οι Αλβανοί διατηρούν συνήθως δεύτερη απασχόληση και στις δύο περιοχές έρευνας. *Δεύτερον*, αν και στις δύο περιοχές απασχολείται σημαντικός αριθμός μεταναστριών, η πολυαπασχόληση φαίνεται να αφορά περισσότερο τους άνδρες μετανάστες. *Τρίτο*, οι Αλβανοί τείνουν να συνδυάζουν την απασχόληση στη γεωργία με την απασχόληση στις κατασκευές και τις υπηρεσίες καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, ενώ οι υπόλοιπες εθνικότητες δεν αλλάζουν τομέα οικονομικής δραστηριότητας. *Τέταρτον*, στην περιοχή της Ζακύνθου, ο εποχικός χαρακτήρας των κλάδων αποτυπώνεται και στην πολυαπασχόληση των

μεταναστών. Με άλλα λόγια, οι μετανάστες συνδυάζουν συνήθως τουρισμό και κατασκευές τη θερινή περίοδο με αγροτικές εργασίες κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Τέλος, για τους Αλβανούς μετανάστες οι οποίοι στην πλειοψηφία τους είναι με την οικογένειά τους στην Ελλάδα, η πολυαπασχόληση αποτελεί και μία 'στρατηγική' για την εξασφάλιση υψηλότερου εισοδήματος για να ανταπεξέλθουν στο υψηλότερο κόστος διαβίωσης.

“Είναι το εξής γιατί αναγκαστικά πρέπει να δουλεύουμε. Γιατί έχουν έρθει οι συνθήκες, είναι ακρίβεια παντού και πρέπει αναγκαστικά να δουλεύεις γιατί δεν βγαίνεις. Μια οικογένεια σήμερα, μία απλή οικογένεια, που εγώ έχω ένα παιδί, για να ζήσουμε μία μέτρια ζωή, δεν φτάνουν, τα λιγότερα λεφτά είναι χίλια πεντακόσια ευρώ. Για μία μέτρια ζωή. Βάλε, να βάλουμε τώρα το σπίτι, πληρώνω τριακόσια ευρώ το σπίτι συν ρεύμα και νερό που είναι άλλα εκατόν είκοσι κάνουν τετρακόσια είκοσι. Η ανεργία που παίρνω εγώ είναι τριακόσια ογδόντα ευρώ. Θα βγάλουμε τσίμα -τσίμα. Για να ψωνίζω για τη μικρή το γάλα και αυτά, είναι σε τιμές που πρέπει να υπολογίσουμε με το πλην και με το συν” (Συνέντευξη 6^η Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Το ετήσιο ατομικό εισόδημα των μεταναστών διαφοροποιείται τόσο μεταξύ των διαφορετικών εθνικοτήτων όσο και μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας. Έτσι, στο Δήμο Βουπρασίας η πλειονότητα των μεταναστών (80,6%) έχει ετήσιο ατομικό εισόδημα μικρότερο από 10.000 ευρώ, το 13,6% μεταξύ 10.000 και 15.000 ευρώ, ενώ μόνο 6 άτομα έχουν ετήσιο ατομικό εισόδημα μεγαλύτερο από 15.000 ευρώ, αριθμός που αφορά την αλβανική εθνικότητα (Γράφημα 6.5). Χαρακτηριστικό είναι ότι το σύνολο των Μπανγκλαντεσιανών και το 92,9% των Βούλγαρων, το 75% των Ρουμάνων και των υπόλοιπων εθνικοτήτων έχει ετήσιο ατομικό εισόδημα κάτω των 10.000 ευρώ. Οι εισοδηματικές διαφορές μεταξύ των διαφορετικών εθνικοτήτων είναι σημαντικές, όπως παρουσιάζονται και από το μέσο ατομικό εισόδημα.

Πηγή: Έρευνα πεδίου

Οι Αλβανοί απολαμβάνουν υψηλότερο ετήσιο ατομικό εισόδημα σε σύγκριση με τις υπόλοιπες εθνικότητες. Για παράδειγμα, το μέσο ατομικό εισόδημα των Αλβανών διαμορφώνεται στα 8.757 ευρώ, τη στιγμή που το μέσο συνολικό εισόδημα ανέρχεται στα 7.688 ευρώ. Οι υπόλοιπες εθνικότητες έχουν μέσο ετήσιο ατομικό εισόδημα 7.640 ευρώ, οι Ρουμάνοι 6.850 ευρώ, 6.058 ευρώ οι Βούλγαροι, ενώ το μικρότερο μέσο ετήσιο ατομικό εισόδημα έχουν οι Μπανγκλαντεσιανοί με 5.473 ευρώ.

Στην περιοχή έρευνας της Ζακύνθου το ατομικό εισόδημα των ερωτώμενων διαμορφώνεται σε υψηλότερα επίπεδα, γεγονός που σχετίζεται με τις θέσεις που καταλαμβάνουν οι μετανάστες στη νησιωτική αγορά εργασίας. Ειδικότερα, το 43% των ερωτώμενων έχει εισόδημα χαμηλότερο από 10.000 ευρώ ετησίως. Για περισσότερο από το ένα τρίτο των μεταναστών (35%) το ετήσιο εισόδημα κυμαίνεται μεταξύ 10.000 ευρώ με 15.000 ευρώ, ενώ σχεδόν ένας στους τέσσερις (23%) έχει εισόδημα άνω των 15.000 ευρώ. Σε σύγκριση με το μέσο ετήσιο εισόδημα των ερωτώμενων στο δήμο, το οποίο διαμορφώνεται στα 11.157 ευρώ, οι Αλβανοί έχουν υψηλότερο μέσο ετήσιο ατομικό εισόδημα 11.498 ευρώ.

Μία σημαντική παρατήρηση που προκύπτει από την προηγούμενη ανάλυση είναι ότι οι Αλβανοί και στις δύο περιοχές έρευνας απολαμβάνουν υψηλότερα εισοδήματα σε σύγκριση με τις υπόλοιπες εθνικότητες. Το γεγονός αυτό σχετίζεται από τη μια μεριά με τις εργασιακές επιλογές των ίδιων των μεταναστών και από την άλλη με την κλαδική σύνθεση της τοπικής οικονομίας. Έτσι, οι Αλβανοί τείνουν σε μεγαλύτερο βαθμό να διατηρούν δεύτερη απασχόληση εντός ή και εκτός του αγροτικού τομέα ή ακόμα καταλαμβάνουν σε αρκετές περιπτώσεις πιο ειδικευμένες θέσεις εργασίας στη γεωργία, γεγονός που αυξάνει το μέσο ατομικό εισόδημα. Επίσης, στην περιοχή έρευνας της Ζακύνθου ορισμένες αγροτικές εργασίες συμπίπτουν χρονικά με την τουριστική περίοδο, κατά την οποία η πλειοψηφία των μεταναστών τείνει να απασχολείται στον τουρισμό. Κατά συνέπεια για να εξασφαλίσουν οι αγρότες τη διαθεσιμότητα εργατικού δυναμικού για τις διάφορες αγροτικές εργασίες τείνουν να προσφέρουν υψηλότερα μεροκάματα. Αποτέλεσμα είναι η αμοιβή στον πρωτογενή τομέα να διαμορφώνεται σε υψηλότερα επίπεδα, συγκρινόμενη με την αντίστοιχη στην περιοχή της Ηλείας.

Μία επιπλέον διαφοροποίηση μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας εντοπίζεται στο καθεστώς ασφάλισης των ερωτώμενων. Βέβαια θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η ασφάλιση στην εργασία αποτελεί (εκτός συγκεκριμένων εξαιρέσεων όπως η οικογενειακή επανένωση) προϋπόθεση για την έκδοση των αδειών παραμονής των μεταναστών ΥΤΧ. Έτσι, η έλλειψη ασφαλιστικής κάλυψης μπορεί να αποτυπώνει σε ένα βαθμό το μέγεθος της αδήλωτης εργασίας ή/και της μη – κανονικής μετανάστευσης κάθε περιοχής.

Ειδικότερα, στο Δήμο Βουπρασίας ένας στους δύο μετανάστες είναι ασφαλισμένος σε αντίθεση με το Δήμο Αρκαδίων όπου οκτώ στους δέκα είναι ασφαλισμένοι. Οι Αλβανοί που έχουν περισσότερα χρόνια παραμονής στην Ελλάδα, είναι συνήθως ασφαλισμένοι (75%) σε αντίθεση με τους Μπαγκλαντεσιανούς που πάνω από τα δύο τρίτα απασχολούνται ανασφάλιστοι. Επίσης μόνο το 18% των Βούλγαρων και των Ρουμάνων είναι ασφαλισμένοι, οι οποίοι αν και έχουν τη δυνατότητα να διαμένουν νόμιμα στην περιοχή, απασχολούνται παράνομα. Στο Δήμο Αρκαδίων η πλειοψηφία των ερωτώμενων είναι ασφαλισμένοι. Πιο συγκεκριμένα, το

83% των αλβανών είναι ασφαλισμένοι, ενώ μόνον επτά στους οκτώ μετανάστες άλλων εθνικοτήτων είναι ασφαλισμένοι. Και στην νησιωτική περιοχή έρευνας τρεις στους τέσσερεις Βουλγάρους απασχολούνται χωρίς ασφάλιση.

Η εξέταση των ασφαλιστικών φορέων που υπάγονται οι μετανάστες στις δύο περιοχές και η κλαδική διάρθρωση των δύο περιοχών μπορούν να οδηγήσουν σε ορισμένες βασικές επισημάνσεις. Πιο αναλυτικά, η πλειοψηφία των ερωτώμενων στο Δήμο Βουπρασίας (78,2%) είναι ασφαλισμένοι στον Οργανισμό Γεωργικών Ασφαλίσεων (Ο.Γ.Α.) και το 20% των ερωτώμενων ασφαλιζεται στο Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Μισθωτών (Ι.Κ.Α.), ενώ μόνο ένας ερωτώμενος στο Οργανισμό Ασφάλισης Ελεύθερων Επαγγελματιών (Ο.Α.Ε.Ε.). Στο Δήμο Αρκαδίων, το 53% των ερωτώμενων είναι ασφαλισμένοι στο (Ι.Κ.Α.), το ένα τρίτο (33%), στον (Ο.Γ.Α.), ένα 10% στο Ταμείο Ασφάλισης Ξενοδοχοϋπαλλήλων (Τ.Α.ΞΥ.) και 5% στο (Ο.Α.Ε.Ε.).

Έτσι, και στις δύο περιοχές έρευνας επισημαίνεται ότι ο ασφαλιστικός φορέας δεν αντιστοιχεί σε κάθε περίπτωση στον κλάδο απασχόλησης της κύριας εργασίας. Για παράδειγμα, το ένα τρίτο των ασφαλισμένων μεταναστών απασχολείται στη γεωργία, ποσοστό χαμηλότερο από το ποσοστό ασφάλισης στον αντίστοιχο φορέα (51% και στις δύο περιοχές έρευνας). Βέβαια, η ετεροασφάλιση παρουσιάζει εντονότερο χαρακτήρα στην περιοχή της Ζακύνθου, όπου το 13% των ασφαλισμένων μεταναστών απασχολείται στον πρωτογενή τομέα σε αντίθεση με το 33% που είναι ασφαλισμένοι στον Ο.Γ.Α.

Φαίνεται ότι ορισμένοι μετανάστες επιλέγουν να υπαχθούν στον Ο.Γ.Α. λόγω των χαμηλότερων ασφαλιστικών εισφορών, παρά το γεγονός ότι βάσει της κύριας απασχόλησης τους υπάγονται σε άλλον ασφαλιστικό φορέα. Από την άλλη μεριά, συμβαίνει επίσης ο εργοδότης να αρνείται να καλύψει το κόστος ασφάλισης του μετανάστη για να μειωθεί το κόστος εργασίας, με αποτέλεσμα ο μετανάστης να αυτασφαλιζεται με το χαμηλότερο κόστος για να μπορεί να πάρει άδεια εργασίας και παραμονής.

Θα πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι η ετεροασφάλιση των ερωτώμενων αφορά την αναντιστοιχία μεταξύ της κύριας απασχόλησης τους και του ασφαλιστικού φορέα. Με άλλα λόγια οι μετανάστες, οι οποίοι με το πέρασμα του χρόνου

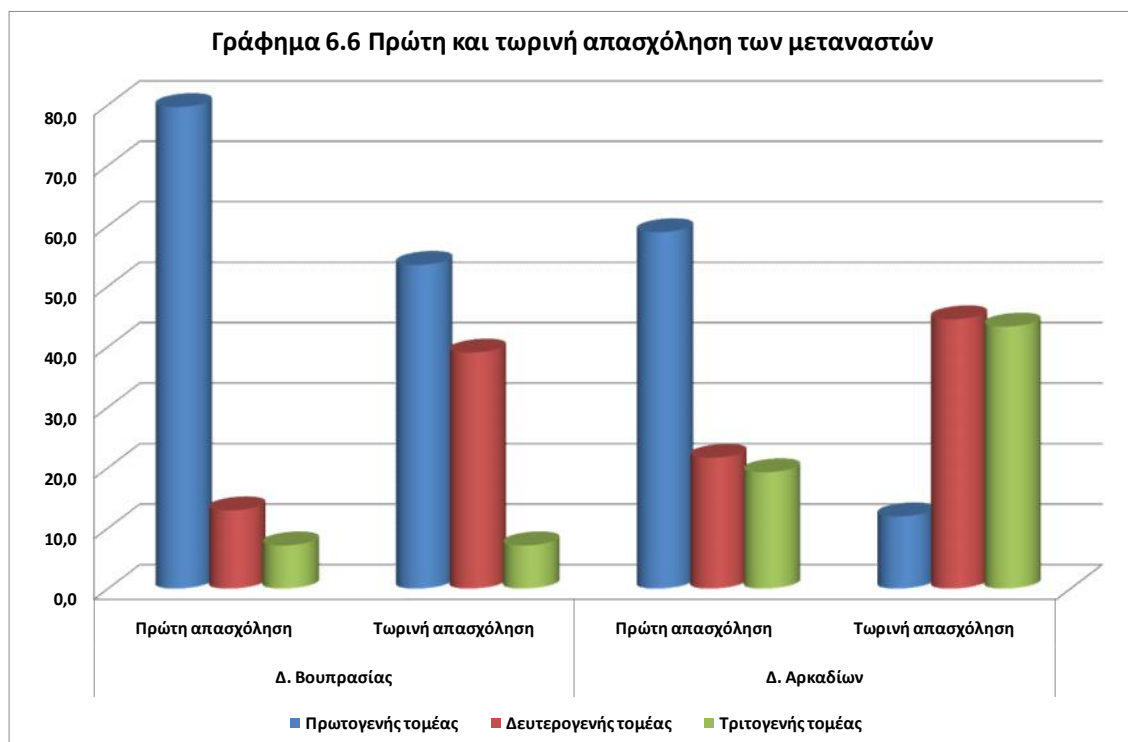
μετακινούνται από τη γεωργία προς στις κατασκευές και στις υπηρεσίες και διατηρούν την απασχόληση στη γεωργία ως δευτερεύουσα εργασία, δεν αλλάζουν ασφαλιστικό φορέα, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 49% των ασφαλισμένων μεταναστών και στις δύο περιοχές έρευνας απασχολείται κατά τη διάρκεια του έτους στον πρωτογενή τομέα, όταν το 51% ασφαρίζεται στον Ο.Γ.Α.

6.3.2 Επαγγελματική διαδρομή των μεταναστών στις δύο περιοχές έρευνας

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επαγγελματική διαδρομή των μεταναστών στην Ελλάδα (Γράφημα 6.6). Στο Δήμο Βουπρασίας πάνω από τα δύο τρίτα (68%) των ερωτώμενων έχει αλλάξει απασχόληση μετά την είσοδο του στη χώρα, ενώ στη νησιωτική περιοχή το αντίστοιχο ποσοστό αυξάνεται σε οκτώ στους δέκα μετανάστες. Η επαγγελματική κινητικότητα συνδέεται θετικά με τη διάρκεια παραμονής του μετανάστη στη χώρα. Πιο συγκεκριμένα, το ποσοστό μετακίνησης από τη μία απασχόληση στην επόμενη αυξάνεται από 59,6% για τους ερωτώμενους που έχουν διάρκεια παραμονής μικρότερη από 10 χρόνια στο 89% για τους μετανάστες με διάρκεια παραμονής πάνω από 10 χρόνια στην Ελλάδα.

Στην περιοχή έρευνας της Ηλείας, συγκρίνοντας την πρώτη και την τωρινή απασχόληση των μεταναστών, παρατηρείται μία σημαντική μείωση του ποσοστού απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα από το 79,7% στο 54,2% των ερωτώμενων. Η μείωση αυτή φαίνεται να απορροφάται από το δευτερογενή τομέα, δεδομένου ότι το ποσοστό της τωρινής εργασίας στον τομέα ανήλθε από 13,2% στο 38,6% των ερωτώμενων. Η μετακίνηση δε αυτή αφορά κυρίως την αλβανική εθνικότητα, αφού για το 83,7% των Αλβανών η πρώτη απασχόληση βρισκόνταν στον πρωτογενή τομέα, ενώ η τωρινή τους απασχόληση στον τομέα αφορά το 52% της εθνικότητας και παράλληλα το ποσοστό απασχόλησης στο δευτερογενή τομέα ανέρχεται στο 40% της εθνικότητας. Αντίθετα, όσον αφορά τις υπόλοιπες εθνικότητες η ποσοστιαία

συμμετοχή στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε μόνο κατά 10 μονάδες (από 70% στο 60%).

Πηγή: Έρευνα πεδίου

Αντίστοιχα, εάν συγκριθεί η πρώτη και η παρούσα απασχόληση των μεταναστών στο Δήμο Αρκαδίων, διαπιστώνεται μία ακόμα εντονότερη μετακίνηση των μεταναστών από τον πρωτογενή τομέα προς στις κατασκευές και υπηρεσίες. Έτσι, το 59% των ερωτώμενων είχαν πρώτη απασχόληση στη γεωργία όταν το αντίστοιχο ποσοστό της παρούσας απασχόλησης στον κλάδο διαμορφώνεται στο 12%. Παράλληλα, το 22% και το 19% των μεταναστών είχαν την πρώτη απασχόληση στις κατασκευές και στις υπηρεσίες αντίστοιχα, ενώ η ποσοστιαία κατανομή της τωρινής εργασίας είναι 45% στις κατασκευές και 43% στον τουρισμό/υπηρεσίες.

Και στις δύο περιοχές έρευνας στην αρχή της δεκαετίας του 1990, οι Αλβανοί μετανάστες απασχολούνταν σε διάφορες αγροτικές εργασίες με σκοπό την αύξηση του εισοδήματός τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται:

“[Δ]ηλαδή έχω δουλέψει, διάφορες δουλειές έχω κάνει. Από φράουλες πήγαινα στα περιβόλια κλάδεμα. Όλα τα περιβόλια της περιοχής τις έχω περάσει” (Συνέντευξη 1^η Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

Με το πέρασμα του χρόνου, ωστόσο είτε ανέλαβαν πιο ειδικευμένες εργασίες εντός της γεωργίας είτε μετακινήθηκαν προς άλλους κλάδους απασχόλησης. Η ειδίκευση συνιστά ένα ‘συγκριτικό πλεονέκτημα’ για την διεκδίκηση υψηλότερης αμοιβής και για τη καθιέρωση της θέσης τους στην τοπική αγορά εργασίας.

“Μετά φεύγω από τη φράουλα νωρίς γιατί ξεκινάω κέντρωμα, κάνουμε καρπούζι [πιο ειδικευμένη δουλειά]. Είναι λίγο πιο οικονομία, παίρνω καλό μεροκάματο. Ξεκινάω από ένα χωριό πάνω από Πάτρα και φτάνω μέχρι Αμαλιάδα. (...) [Και] αυτό είναι το καλό για μας που ξέρουμε, γιατί δεν το ξέρουν όλοι, να κεντρώνουνε είναι δουλειά που το ξέρουν λίγοι, το ξέρουμε λίγοι και πάω με τη γυναίκα μου συνέχεια εκεί στο κέντρωμα” (Συνέντευξη 1^η, Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

Στην επαγγελματική κινητικότητα των μεταναστών στις περιοχές έρευνας δε θα πρέπει να υποτιμάται ο ρόλος των δικτύων των μεταναστών και οι σχέσεις που έχουν αναπτύξει με την τοπική κοινωνία.

“Αν δεν είχαμε αυτό το καλό σχέση [με τους ντόπιους] δεν θα είχαμε ούτε δουλειά” (Συνέντευξη 1^η, Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

Παράλληλα, πρέπει να σημειωθεί ότι η πρόσφατη είσοδος και απασχόληση των Βουλγάρων και Ρουμάνων μεταναστών στις περιοχές έρευνας είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση ή/και τη διατήρηση σε χαμηλά επίπεδα των αμοιβών στη γεωργία. Συνεπώς παρατηρείται το φαινόμενο οι Αλβανοί να αποσύρονται σιγά – σιγά από τη γεωργία προς πιο ειδικευμένα επαγγέλματα.

“[Ε]χουνε φύγει [οι Αλβανοί από τη γεωργία]. Το θέμα είναι και μικρό το μεροκάματο...μπαίνουμε τρία παιδιά στο θερμοκήπιο και δεν τελειώνουμε σε μια μέρα (...). Έχουνε φύγει, έχουνε πέσει οι Βούλγαροι τώρα έχουνε πάει χαμηλά τα μεροκάματα” (Συνέντευξη 1^η, Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

Συγκρίνοντας την τωρινή απασχόληση με τις προηγούμενες το 51,4% των ερωτώμενων στο Δήμο Βουπρασίας θεωρεί ότι αυτή είναι καλύτερη. Στο Δήμο Αρκαδίων το ποσοστό αυτό διαμορφώνεται σε ακόμα υψηλότερα επίπεδα στο 71% των ερωτώμενων. Οι συνθήκες εργασίας και το ύψος της αμοιβής αποτελούν τους βασικούς παράγοντες σύγκρισης. Πιο συγκεκριμένα, και στις δύο περιοχές αναφέρεται ότι οι συνθήκες εργασίας είναι καλύτερες σε σύγκριση με τις προηγούμενες απασχολήσεις (50% των ερωτώμενων στο Δήμο Βουπρασίας και 45% στο Δήμο Αρκαδίων). Επιπλέον, το ένα τρίτο των μεταναστών στο δήμο Βουπρασίας ανέφερε ότι το ύψος της αμοιβής είναι μεγαλύτερο, ποσοστό που διαμορφώνεται στο 20% στη νησιωτική περιοχή έρευνας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο Δήμο Αρκαδίων ένας στους τέσσερις μετανάστες ανέφερε ότι η τωρινή απασχόληση είναι πιο σταθερή και πιο ειδικευμένη. Στον αντίποδα, μεταξύ των λόγων που αιτιολογούν γιατί η τωρινή εργασία είναι χειρότερη αναφέρονται, δύο αιτίες: οι συνθήκες εργασίας είναι χειρότερες (48%) και για το 35% των ερωτώμενων ότι η αμοιβή είναι μικρότερη.

Οι καλύτερες συνθήκες εργασίας και οι υψηλότερες αμοιβές που προσφέρει η αγορά εργασίας της νησιωτικής περιοχής αποτυπώνεται και στο γεγονός ότι στο δήμο Βουπρασίας παραπάνω από το ήμισυ των μεταναστών (54%) επιθυμεί να αλλάξει μελλοντικά εργασία στην Ελλάδα. Αντίθετα στο Δήμο Αρκαδίων μόνο το ένα τρίτο των ερωτώμενων θέλει να μετακινηθεί προς άλλα επαγγέλματα.

Η επιθυμία εργασιακής ανέλιξης των μεταναστών στις δύο περιοχές έρευνας διαφαίνεται και από το γεγονός ότι το 47% των ερωτώμενων επιθυμεί μία εργασία στο δευτερογενή ή τριτογενή τομέα. Πάνω από το ένα τρίτο (34%) αναζητούν οποιαδήποτε απασχόληση αρκεί να υπάρχει καλύτερη αμοιβή και καλύτερες συνθήκες εργασίας. Ενδιαφέρον είναι και το γεγονός ότι το 16% αναζητεί αυτοαπασχόληση, ποσοστό που αφορά κυρίως τους Αλβανούς μετανάστες.

Συνοψίζοντας, και στις δύο περιοχές έρευνας παρατηρείται μια μετακίνηση των Αλβανών, οι οποίοι έχουν μεγαλύτερη διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα και έχουν αναπτύξει πιο στενούς δεσμούς με τις τοπικές κοινωνίες, σε τομείς απασχόλησης που προσφέρουν μεγαλύτερη εργασιακή σταθερότητα και υψηλότερα εισοδήματα. Η ανέλιξη στην εργασιακή ιεραρχία γίνεται είτε εντός του πρωτογενούς

τομέα σε πιο ειδικευμένες θέσεις εργασίας (όπως επιστάτης), είτε εγκαταλείποντας σταδιακά τον πρωτογενή τομέα και αναζητώντας απασχόληση στις κατασκευές ή στον τουρισμό.

6.4 Απασχόληση Συζύγου

Όπως προαναφέρθηκε στη μεθοδολογία της έρευνας, ένα τμήμα του ερωτηματολογίου αφορούσε ερωτήσεις για την απασχόληση του/της συζύγου του ερωτώμενου σε περίπτωση που αυτός/αυτή διαμένει στην Ελλάδα. Επιπλέον είχε σχεδιαστεί ένα ένθετο το οποίο περιλάμβανε ερωτήσεις σχετικά με την εργασιακή κατάσταση των παιδιών των μεταναστών. Η επεξεργασία των στοιχείων αυτών προσφέρει μία ακόμη πιο ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης στις δύο περιοχές έρευνας.

Αναλυτικότερα, στις δύο περιοχές έρευνας διαμένουν με τους/τις συζύγους το 79% των έγγαμων μεταναστών εκ των οποίων απασχολούνται οι οκτώ στις δέκα. Θα πρέπει να επισημανθεί, ότι η ανάλυση που ακολουθεί αφορά κατά κύριο λόγο γυναίκες μετανάστριες, δεδομένου ότι το 84% των συζύγων στην περιοχή έρευνας της Ζακύνθου και το 72% στην περιοχή έρευνας της Ηλείας είναι γυναίκες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το ποσοστό συμμετοχής των συζύγων στην αγορά εργασίας των δύο περιοχών έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, το 79% απασχολείται στην περιοχή της Ηλείας και το 78% των συζύγων απασχολείται στην περιοχή της Ζακύνθου.

Η διαφοροποίηση στην διάρθρωση της απασχόλησης μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας αποτυπώνεται και στην επεξεργασία των στοιχείων για την εργασία της συζύγου. Έτσι, στο Δήμο Βουπρασίας, το 79% απασχολείται στη γεωργία, στο δευτερογενή τομέα το 15%, ενώ ο τριτογενής απορροφά το 6%. Αντίθετη εικόνα παρουσιάζεται στο Δήμο Αρκαδίων, όπου το 82% απασχολείται στον τουρισμό/υπηρεσίες, το 11% στις κατασκευές, και το 7% στον πρωτογενή τομέα. Παράλληλα, παρατηρείται μία επιπλέον κατά φύλο διαφοροποίηση μεταξύ των δύο αγορών εργασίας. Στην περιοχή της Ηλείας οι γυναίκες μετανάστριες τείνουν να

απασχολούνται στη γεωργία (82% των γυναικών) ενώ αντίθετα, στην περιοχή της Ζακύνθου οι γυναίκες μετανάστριες καταγίνονται στον τουρισμό και στις υπηρεσίες (89% των απασχολούμενων γυναικών).

Η πολυαπασχόληση των συζύγων αφορά σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό τους άνδρες από ό,τι τις γυναίκες. Πιο συγκεκριμένα, το 15% των συζύγων στο Δήμο Βουπρασίας έχει δεύτερη απασχόληση σε σύγκριση με το 20% στο Δήμο Αρκαδίων, ποσοστά που αφορούν μόνο το 5% των απασχολούμενων γυναικών στην Ηλεία και το 16% στην περιοχή έρευνας της Ζακύνθου.

Σχεδόν τα δύο τρίτα των συζύγων των μεταναστών στο Δήμο Βουπρασίας απασχολούνται χωρίς να υπάγονται σε κάποιον ασφαλιστικό φορέα. Ακριβώς αντίθετη εικόνα παρουσιάζεται στο Δήμο Αρκαδίων όπου τα δύο τρίτα των συζύγων είναι ασφαλισμένοι. Το ποσοστό των ανασφάλιστων γυναικών είναι πολύ υψηλότερο στο Δήμο Βουπρασίας από ό,τι στο Δήμο Αρκαδίων. Ειδικότερα το 81% των γυναικών είναι ανασφάλιστες σε αντίθεση με το 38% του Δήμου Αρκαδίων. Αναφορικά με το ταμείο ασφάλισης και στις δύο περιοχές έρευνας το 34% ασφαλιζεται στον Ο.Γ.Α. και το 48% στο Ι.Κ.Α.

Οι εισοδηματικές διαφορές μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας επιβεβαιώνονται και όταν εξετάζεται το μέσο ετήσιο ατομικό εισόδημα των συζύγων. Έτσι, στην περιοχή έρευνας της Ηλείας το μέσο ετήσιο εισόδημα διαμορφώνεται στα 5.491 ευρώ και στο Δήμο Αρκαδίων σε υψηλότερα επίπεδα (6.518 ευρώ), όταν το μέσο ετήσιο εισόδημα και των δύο περιοχών είναι 6.143 ευρώ.

6.5 Απασχόληση παιδιών ερωτώμενων

Οκτώ στους δέκα έγγαμους μετανάστες που έχουν παιδιά, βρίσκονται στην Ελλάδα με την οικογένεια τους ή με μέλη της οικογένειάς τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι και στις δύο περιοχές έρευνας απασχολούνται και τα παιδιά των μεταναστών. Ειδικότερα, και στις δύο περιοχές έρευνας απασχολούνται 23 παιδιά των ερωτώμενων. Αν και ο αριθμός είναι μικρός για την εξαγωγή συμπερασμάτων,

μπορούν να αναδειχτούν ορισμένες τάσεις, που συμβάλουν στη διαμόρφωση μιας πιο ολοκληρωμένης εικόνας για τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης.

Η πλειοψηφία των απασχολούμενων παιδιών είναι Βούλγαροι (57%), το 43% είναι Αλβανοί, ενώ υπερτερούν αριθμητικά οι άνδρες (τρεις στους τέσσερεις). Μία πρώτη σημαντική διαφορά μεταξύ των εθνικών ομάδων είναι ότι η μέση ηλικία των παιδιών των Αλβανών μεταναστών είναι πολύ μικρότερη από ό,τι των Βούλγαρων (18,8 χρονών και 21,5 αντίστοιχα).

Δύο στους πέντε απασχολούνται στην γεωργία ενώ οι υπόλοιποι καταλαβαίνουν θέσεις στις κατασκευές ή στο τουρισμό. Χαρακτηριστικό είναι ότι και σε αυτή την περίπτωση τα παιδιά των Βούλγαρων μεταναστών τείνουν να ασχολούνται στη γεωργία, ενώ τα παιδιά των Αλβανών στις κατασκευές και στις υπηρεσίες. Ενδιαφέρον είναι και το γεγονός ότι μόνο ένα από το σύνολο των παιδιών πολυαπασχολείται.

Η πλειοψηφία των παιδιών των μεταναστών απασχολούνται σε γενικές γραμμές χωρίς ασφάλιση. Ειδικότερα, σχεδόν τρεις στους τέσσερεις απασχολούνται χωρίς ασφάλιση, γεγονός που αφορά κυρίως τους Βουλγάρους μετανάστες.

Αναφορικά με την ένταση της απασχόλησης, οι Βούλγαροι μετανάστες απασχολούνται κατά μέσο όρο 199 μέρες το χρόνο, ενώ οι Αλβανοί 187 μέρες. Το μέσο ετήσιο εισόδημα των Αλβανών διαμορφώνεται στα 5.904,5 ευρώ ενώ εκείνο των Βούλγαρων σε λίγο χαμηλότερα επίπεδα των 5.452,6 ευρώ.

Μία σημαντική παρατήρηση που προκύπτει από την επεξεργασία των στοιχείων είναι ότι η απασχόληση των παιδιών των Αλβανών μεταναστών συνδέεται περισσότερο την προσωρινή οικονομική στήριξη της οικογένειας που διαμένει στις περιοχές έρευνας. Όπως προκύπτει και από την ανάλυση των συνεντεύξεων, η μελλοντική εκπαίδευση των παιδιών εξακολουθεί να αποτελεί τον οικογενειακό στόχο. Αντίθετα, τα παιδιά των Βούλγαρων μεταναστών, οι οποίοι έχουν μικρότερη διάρκεια παραμονής στη χώρα, τείνουν να απασχολούνται με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας στη γεωργία, στοχεύοντας με τον τρόπο αυτό στην αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος.

6.6 Οι οικογένειες των μεταναστών στις περιοχές έρευνας

Έχοντας παρουσιάσει την εργασιακή κατάσταση των μεταναστών, των συζύγων τους και των παιδιών στις δύο περιοχές έρευνας, ενδιαφέρον έχει να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με τις οικογένειες των μεταναστών στις δύο περιοχές έρευνας. Όπως προαναφέρθηκε το 69,2% των μεταναστών είναι έγγαμοι εκ των οποίων το 78,9% βρίσκεται με τον/ την σύζυγο του στη χώρα (61,6% στην Ζάκυνθο και 38,4% στην Ηλεία). Ειδικότερα, και στις δύο περιοχές έρευνας διαμένουν και εργάζονται 88 μετανάστες με τις συζύγους τους.

Μία σημαντική παρατήρηση προκύπτει από την εξέταση της απασχόλησης του/ της συζύγου σε σύγκριση με αυτή του ερωτώμενου. Έτσι, πάνω από το ένα τέταρτο (26,1%) των απασχολούμενων ανδρόγυνων έχουν και οι δύο απασχόληση στη γεωργία. Χαρακτηριστικό είναι ότι αυτή η εργασιακή ταύτιση απαντάται μόνο στην περιοχή της Ηλείας. Αντίθετα, το 23,9% των απασχολούμενων ανδρόγυνων έχουν απασχόληση και οι δύο στον τουρισμό/ υπηρεσίες, γεγονός που συναντάται μόνο στην περιοχή της Ζακύνθου. Συνακόλουθα, το 30,7% συνδυάζει απασχόληση του ενός μέλους στις κατασκευές/ μεταποίηση και του άλλου στον τουρισμό, γεγονός που αφορά σχεδόν κατά αποκλειστικότητα την περιοχή της Ζακύνθου. Μικρότερα είναι τα ποσοστά των ανδρόγυνων που συνδυάζουν άλλους παραγωγικούς κλάδους. Μόνο το 10,1% συνδυάζουν γεωργία και απασχόληση στο τουρισμό ενώ το 3,4% και οι δύο έχουν απασχόληση στη μεταποίηση. Για το 5,7% παρατηρείται ο συνδυασμός απασχόλησης στη μεταποίηση και στη γεωργία.

Μία δεύτερη σημαντική παρατήρηση προκύπτει από την εξέταση του ασφαλιστικού καθεστώτος. Ειδικότερα, πάνω από το ήμισυ (55,7%) υπάγονται και οι δύο σε κάποιον ασφαλιστικό φορέα και στις δύο περιοχές έρευνας, γεγονός που αφορά κυρίως την περιοχή της Ζακύνθου (76,9%). Το 27,3% είναι ασφαλισμένος ένας εκ των δύο, γεγονός που αφορά την τους Αλβανούς μετανάστες. Αντίθετα, για το 17% κανένας εκ των δύο συζύγων δεν υπάγεται σε κάποιον ασφαλιστικό φορέα ένα φαινόμενο, που αφορά τους μετανάστες από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία στην περιοχή της Ηλείας. Με άλλα λόγια διαφαίνεται από τα παραπάνω, ότι στην περιοχή

της Ζακύνθου το ανδρόγυνο προσδοκά στη διατήρηση της ασφαλιστικής κάλυψης και των δύο μελών. Επιχειρώντας μία ερμηνεία, το γεγονός αυτό μπορεί να οφείλεται στις οικογενειακές στρατηγικές σε συνδυασμό με την θέση εργασίας που έχουν οι μετανάστες στην περιοχή. Πιο συγκεκριμένα, στην περιοχή της Ζακύνθου η σύζυγος συνήθως έχει απασχόληση στον τουρισμό (ξενοδοχεία/ εστίαση). Η δυνατότητα ασφαλιστικής κάλυψης από την εργασία παρέχει και τη δυνατότητα εγγραφής στο ταμείο ανεργίας κατά τη χειμερινή περίοδο, μία περίοδος κατά την οποία οι προοπτικές εύρεσης εργασίας είναι μειωμένες. Αντίθετα, ελλείπει ασφαλιστικής κάλυψης, τα νοικοκυριά αυτά θα αντιμετώπιζαν περισσότερες οικονομικές δυσκολίες κατά τη χειμερινή. Στο άλλο άκρο, τα ανδρόγυνα από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, που δεν προσβλέπουν και στην μελλοντική παραμονή τους στις περιοχές έρευνας, μειώνουν το κόστος διαμονής αλλά και το κόστος εργασίας τους, αποφεύγοντας την υπαγωγή τους σε κάποιον ασφαλιστικό φορέα.

Εξετάζοντας το οικογενειακό εισόδημα, το 12,5% των ανδρόγυνων έχει εισόδημα μικρότερο από 10.000 ευρώ, το 29,5% μεταξύ 10.000 και 15.000 ευρώ, το 28,4% μεταξύ 15.000 και 20.000 και το 29,5% πάνω από 20.000 ευρώ. Όπως είναι αναμενόμενο τα ζευγάρια με εισόδημα μικρότερο από 10.000 ευρώ είναι κυρίως αυτά στα οποία και οι δύο εργάζονται στη γεωργία. Αντίθετα, ο συνδυασμός κλάδων στην εργασία των μελών, δηλαδή εάν συνδυάζονται απασχολήσεις στη μεταποίηση και στον τουρισμό προσφέρουν υψηλότερα εισοδήματα.

6.7 Συνθήκες Στέγασης

Η πλειοψηφία των μεταναστών και στις δύο περιοχές έρευνας νοικιάζει την κατοικία του (87%) και ένα πολύ μικρό ποσοστό (2%) έχει αγοράσει κατοικία στην περιοχή, ενώ το 9% φιλοξενείται σε συγγενείς/ γνωστούς.

Διαπιστώνονται διαφοροποιήσεις στις συνθήκες στέγασης τόσο μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας όσο και μεταξύ των διαφορετικών εθνικών ομάδων των μεταναστών. Πιο συγκεκριμένα, στο Δήμο Βουπρασίας, το 56% των ερωτώμενων

διαμένει σε μονοκατοικία, το 30% σε διαμέρισμα, ενώ το 14% σε μη κανονικές κατοικίες, όπως για παράδειγμα σε κατάλυμα που τους παρέχει ο εργοδότης ή σε τροχόσπιτα, τολ. Στην νησιωτική περιοχή έρευνας, αντίθετα, μόνο το 6% των μεταναστών διαμένει σε μη κανονικές κατοικίες, πάνω από το ήμισυ σε μονοκατοικίες και το 42% των ερωτώμενων σε διαμέρισμα.

Συγκρίνοντας τις συνθήκες στέγασης των Αλβανών μεταναστών με τις αντίστοιχες των υπολοίπων εθνικοτήτων στις περιοχές έρευνας διαπιστώνεται ότι αυτές είναι βελτιωμένες για τους Αλβανούς μετανάστες. Η διαφοροποίηση σχετίζεται με το είδος της κατοικίας και με τις βασικές παροχές που αυτή παρέχει. Έτσι, και στις δύο περιοχές έρευνας μόνο το 7% των Αλβανών διαμένει σε μη – κανονικές κατοικίες σε αντίθεση με το 22% των Βουλγάρων και το 50% των Ρουμάνων. Παράλληλα, αν και η πλειοψηφία (88%) των Μπανγκλαντεσιανών αναφέρει ότι μένει σε μονοκατοικία, η ποιότητα αυτής δεν είναι καλή, ενώ συχνά παρατηρείται η συγκατοίκηση με συμπατριώτες με σκοπό τη μείωση του κόστους ενοικίασης.

Παρατηρείται μία διαφοροποίηση σχετικά με τις βασικές παροχές των κατοικιών μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας. Ειδικότερα, στο Δήμο Βουπρασίας η κατοικία διαθέτει ηλεκτρικό για το 96% των ερωτώμενων, ενώ το 65% διαθέτει ζεστό νερό, το 68% εσωτερική τουαλέτα, το 26% κεντρική θέρμανση και το 17% διαθέτει ψύξη/ θέρμανση. Στο Δήμο Αρκαδίων, η κατοικία διαθέτει ηλεκτρικό για το 100% των μεταναστών, ενώ το 95% διαθέτει ζεστό νερό, το 97% εσωτερική τουαλέτα, το 41% κεντρική θέρμανση και το 35% διαθέτει ψύξη/ θέρμανση. Και στις δύο περιοχές έρευνας οι Αλβανοί μετανάστες διαμένουν σε κατοικίες με περισσότερες παροχές σε σχέση με τις υπόλοιπες εθνικότητες.

Οι διαφορές στην ποιότητα των κατοικιών μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας αποτυπώνονται και στο βαθμό ευχαρίστησης των μεταναστών από αυτές. Έτσι, το 18% των μεταναστών στην περιοχή της Ζακύνθου αναφέρει ότι είναι “λίγο” ή “καθόλου” ευχαριστημένοι από την κατοικία. Αντίθετα, στην περιοχή της Ηλείας το ποσοστό αυτό ξεπερνά το ένα τρίτο των μεταναστών (34%). Συνακόλουθα, το 16% των ερωτώμενων στο Δήμο Βουπρασίας θεωρεί την τωρινή κατοικία “χειρότερη” ή “πολύ

χειρότερη” σε σύγκριση με τις προηγούμενες κατοικίες που διέμεναν στη χώρα, ενώ το ποσοστό αυτό διαμορφώνεται στο 23% στο Δήμο Αρκαδίων.

Στις δύο περιοχές έρευνας διαπιστώνεται ότι οι Αλβανοί μετανάστες, οι οποίοι είναι περισσότερα χρόνια στην Ελλάδα και συνήθως με την οικογένειά τους, προσβλέπουν στη βελτίωση των συνθηκών διαμονής με τη πάροδο του χρόνου. Σε αυτό συμβάλλουν και τα υψηλότερα εισοδήματα που έχουν – σε σύγκριση με τις υπόλοιπες εθνικότητες – εισοδήματα που οφείλονται στη βελτιωμένη εργασιακή τους θέση στις τοπικές αγορές εργασίας.

“[Στην αρχή] τίποτα, δεν είχαμε τίποτα. Πήρα τον αδερφό μου, τον ανιψιό μου...μέναμε όλοι μαζί. Είχαμε τρία δωμάτια, εγώ έμενα με τη γυναίκα μου σε ένα δωμάτιο τα παιδιά μαζί μας. (...) Μετά άλλαξα σπίτι (...) Είναι τρίτη σπίτι, από τη στιγμή που ήρθα με την οικογένεια, είναι τρίτη σπίτι (...) είναι πιο καλύτερο, είναι πρώτη σπίτι που έχουμε με θέρμανση μέσα, με καλοριφέρ, δεν είχα στα άλλα καλοριφέρ ” (Συνέντευξη 1^η ,Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

Αντίθετα, οι Βούλγαροι και οι Μπαγκλαντεσιανοί μετανάστες, που έχουν έρθει πιο πρόσφατα στη χώρα, τείνουν να μένουν σε μη κανονικές κατοικίες ή σε κατοικίες με λιγότερες παροχές προσβλέποντας με τον τρόπο αυτό στη μείωση του κόστους διαβίωσης. Η διαπίστωση αυτή αναδεικνύεται από τους μετανάστες που έχουν εγκατασταθεί με τις οικογένειες τους στις περιοχές έρευνας, αλλά και από την ίδια την τοπική κοινωνία, όπως εκφράζεται από την τοπική αυτοδιοίκηση, στην περιοχή της Ηλείας.

“[Ε]πειδή οι ευρωπαίοι ήρθαν πιο νωρίς έχουν βελτιώσει κατά πολύ τις συνθήκες διαβίωσης. Μένουν μόνιμα εδώ, έχουν νοικιάσει σπίτια. Αυτοί που έρχονται να δουλέψουν τρεις μήνες και το τελευταίο ευρώ θα το γυρίσουν στην πατρίδα τους, μένουν σε καλύβες” (Συνέντευξη 2^η Δ. Βουπρασίας)

Διαφαίνεται συνεπώς ότι οι συνθήκες στέγασης των ερωτώμενων στις δύο περιοχές έρευνας σχετίζονται με τα μεταναστευτικά σχέδια του μετανάστη. Με άλλα λόγια, οι

μετανάστες που προσβλέπουν στην αύξηση του εισοδήματος και στη μελλοντική επιστροφή τους στην χώρα καταγωγής δεν επενδύουν στη βελτίωση των στεγαστικών συνθηκών. Στον αντίποδα είναι οι μετανάστες που επιθυμούν να παραμείνουν στην Ελλάδα οι οποίοι επενδύουν στη διαμόρφωση καλύτερων συνθηκών στέγασης στις περιοχές έρευνας.

6.8 Εμβάσματα και κατανάλωση

Σχεδόν τα δύο τρίτα των μεταναστών στις περιοχές έρευνας στέλνουν κάποιο χρηματικό ποσό στις χώρες καταγωγής τους χρησιμοποιώντας είτε τα επίσημα δίκτυα (π.χ. τις εταιρείες μεταφοράς εμβασμάτων και τις υπηρεσίες των τραπεζών) ή μέσω άτυπων δικτύων, όπως οι συγγενείς και οι φίλοι. Η αποστολή εμβασμάτων καθώς και το ύψος τους διαφοροποιείται μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας (Πίνακας 8), ανάλογα με την οικογενειακή κατάσταση και τον τόπο διαμονής της οικογένειας καθώς και της περιοχής (αστικής/ αγροτικής) από όπου προέρχονται οι μετανάστες.

Πίνακας 8. Μέσο ετήσιο ποσό εμβασμάτων κατά εθνικότητα

<i>Περιοχή έρευνας</i>	<i>Χώρα καταγωγής</i>	<i>Ύψος εμβάσματος</i>	<i>N</i>	<i>Τυπική απόκλιση</i>
Δ.Βουπρασίας	<i>Αλβανία</i>	2.334,0	50	2.021,0
	<i>Υπόλοιπες Χώρες</i>	2.416,7	6	1.908,3
	Σύνολο	2.342,9	56	1.992,6
Δ. Αρκαδίων	<i>Αλβανία</i>	2.887,2	39	2.066,4
	<i>Υπόλοιπες Χώρες</i>	2.833,9	31	1.796,1
	Σύνολο	2.863,6	70	1.937,8

Πηγή: Έρευνα Πεδίου.

Συγκρίνοντας τις δύο περιοχές έρευνας, διαφαίνεται ότι οι μετανάστες που διαμένουν στο Δήμο Βουπρασίας τείνουν σε μεγαλύτερο βαθμό να στέλνουν εμβάσματα στη χώρα καταγωγής τους από ό,τι οι ερωτώμενοι στο Δήμο Αρκαδίων. Πιο συγκεκριμένα, το 56% των ερωτώμενων στην περιοχή έρευνας της Ηλείας αποστέλλει κάποιο

χρηματικό ποσό στην χώρα προέλευσης σε αντίθεση με το 44% στη νησιωτική περιοχή.

Και στις δύο περιοχές έρευνας το 42% των ερωτώμενων στέλνει ετησίως λιγότερα από 2.000 ευρώ, πάνω από το ένα τρίτο (37%) αποστέλλει μεταξύ 2.000 και 4.000 ευρώ, το 13% μεταξύ 4.000 και 6.000 ευρώ ενώ μόνο το 8% πάνω από 6.000. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι το μέσο ετήσιο χρηματικό ποσό των εμβασμάτων διαμορφώνεται σε υψηλότερα επίπεδα στο Δήμο Αρκαδίων από ό,τι στο Δήμο Βουπρασίας, χωρίς όμως να παρατηρούνται σημαντικές αποκλίσεις όσον αφορά το ύψος των εμβασμάτων μεταξύ των διαφορετικών εθνικοτήτων.

Και στις δύο περιοχές έρευνας οι έγγαμοι μετανάστες αποστέλλουν σε μικρότερο βαθμό κάποιο χρηματικό ποσό στην πατρίδα (56,3%) σε σύγκριση με τρεις στους τέσσερεις άγαμους ερωτώμενους (74,6%). Παράλληλα, η οικογενειακή κατάσταση φαίνεται να επηρεάζει το ύψος των εμβασμάτων. Έτσι, οι έγγαμοι μετανάστες στέλνουν κατά μέσο όρο 2.511,4 ευρώ ετησίως σε αντίθεση με 2.835,1 ετησίως που στέλνουν οι άγαμοι μετανάστες.

Πιο πλήρης εικόνα σχηματίζεται όταν εξετάζεται ο τόπος διαμονής της οικογένειας για την αποστολή εμβασμάτων στη χώρα καταγωγής. Ο τόπος διαμονής της οικογένειας έχει επισημανθεί στη βιβλιογραφία ως παράγοντας που επιδρά στην αποστολή και στο ύψος των εμβασμάτων των μεταναστών στην Ελλάδα (Lianos and Pseiridis 2011). Ειδικότερα, το 41,1% των μεταναστών που διαμένει με την οικογένεια του στην Ελλάδα, στέλνει κάποιο χρηματικό ποσό στην πατρίδα, ενώ το ποσό αυτό διπλασιάζεται όταν η οικογένεια βρίσκεται στην χώρα καταγωγής (86,2%) ή όταν 'μοιράζεται' μεταξύ χώρας αποστολής και Ελλάδας (88,9%). Συνακόλουθα, οι μετανάστες στέλνουν κατά μέσο όρο 3.112,5 ευρώ ετησίως στην περίπτωση που η οικογένεια βρίσκεται στη χώρα προέλευσης, 2.906,3 ευρώ όταν αυτή 'μοιράζεται' μεταξύ χώρας υποδοχής και αποστολής και 1.979,5 ευρώ ετησίως όταν διαμένει στην Ελλάδα. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι μετανάστες των οποίων η οικογένεια βρίσκεται στην χώρα καταγωγής τείνουν να στέλνουν μεγαλύτερο ποσό εμβασμάτων, εμβάσματα όμως που δεν αποστέλλονται μόνο στην 'πυρηνική' οικογένεια του μετανάστη (σύζυγος/ παιδί) αλλά και στη διευρυμένη (στους γονείς τους, στα

αδέλφια τους κ.λπ.). Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται και στο υψηλό ποσοστό των άγαμων ερωτώμενων που αποστέλλει κάποιο χρηματικό ποσό στην πατρίδα του. Από την άλλη, όταν η οικογένεια διαμένει στην Ελλάδα, το αυξημένο κόστος διαβίωσης μειώνει το διαθέσιμο εισόδημα σε σύγκριση με την προηγούμενη ομάδα με αποτέλεσμα αν και εξακολουθούν να αποστέλλουν κάποιο ποσό αυτό είναι μειωμένο. Σε κάθε περίπτωση όμως η επιθυμία της οικονομικής ενίσχυσης των μελών της οικογένειας του μετανάστη παραμένει έντονη.

“Ο μετανάστης [χωρίς οικογένεια στην Ελλάδα] έχει μία οικογένεια πάνω [στην χώρα καταγωγής]. Δεν υπάρχει μετανάστης χωρίς οικογένεια, είτε είναι δικιά του, είτε είναι.. γιατί και οι γονείς οικογένεια είναι, άσχετα ότι είναι εκεί πάνω και γιατί είναι άνεργοι” (Συνέντευξη 9^η Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Βασικοί λόγοι αποστολής των εμβασμάτων είναι η οικονομική ενίσχυση της οικογένειας (88%) και η αγορά/ επισκευή της κατοικίας στην χώρα προέλευσης ή/και η ανάληψη κάποιας μορφής επένδυσης (10%) (π.χ. κατασκευή θερμοκηπίου).

Συνοπτικά, δεν θα πρέπει να υποτιμάται ο ρόλος των εμβασμάτων στην οικονομική ενίσχυση των οικογενειών, αλλά και στη γενικότερη στήριξη των τοπικών οικονομικών στις χώρες προέλευσης. Η παρατήρηση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την στήριξη των αγροτικών νοικοκυριών στις χώρες καταγωγής. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 61% των μεταναστών που στέλνουν κάποιο χρηματικό ποσό στην πατρίδα τους κατάγεται από αγροτικές περιοχές.

Η καταναλωτική συμπεριφορά των μεταναστών διαφοροποιείται μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας αλλά και μεταξύ των διαφορετικών εθνικών ομάδων. Στην περιοχή έρευνας της Ηλείας το 26% των ερωτώμενων έχει αγοράσει αυτοκίνητο, ενώ στην νησιωτική περιοχή της Ζακύνθου, το ποσοστό αυτό αυξάνεται σε 65%. Επιπλέον, στο Δήμο Αρκαδίων το 30% έχει αγοράσει έπιπλα ενώ στην περιοχή της Ηλείας το ποσοστό αυτό μειώνεται στο μισό. Σε σύγκριση με τις υπόλοιπες εθνικότητες η μακρά παραμονή των Αλβανών μεταναστών στις περιοχές έρευνας, η οικογενειακή δομή της μετανάστευσης και η επιθυμία βελτίωσης της κοινωνικοοικονομικής τους θέσης συμβάλλει στην αλλαγή της καταναλωτικής συμπεριφοράς με τη πάροδο του χρόνου.

“[Π]ήραμε τότε κουζίνα και ψυγείο. Το ψυγείο το πήρα μεγάλο 800 ευρώ. Άλλαξε τότε η ζωή μας καταλαβαίνετε, δεν τα είχαμε αυτά. Στην Αλβανία μπορεί να είχε σε ένα δήμο ένας άνθρωπος ”(Συνέντευξη 1^η, Αλβανός Δ. Βουπρασίας)

“[Στην αρχή] είχα ποδήλατο και δεν μπορούσα, χειμώνα έβρεχε, πήρα ένα μηχανάκι κόκκινο. Το πήρα στη Νέα Μανολάδα 170 χιλιάρικα. Από αυτό μετά πήρα το αμάξι” (Συνέντευξη 1^η, Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

Η μεταβολή στην καταναλωτική συμπεριφορά των Αλβανών δεν αφορά μόνο τα διαρκή αγαθά, αλλά επεκτείνεται και στην αγορά κατοικίας στην Ελλάδα (3%), ή οικοπέδου (3%), ενώ χωράφι έχει αγοράσει μόνο ένας Αλβανός στην περιοχή της Ηλείας.

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι πάνω από το ένα τρίτο των μεταναστών (34%) έχει αγοράσει σπίτι στην χώρα καταγωγής του. Μία σημαντική διαφοροποίηση ωστόσο μεταξύ των εθνικών ομάδων είναι ότι οι μετανάστες των υπολοίπων χωρών (από τη Βουλγαρία, την Ρουμανία και το Μπαγκλαντές) που έχουν αγοράσει σπίτι στην χώρα προέλευσης τείνουν να συνδυάζουν την αγορά αυτή με τη μελλοντική επιστροφή τους (δύο στους τρεις ερωτώμενους). Αντίθετα, η αγορά κατοικίας στην Αλβανία δε σχετίζεται σε κάθε περίπτωση με την μελλοντική επιστροφή των μεταναστών. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 32% των Αλβανών που έχουν αγοράσει σπίτι στην χώρα τους επιθυμεί να επιστρέψει μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, ενώ το 45% επιθυμεί να μείνει στην Ελλάδα στο μέλλον.

“[Ε]χω φτιάξει ένα σπίτι πέρα. Πού να πάω διακοπές πάω, μένω στο σπίτι το δικό μου. (...) Στο Δυρράχιο, έχω φτιάξει ένα σπίτι, διώροφο σπίτι. Έχω τέσσερα στρέμματα. Δικό μου σπίτι. Που πάω να κάτσω δεκαπέντε μέρες, ένα μήνα ξέρω ‘γω, πάω στο σπίτι μου” (Συνέντευξη 6^η, Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

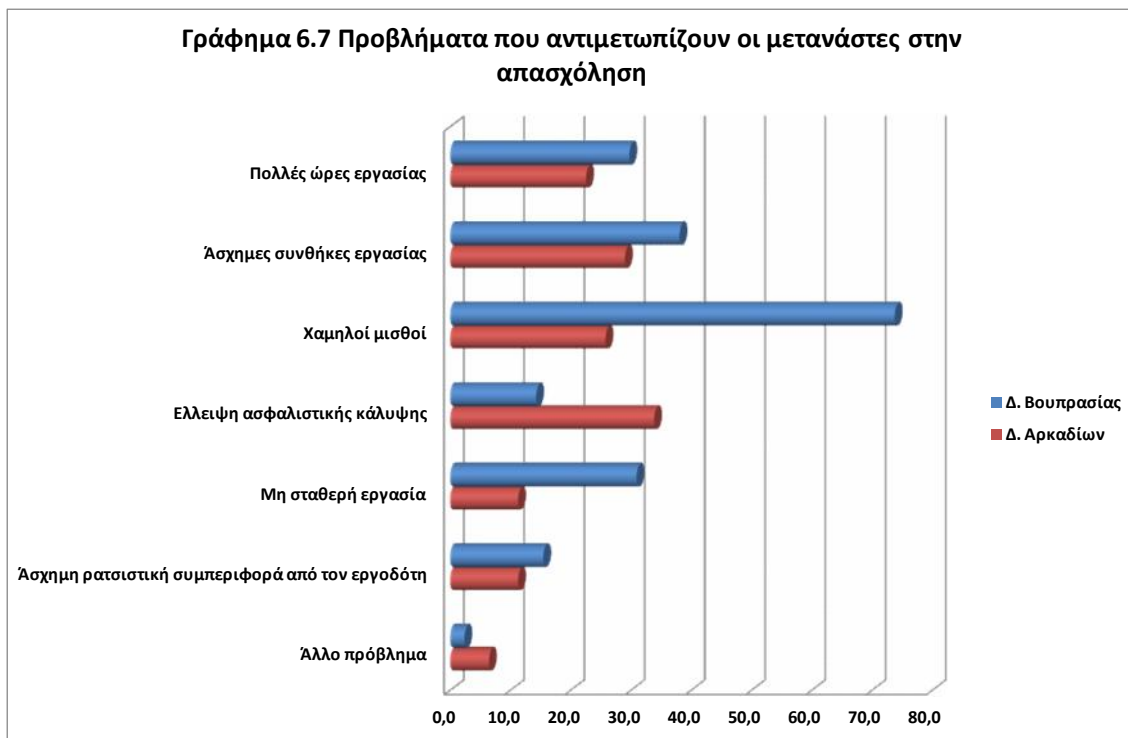
Με άλλα λόγια, παρά το γεγονός ότι οι Αλβανοί μετανάστες που έχουν αγοράσει σπίτι στη χώρα τους, διαμένουν ήδη αρκετά χρόνια στην Ελλάδα με την οικογένειά τους (84%), προσβλέπουν όμως στη βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής τους θέσης και

στην χώρα προέλευσης ακόμα και αν δεν προσβλέπουν σε κάποια μελλοντική επιστροφή τους.

6.9 Προκλήσεις και προοπτικές ένταξης των μεταναστών

Μέχρι στιγμής η ανάλυση του εμπειρικού υλικού καταδεικνύει τη δυναμική που έχουν αποκτήσει οι μεταναστευτικές ροές στις περιοχές έρευνας, τονίζοντας παράλληλα τις διαφοροποιήσεις που εμφανίζουν οι μετανάστες μεταξύ των δύο περιοχών, αν ληφθούν υπόψη μια σειρά από κοινωνικό δημογραφικά χαρακτηριστικά. Οι διαφοροποιήσεις όμως μεταξύ των εθνικών ομάδων αναδεικνύονται και όταν εξετάζονται οι ίδιες οι απόψεις και τα ζητήματα που τους απασχολούν στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής.

Και στις δύο περιοχές έρευνας οι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι αντιμετωπίζουν ορισμένα προβλήματα σχετικά με την εργασία τους. Το είδος ωστόσο των προβλημάτων διαφοροποιείται μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας και μεταξύ των εθνικών ομάδων (Γράφημα 6.7). Έτσι, στο Δήμο Βουπρασίας το 74% αναφέρει ως βασικό πρόβλημα το ύψος των μισθών, το 38% τις άσχημες συνθήκες εργασίας, το 31% την έλλειψη σταθερής απασχόλησης και το 14% τη μη καταβολή των ενσήμων και την έλλειψη κοινωνικής ασφάλισης. Υπάρχουν παράλληλα ορισμένες διαφορές μεταξύ των εθνικοτήτων. Αν και όλοι οι μετανάστες υπογραμμίζουν ότι οι χαμηλοί μισθοί αποτελούν σημαντικό πρόβλημα, η ιεράρχηση και η σημαντικότητα διαφοροποιείται στα υπόλοιπα προβλήματα.

Πηγή: Έρευνα πεδίου

Οι Αλβανοί μετανάστες προβάλλουν τις άσχημες συνθήκες απασχόλησης και τις πολλές ώρες εργασίας. Αντίθετα, για τους Μπαγκλαντεσιανούς η μη καταβολή των ενσήμων συνιστά σημαντικότερο πρόβλημα, ενώ για τους Βούλγαρους μετανάστες η έλλειψη σταθερής απασχόλησης. Αντίθετα, στην νησιωτική περιοχή έρευνας παρατηρείται διαφορετική, σε σύγκριση με το Δήμο Βουπρασίας, ιεράρχηση μεταξύ των προβλημάτων. Έτσι, το 37% τονίζει ότι σημαντικό πρόβλημα αποτελεί η μη καταβολή των ενσήμων και η έλλειψη ασφάλισης στην εργασία, το 34% τις άσχημες συνθήκες απασχόλησης και το μόνο το 27% τους χαμηλούς μισθούς.

Η εξέταση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στην Ελλάδα, οδηγεί σε ορισμένες ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σχετικά με τις προκλήσεις ένταξης τους στις τοπικές κοινωνίες. Έτσι, το αυξημένο κόστος ζωής συνιστά ένα από τα βασικά προβλήματα για το 38,3% των μεταναστών στη νησιωτική περιοχή, ενώ στην περιοχή της Ηλείας το ποσοστό αυτό διαμορφώνεται στο 57,6%. Ακολουθεί ο 'ρατσισμός', ένα ζήτημα που υπογραμμίζεται περισσότερο στην περιοχή της Ζακύνθου (29,8%) από ό,τι στο Δήμο Βουπρασίας (17,4%). Αντίθετα, η ανεργία δεν

φαίνεται να αποτελεί σημαντικό πρόβλημα στη νησιωτική περιοχή, καθώς μόνο το 5,3% το μεταναστών προβάλλει τη δυσκολία εύρεσης απασχόλησης ως πρόβλημα. Στην αντίποδα, στην περιοχή της Ηλείας το ποσοστό αυτό σχεδόν τριπλασιάζεται, γεγονός που συνδέεται με τις λιγότερες ευκαιρίες απασχόλησης που υπάρχουν στην περιοχή.

Το βασικότερο όμως πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες και στις δύο περιοχές έρευνας αποτελούν η νομιμοποίηση και η γραφειοκρατία στην έκδοση των νομιμοποιητικών εγγράφων. Και στην περίπτωση αυτή υπάρχουν διαφορές μεταξύ των δύο περιοχών. Έτσι, τα δύο τρίτα των μεταναστών στην Ηλεία ιεραρχούν τη 'νομιμοποίηση' ως το βασικότερο πρόβλημα, ενώ το ποσοστό αυτό στη Ζάκυνθο εκσφενδονίζεται στο 92,6%.

Από την επεξεργασία των συνεντεύξεων προκύπτει ότι οι προοπτικές ένταξης των μεταναστών στις περιοχές έρευνας προσκρούουν – σε πολλές περιπτώσεις – στις γραφειοκρατικές δυσχέρειες κατά τη διαδικασία νομιμοποίησης και στην έλλειψη θεσμικού πλαισίου ή στην ελλιπή εφαρμογή του. Η 'νομιμοποίηση' όπως αναφέρουν επηρεάζει την απασχόληση τους στις περιοχές έρευνας (ποιες εργασίες μπορούν να κάνουν), την επαγγελματική κινητικότητα και αυτοαπασχόληση, την δυνατότητα της οικογενειακής συνένωσης και τις οικογενειακές στρατηγικές και τα μελλοντικά μεταναστευτικά σχέδια και τέλος την θεσμική ένταξή τους στη χώρα.

Η δυνατότητα να διαμένουν νόμιμα στην περιοχή αποτέλεσε το πρώτο 'εισιτήριο' εύρεσης καλύτερης απασχόλησης. Όπως θυμούνται οι πρώτοι μετανάστες που ήρθαν στην περιοχή, μετά την πρώτη νομιμοποίηση οι μετανάστες μπορούσαν να βρουν καλύτερη εργασία, και να αναπτύξουν πιο στενές σχέσεις με την τοπική κοινωνία:

"[Κ]αι από τότε άρχισε να αλλάξει πολύ πράγμα. Με τις καταθέσεις τα χαρτιά οι άνθρωποι άρχισαν να δείχνουνε κάτι ποιος είναι πως μπορεί να δουλεύουμε, πού μπορεί να δουλεύουμε. Να πιάσουμε κάτι καλύτερο. Γιατί ο άλλος ήταν μάστορας ή γεωπόνος κι έμενε μες στο καλύβι, δεν μπορούσε να βγει έξω να ψάχνει κάτι καλύτερο, ή να κάτσει με εσένα με κάθε άνθρωπο να συζητήσει τι να κάνει, τι μπορεί να κάνει. Αυτό το πράγμα με τα χαρτιά αλλάξανε πάρα πολύ πράγμα και για μας και για τους

ντόπιους εδώ. Γιατί κι αυτοί δεν φοβότανε, μας παίρνανε [στη] δουλειά και δεν είχαμε πρόβλημα” (Συνέντευξη 1^η, Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

Η δυνατότητα νόμιμης παραμονής και εργασίας και συνεπακόλουθη δυνατότητα εύρεσης καλύτερης απασχόλησης, συνέβαλαν στην παραμονή και εγκατάσταση στις περιοχές έρευνας.

“Όλα παίζουν ρόλο, αλλά το μεγαλύτερο ήταν τα χαρτιά [η νομιμοποίηση] ... τους έκανε πιο σίγουροι για το αύριο, δηλαδή πιο ... Γιατί ο άλλος δεν ήτανε [σε περιορισμό...] για να βγει απ’ το σπίτι μην τον πιάσει η αστυνομία. Έτσι; Τώρα που έχει τα χαρτιά θα πήγαινε για δουλειά. Πιο εύκολα. Και χωρίς φόβο. Και ήξερε ότι θα γυρίσει και να νοικιάσει σπίτι πιο εύκολα, γιατί έχει χαρτιά νόμιμα, δηλαδή αν πάει να νοικιάσει και δεν έχει χαρτιά, δεν του δίνει ο άλλος [το σπίτι]” (Συνέντευξη 3^η Σύριος, Δ. Λεχαινών).

Εντούτοις, η ένταξη μέσω της νόμιμης εγκατάστασης και εργασίας σκοντάφτει στις γραφειοκρατικές δυσχέρειες και στις υψηλές απαιτήσεις του θεσμικού πλαισίου για τη διασφάλιση της νομιμότητας και της οικογενειακής συνένωσης και κατά συνέπεια επηρεάζει τις εργασιακές επιλογές και τη δυνατότητα αυτοαπασχόλησης των μεταναστών.

“[Ε]γώ σκέφτομαι να φτιάξω σπίτι και να ζω στην Ελλάδα. Αλλά από τη στιγμή που έχω τόσα προβλήματα με τα χαρτιά μου άμα μπορούσα να είκα πιο εύκολα... Για όλους τους μετανάστες δεν λέω μόνο για τους Αλβανούς, για όλους τους μετανάστες και στην Αμερική και παντού, άμα είκανε για να πάρω διαβατήριο ελληνικό ή ταυτότητα σαν να είμαι Έλληνας, επειδή ζω τη Ελλάδα, αγαπάω τη Ελλάδα, τρώω εδώ, είναι όλη μου η ζωή, είναι όλη μου η ζωή. Να είκανε μια ευκολία για τα χαρτιά εγώ θα μπορούσα να κάνω πολλά περισσότερα. Κι αυτά τα έξοδα δεν είναι για την Αλβανία, αυτά τα έξοδα είναι για την Ελλάδα γιατί θα τα έκανα εδώ στην Ελλάδα, θα άνοιγα μια δουλειά, μια επικείρηση που δεν θα ήτανε

κρίσιμη για την Αλβανία αλλά για την Ελλάδα. Γιατί την επικείρηση θα την άνοιγα εδώ στην Ελλάδα” (Συνέντευξη 12^η Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Πρέπει να σημειωθεί επιπλέον ότι μία από τις απαιτήσεις του θεσμικού πλαισίου για την απόκτηση της άδειας παραμονής αποτελεί και η συγκέντρωση 150 ενσήμων στο έτος. Πολλοί είναι όμως οι μετανάστες που αναφέρουν ότι οι περισσότεροι εργοδότες δεν καταβάλουν τα απαιτούμενα ένσημα με αποτέλεσμα να κινδυνεύουν να εκπέσουν της νομιμότητας ή/και να μην μπορέσουν συγκεντρώσουν τις προϋποθέσεις οικογενειακής συνένωσης. Έτσι αναγκάζονται οι ίδιοι πλέον να αγοράζουν την νόμιμη παραμονή τους στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται:

“Εδώ σου ζητάνε, εγώ που είμαι στον ΙΚΑ, σου ζητάνε εκατόν πενήντα ένσημα το χρόνο. Δεν βγαίνεις. Απ’ τη μία βρέχει, απ’ την άλλη είναι αργία, απ’ την άλλη είναι Κυριακή, μετά τρέχεις με τα χαρτιά, ο εργοδότης δεν σου κολλάει όλα τα ένσημα, και έτσι πάει λέγοντας. [Οπότε] αναγκάζεσαι ή να αγοράσεις ή να πας να κάνεις καταγγελία στον εργοδότη και να τον πας μέσα. Δεν υπάρχει άλλη λύση. Καλά αυτό το πρόβλημα υπάρχει παντού. Είτε στη Ζάκυνθο, είτε στην Αθήνα, είτε στη Θεσσαλονίκη που έχω κάτι ξαδέλφια εκεί, το ίδιο πρόβλημα. Και σου ζητά μετά για οικογενειακή συνένωση, σου λέει η φορολογική δήλωση στα δύο τελευταία χρόνια να’ ναι δέκα τετρακόσια και το άλλο πάνω από έντεκα. Από πού να βγούνε όλα αυτά; ...Οι απαιτήσεις του νόμου, η διαδικασία. Ζητάνε πάρα πολλά. Τα δικαιολογητικά είναι... Δεν τα φτάνεις δηλαδή. ... Τα ένσημα. Θα δουλέψεις είκοσι πέντε μέρες, θα σου κολλήσει δέκα – δώδεκα. Και η απάντηση του εργοδότη είναι άμα θες. Γιατί υπάρχουνε.. Άμα δεν θες πήγαινε αλλού, άμα θες” (Συνέντευξη 9^η Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Σε τελευταία ανάλυση η νομιμοποίηση μετατρέπεται για τους μετανάστες από μία τυπική γραφειοκρατική διαδικασία σε έναν συνεχιζόμενο αγώνα δρόμου.

“Τα παράβολα είμαστε εντάξει, τα πληρώνουμε, πόσα μας γυρεύεις κύριε, τα παίρνεις. Ένσημα μας γυρεύεις 151 ένσημα, τα βγάζουμε με τη ψυχή στα δόντια. Τη δουλειά δεν τη φοβόμαστε, δουλεύουμε. Γιατί λοιπόν μας

ταλαιπωρείς με τα χαρτιά έτσι; Τρέμει η ψυχή μας, δεν ξέρουμε σε ποιά πόρτα να χτυπάμε” (Συνέντευξη 11^η Αλβανίδα, Δ. Αρκαδίων)

Και έτσι τα μελλοντικά σχέδια των μεταναστών και η ενδεχόμενη μόνιμη παραμονή τους στη χώρα επηρεάζονται άμεσα από τη διαδικασία νομιμοποίησης.

“Και προσπαθούμε όσο μπορούμε να αποκτήσουμε τη ζωή, όχι για μας, εμείς το μέλλον μου, ας είμαι τριάντα χρονώ, εγώ δεν προβλέπω το μέλλον μου, για το παιδί μου. Αν θα έχω συνέπεια να έχω το δικαίωμα αύριο μεθαύριο θα αγοράσω ένα οικόπεδο. Να είμαι νόμιμος όμως εδώ, όχι να είμαι κάθε ένα χρόνο να είμαι, κάθε δύο χρόνια να είναι ανανέωση τα χαρτιά μου, να είναι ξέρω εγώ δεν ζητάμε το αόριστο που λέμε, ας είναι δέκα χρόνια, ας είναι πέντε χρόνια, τουλάχιστον να ξέρουμε που είμαστε νόμιμοι. Γιατί εγώ αν πάω να φτιάξω ένα σπίτι εδώ που θα ξέρω αν αύριο θα είναι δικό μου ή δεν θα είναι. Θα μου πει ξέρεις κάτι κύριε; ο νόμος, αυτή η διορία που είχαμε τα χαρτιά για τους αλλοδαπούς τέλειωσε. Τώρα έχετε το δικαίωμα να πάτε στην χώρα σας. Αυτό είναι που δεν μπορούμε και εμείς ..Γιατί ο καθένας μας θέλει μία σιγουριά για να κάνει κάτι ” (Συνέντευξη 7^η Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Ένα ζήτημα που φαίνεται ότι επηρεάζει τις προοπτικές ένταξης των μεταναστών και υπογραμμίζεται από τους μετανάστες και στις δύο περιοχές, είναι το φαινόμενο των νέων μεταναστευτικών ροών. Έτσι, και αντίθετα με τις απόψεις και τους φόβους που εκφράζονται συχνά ότι “οι μετανάστες ανταγωνίζονται τους ντόπιους και θα κλέψουν τις δουλειές” αναδεικνύεται στις συνεντεύξεις ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ των ίδιων των μεταναστών στις τοπικές αγορές εργασίας, ανταγωνισμός που εντείνεται από τα συνεχιζόμενα ρεύματα μεταναστών. Όπως διαφαίνεται οι δυνατότητες εύρεσης απασχόλησης σχετίζονται με το μέγεθος της μεταναστευτικής κοινότητας στην περιοχή, και, αυξανόμενου του μεγέθους της, μειώνονται οι ευκαιρίες για τους ‘παλαιότερους’ μετανάστες.

“Έχουν στριμώξει [τα πράγματα και δεν υπάρχουν δουλειές] πάρα πολύ, ναι. Έχουν στριμώξει πάρα πολύ... είναι και πολλοί νομίζω οι μετανάστες εδώ πέρα. Πιο πολλοί” (Συνέντευξη 9^η, Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Η ‘άτυπη’ σύγκρουση μεταξύ των μεταναστών δεν αφορά ωστόσο μόνο τις ευκαιρίες απασχόλησης τους στις περιοχές, αλλά αναφέρεται και στο ύψος των αμοιβών που απολαμβάνουν οι μετανάστες. Ειδικότερα, όπως αναφέρουν τα συνεχιζόμενα ρεύματα μεταναστών στις περιοχές έρευνας μειώνουν την αμοιβή όλων των υπολοίπων μεταναστών.

“Μεγάλος, μεγάλος [ανταγωνισμός]. Πέφτουν τα μεροκάματα, αναγκαστικά, όχι....Οι άλλοι έχουν οικογένειες εδώ.. δεν είναι, αναγκαστικά θα πάει να δουλέψει με λιγότερα λεφτά. Και έτσι πέφτει το μεροκάματο.” (Συνέντευξη 9^η, Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Την ίδια στιγμή, υπογραμμίζεται ότι οι νεοεισερχόμενοι - συνήθως – άγαμοι μετανάστες δεν έχουν το ίδιο κόστος διαβίωσης, συγκρινόμενοι με αυτούς που έχουν ήδη εγκατασταθεί με τις οικογένειες τους στις περιοχές έρευνας.

“Αν κατεβάζει λέει [το μεροκάματο] ...Αν είναι για μας τις ντόπιοι καλά είμαστε το μεροκάματο που μας δίνουνε. Αλλά έρχονται και οι άλλοι από απέναντι, οι Βουλγάροι ας πούμε. Αυτοί ... Τσακίζουνε τα μεροκάματα.... Ερχότανε εδώ [ο Βούλγαρος], δούλεψε το σεζόν και έφευγε. Αν έμενε εδώ, πώς θα ήτανε, που πληρώνουμε τόσα έξοδα. Είναι και αυτό πρόβλημα.” (Συνέντευξη 8^η Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

“Κάναμε εμείς ... το 1997 ήτανε η αρχή από αυτό, κάναμε μια προσπάθεια να πάει το μεροκάματο λίγο παραπάνω, μπήκανε στη μέση η Βούλγαροι, αυτοί μένουν έξω δεν πληρώνουν νοίκια, δεν πληρώνουν τίποτα μόνο στα καλύβια και δεν τους ενδιαφέρει, τώρα είναι και στην Ε.Ε. ασφάλειες δεν πληρώνουν, τίποτα δεν πληρώνουν και τους συμφέρει να δουλεύουν και με 20 ευρώ. Εγώ γι’ αυτό φεύγουν τους Αλβανούς από τη δουλειά γιατί δεν τους συμφέρει” (Συνέντευξη 1^η Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

Συνεπώς οι Βούλγαροι και οι Ρουμάνοι που δεν προσβλέπουν στην εγκατάσταση τους στις δύο περιοχές, είναι διατεθειμένοι να εργαστούν με πολύ χαμηλότερη αμοιβή 'τσακίζοντας' έτσι τα μεροκάματα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η αμοιβή των Αλβανών στη Ζάκυνθο κυμαίνεται στα 45 ευρώ ενώ των Βούλγαρων μεταναστών στα 20–30 ευρώ. Την ίδια στιγμή όμως επισημαίνεται από τους ίδιους τους Αλβανούς μετανάστες ότι υπάρχει διαφορά στην ποιότητα της εργασίας των ιδίων και των Βούλγαρων.

Οι συνεχιζόμενες ροές μεταναστών προσθέτουν μία ακόμη διάσταση στη συζήτηση για την ένταξη των μεταναστών στις περιοχές έρευνας. Με το πέρασμα του χρόνου οι Αλβανοί μετανάστες που διαμένουν περισσότερα χρόνια στην Ελλάδα, μεταβάλλουν τον τρόπο θέασης της κοινωνικοοικονομικής τους θέσης στην τοπική κοινωνία υποδοχής. Έτσι, μία στρατηγική ένταξης των μεταναστών που αναδύεται έγκειται στη σύγκριση τους με τους μετανάστες που ζουν πολλά χρόνια στην Ελλάδα, και διακρίνουν τους εαυτούς τους σε σχέση με τους νεοεισερχόμενους μετανάστες. Με άλλα λόγια κατά τη διάρκεια παραμονή τους και επιχειρώντας να ενταχθούν στις τοπικές κοινωνίες φαίνεται να αλλάζουν κοινωνική 'ομάδα αναφοράς' (*reference group*). Στη βιβλιογραφία επισημαίνεται η επιλογή της ομάδας αναφοράς κατά την είσοδο των μεταναστών στη χώρα, και το ρόλο που μπορεί να διαδραματίζει στη διαδικασία ένταξης τους (Kosic *et al.* 2004). Ωστόσο στις περιοχές έρευνας διαφαίνεται ότι οι μετανάστες προσβλέπουν με το πέρασμα του χρόνου, στην αλλαγή της ομάδας αναφοράς τους, ώστε με τον τρόπο αυτό να έχουν καλύτερες προοπτικές ένταξης.

Κατά συνέπεια, υπογραμμίζουν την καλύτερη κοινωνικοοικονομική τους θέση στην τοπική κοινωνία, όταν συγκρίνουν τους εαυτούς τους με τους άλλους νεοεισερχόμενους μετανάστες.

"[Ε]δώ στη Μανολάδα δεν μπορείς να περνάς μέσα από χωράφια, έχουνε φτιάξει όλοι [οι Βούλγαροι] καλύβια. Εμάς δεν θα δεις οικογένεια αλβανικιά να μένει σε τέτοια. Δεν θα δεις κανέναν. Εδώ στην περιοχή μας κανέναν. Όλοι μένουνε σε σπίτι" (Συνέντευξη 1^η Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

Η αλλαγή ωστόσο στην ομάδα αναφοράς τους φαίνεται ότι συνεπάγεται και μία μεταβολή στις προσδοκίες τους αναφορικά με τη σχέση τους με τους φορείς της κοινωνίας υποδοχής. Με άλλα λόγια, προσδοκούν σε μία διαφορετική θεσμική μεταχείριση από μέρος τους κράτους σε σχέση με τους υπόλοιπους μετανάστες.

“Αλλά τώρα μ’ αυτή την κάρτα που εγώ το έχω διαβάσει στο ίντερνετ που λέει ότι αυτοί που έχουν δέκα χρόνια ο νόμος λέει ότι μπορούν να κάνουν κάτι παραπάνω, όχι όπως οι άλλοι που έχουν έρθει από το 2001. Εμείς που έχουμε δέκα χρόνια μπορούμε να κάνουμε κάτι παραπάνω. Εγώ που είμαι τόσα χρόνια ,να φτιάξω κάθε δύο χρόνια και να μην έχω.. να είμαι πώς να στο πω κάτι παραπάνω από τους άλλους. Εγώ είμαι σαν να έρχεται ένας να φτιάξει τα χαρτιά του τώρα. Το ίδιο είμαστε; (Συνέντευξη 6^η Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

“Το μόνο που με ενοχλεί είναι τα χαρτιά μας και όταν πάω δηλαδή με κρατικές δουλειές δεν θέλει να με δει ο κόσμος σαν Αλβανός γιατί είμαι κάτοικος. Είμαι κάτοικος στην Ελλάδα, ζω εδώ πέρα στην Ελλάδα, αγαπάω την Ελλάδα και δεν θέλω να χάσω την Ελλάδα. Γιατί μη σου πω πρώτη πατρίδα, είναι δεύτερη πατρίδα για μένα και την αγαπάω και την πονάω”.
(Συνέντευξη 12^η Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Πρόκληση για την ένταξη των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής αποτελεί η δεύτερη γενιά μεταναστών που διαμένει στις περιοχές έρευνας. Με το πέρασμα του χρόνου τα παιδιά των μεταναστών που έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στις δύο περιοχές φαίνεται να υιοθετούν ορισμένα από τα χαρακτηριστικά του ντόπιου πληθυσμού.

“Τα παιδιά είναι το ίδιο [με τους ντόπιους]. Δεν έχουν καμία διαφορά με τους ντόπιους. Και σχολείο που πάνε, πάω από κει πάω δεν κάνουνε παρέα μεταξύ τους. Με τους Έλληνες κάνουνε, δηλαδή δεν έχουν ενδιαφέρον να παίζουνε να πάνε σε ομάδες. Δεν τους πειράζει κανείς ....Αν του πεις ‘έλα Αλβανό’ το νιώθει σαν κακό, γιατί όταν πρωτοήρθαμε δεν

καταλάβαιναν τι τους λέγαμε νόμιζαν ότι τους βρίζαμε” (Συνέντευξη 1^η, Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

Πηγαίνουν σε ελληνικά σχολεία, μαθαίνουν ευκολότερα την ελληνική γλώσσα και αναπτύσσουν ευκολότερα σχέσεις με τα παιδιά της τοπικής κοινωνίας. Υιοθετώντας τις συνήθειες των Ελλήνων τα παιδιά των μεταναστών γίνονται ‘οι γονείς των γονέων τους’ (*become their "parents' parents"*) (Portes 1997).

“Τα παιδιά ...οι μεγάλοι το ξέρουνε τώρα, τα παιδιά τα ξέρουν ότι είναι αλβανοί ξέρουν από γονείς. όμως οι ίδιοι, ίδιοι δεν νιώθουνε...δηλαδή έχουν πάρει αυτά τα [χαρακτηριστικά]. Όπως είναι εδώ. Δεν μπορείς... Όπως όταν ήρθαμε εμείς στην αρχή δεν ξέραμε να κάνουμε κάτι, δεν ξέραμε ..να καθόμαστε, δεν ξέραμε ...το πιο εύκολο πράγμα να το κάνουμε. Γιατί δεν είχαμε μάθει. Άλλη ζωή από εκεί άλλη από εδώ.. και τα παιδιά τώρα τα ξέρουν. Και αν μας βλέπουνε να κάνουμε κάτι διαφορετικό από εσάς.. στο φαί στο αυτό...γελάνε.. Δηλαδή στο γιο μου είπα μία λέξη, εγώ δεν το λέω καλά και με κοιτάει έτσι [στραβά] “Δεν το λέμε έτσι το λέμε έτσι”” (Συνέντευξη 1^η Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

Εντούτοις, αν και η δεύτερη γενιά μεταναστών παρουσιάζει καλύτερες προοπτικές ένταξης, ένα ζήτημα που εκφράζεται εκ μέρους των μεταναστών είναι η ταυτόχρονη διατήρηση της εθνικής τους ταυτότητας μέσω της διατήρησης της γλώσσας τους και των δεσμών με τη χώρα καταγωγής.

“[Τα παιδιά] μιλάνε αλβανικά αλλά αν τους πει η γυναίκα μου να πάνε να ψωνίσουνε κάτι θα της φέρουν τα μισά αν δεν τα πει στα ελληνικά. Δεν τα καταλαβαίνουν όλα στα αλβανικά” (Συνέντευξη 1^η Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

“η [εκμάθηση της] γλώσσας είναι μεγάλο όπλο. Είτε για τους μετανάστες είτε για τον καθένανε. Γεννιούνται εδώ παιδιά μεταναστών και δεν ξέρουνε την μητρική γλώσσα....[τα παιδιά θα τα ξεχάσουν τα αλβανικά].

Αυτό είναι ένα έγκλημα. Δεν είναι ένα έγκλημα αυτό;” (Συνέντευξη 9^η Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι αν και η δυνατότητα εύρεσης απασχόλησης, οι συνθήκες διαβίωσης και στέγασης και η γνώση της ελληνικής γλώσσας και οι σχέσεις με την τοπική κοινωνία συνιστούν κομβικούς άξονες μέσω των οποίων εξετάζονται οι προοπτικές ένταξης των μεταναστών, η συζήτηση σήμερα στρέφεται όλο και περισσότερο στη θεσμική ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία υποδοχής. Η ανάγκη αναγνώρισης των πολιτικών δικαιωμάτων και η ανάγκη συμμετοχής τους στις εκλογές τοπικής αυτοδιοίκησης προβάλλεται και από τους ίδιους τους μετανάστες ως το προαπαιτούμενο για την ένταξη τους στις τοπικές κοινωνίες. Έτσι, σημειώνουν ότι η ένταξη τους περνάει και μέσα από τον τρόπο αντιμετώπισης τους από το ίδιο το κράτος. Γιατί θα νιώθουν ‘ξένοι’ στο βαθμό που το κράτος τους θεωρεί διακριτό κομμάτι και όχι τμήμα της κοινωνίας.

“[Τουλάχιστον στις τοπικές εκλογές] Γιατί θα νιώθαμε κι εμείς όπως ζούμε είμαστε κομμάτι σε αυτή τη χώρα. Όλοι μαζί πρέπει να μπορούμε και να βοηθήσουμε όπως έχουμε βοηθήσει. Κάθε χέρι βοηθάει μια χώρα να προχωράει. Θα είναι κι αυτό μια...θα μας βάλει 100% πιστεύω [στην ελληνική κοινωνία]” (Συνέντευξη 1^η Αλβανός, Δ. Βουπρασίας)

“Ναι αλλά αυτό είναι το πρόβλημα μου, για να κάνω οικογένεια και σπίτι εδώ πρέπει να σταματήσω για να είμαι πια αλλοδαπός. Με όλα τα δικαιώματα που έχω πρέπει να πάρει... το κράτος για όλους εμάς πρέπει να πάρει μια απόφαση. Να μας ευκολύνει λίγο τα πράγματα. Γιατί εμείς ζούμε εδώ πέρα, αγαπάμε τον τόπο. (Συνέντευξη 12^η Αλβανός, Δ. Αρκαδίων)

Κεφάλαιο 7^ο : Συμπεράσματα

7.1 Η μετανάστευση στις δύο περιοχές έρευνας

Τις τελευταίες δεκαετίες η μετανάστευση αναδεικνύεται σε ζήτημα καίριας σημασίας για το δημογραφικό μέλλον, την οικονομική ανάπτυξη και για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής των χωρών της ΕΕ. Αν και δε συνιστά ένα πρόσφατο φαινόμενο, μία σειρά από παράγοντες όπως οι πολιτικές ανακατατάξεις και συγκρούσεις διεθνώς, οι δημογραφικές και κοινωνικοοικονομικές πιέσεις που υφίστανται οι αναπτυσσόμενες χώρες και οι μεταβολές στην αγορά εργασίας, επηρεάζουν το μέγεθος και τη κατεύθυνση των μεταναστευτικών ροών.

Εντούτοις, η εξέταση των χαρακτηριστικών των μεταναστευτικών ροών και των προοπτικών ένταξης των μεταναστών επικεντρώθηκε στα αστικά κέντρα, όπου συγκεντρώνονταν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αυτού. Κατά συνέπεια, μέχρι πρόσφατα, υπήρχε ένα σημαντικό έλλειμμα στη μελέτη της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές και στις προκλήσεις ή/και ευκαιρίες που μπορεί να επιφέρει για τη βιώσιμη ανάπτυξη της υπαίθρου.

Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία επιχείρησε να συμβάλει στη συζήτηση και στο προβληματισμό για τη σύγχρονη μετανάστευση στην ύπαιθρο, μέσω της μελέτης των χαρακτηριστικών και των προοπτικών ένταξης των μεταναστών σε δύο τοπικές κοινωνίες υποδοχής της χώρας, οι οποίες παρουσιάζουν διαφορετικά οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Σε μία αγροτική περιοχή του Νομού Ηλείας στο Δήμο Βουπρασίας, όπου κυριαρχούν δυναμικές καλλιέργειες των οπωροκηπευτικών, των αμπελιών και της φράουλας, και στις οποίες απασχολείται ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών και σε μία νησιωτική του Νομού Ζακύνθου, στο Δήμο Αρκαδίων, όπου η γεωργία, οι κατασκευές και ο τουρισμός συνδυάζονται, συχνά με συμπληρωματικό τρόπο.

Το τελευταίο τμήμα της εργασίας αποσκοπεί στην επισήμανση βασικών ευρημάτων που προκύπτουν από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και την ανάλυση του εμπειρικού υλικού, καθώς και στην (άνα-) διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων για μελλοντική μελέτη.

Στο Δήμο Βουπρασίας, αν και πλειοψηφία των μεταναστών κατάγεται από την Αλβανία, σημαντικός είναι ο αριθμός των μεταναστών από τη Βουλγαρία, την Ρουμανία και το Μπαγκλαντές. Τα δύο τρίτα των μεταναστών προέρχονται από αγροτικές περιοχές, είναι σχετικά νεαρής ηλικίας και εμφανίζουν ικανοποιητικό εκπαιδευτικό επίπεδο. Αντίθετα, στο Δήμο Αρκαδίων, η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών κατάγεται από την Αλβανία, ενώ λιγότεροι είναι οι μετανάστες από τη Βουλγαρία, την Ουκρανία, το Πακιστάν, τη Ρωσία κ.ά., προερχόμενοι στην πλειονότητά τους από αστικές περιοχές. Η ηλικιακή τους διάθρωση παρουσιάζει παρόμοια εικόνα με αυτή που παρουσιάζει ο Δήμος Βουπρασίας. Εντούτοις, το εκπαιδευτικό επίπεδο των μεταναστών στο Δήμο Αρκαδίων καθώς και το επίπεδο γνώσης της ελληνικής γλώσσας, εμφανίζει καλύτερη εικόνα σε σχέση με την περιοχή έρευνας στην Ηλεία, μία διαφοροποίηση που παρατηρείται και μεταξύ των διαφορετικών εθνικοτήτων των μεταναστών.

Μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας, υπάρχει μια διαφοροποίηση αναφορικά με την οικογενειακή κατάσταση των μεταναστών και τον τόπο διαμονής της οικογένειας. Έτσι, στο Δήμο Αρκαδίων η πλειονότητα των μεταναστών είναι έγγαμοι και διαμένουν με την οικογένειά τους στην περιοχή, μία εικόνα που εμφανίζουν σχεδόν κατά αποκλειστικότητα οι Αλβανοί μετανάστες στη περιοχή της Ηλείας όταν συγκριθούν με τις υπόλοιπες εθνικότητες.

Η εργασία των μεταναστών στο Δήμο Βουπρασίας συγκεντρώνεται στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα απασχόλησης με εμφανή υπερίσχυση του πρώτου, παρουσιάζοντας παράλληλα μία κατά εθνικότητα κλαδική διαφοροποίηση. Ο αγροτικός τομέας απορροφά κυρίως την απασχόληση των Μπαγκλαντεσιανών, των Βουλγάρων και ένα σημαντικό ποσοστό της απασχόλησης των Αλβανών. Αντίθετα, οι Ρουμάνοι μετανάστες απασχολούνται κυρίως στη μεταποίηση. Στις υπηρεσίες και στις κατασκευές απασχολούνται κυρίως Αλβανοί αλλά και μετανάστες από τις υπόλοιπες εθνικότητες, με εμφανή υπερίσχυση όμως των πρώτων. Διαφορετική εικόνα διαμορφώνεται στην περιοχή έρευνας της Ζακύνθου, όπου η απασχόληση των μεταναστών κατανέμεται σχεδόν εξίσου μεταξύ του κλάδου των κατασκευών και του

τουρισμού ενώ στον αγροτικό τομέα απασχολείται ένα μικρότερο ποσοστό των ερωτώμενων.

Μία επιπλέον διαφοροποίηση μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας εντοπίζεται στο καθεστώς ασφάλισης των ερωτώμενων. Στο Δήμο Βουπρασίας ένας στους δύο μετανάστες είναι ασφαλισμένοι σε αντίθεση με το Δήμο Αρκαδίων όπου οκτώ στους δέκα είναι ασφαλισμένοι. Συγκρίνοντας τους ασφαλιστικούς φορείς που υπάγονται οι μετανάστες με τη κλαδική διάρθρωση των δύο περιοχών, εμφανίζεται μία σημαντική αναντιστοιχία μεταξύ του ασφαλιστικού φορέα και του κλάδου απασχόλησης της κύριας εργασίας, ένα χαρακτηριστικό που παρουσιάζεται περισσότερο στη νησιωτική περιοχή έρευνας.

Η εξέταση της πρώτης και της τωρινής απασχόλησης των μεταναστών στις περιοχές έρευνας καταδεικνύει ότι η επαγγελματική κινητικότητα συνδέεται θετικά με τη διάρκεια παραμονής του μετανάστη στη χώρα. Η επαγγελματική κινητικότητα εμφανίζει εντονότερο χαρακτήρα στη νησιωτική περιοχή έρευνας, όπου οκτώ στους δέκα μετανάστες έχουν αλλάξει απασχόληση μετά την είσοδο του στη χώρα σε σύγκριση με τα δύο τρίτα των μεταναστών στο Δήμο Βουπρασίας. Με το πέρασμα του χρόνου, κυρίως οι Αλβανοί μετανάστες ανέλαβαν πιο ειδικευμένες εργασίες εντός της γεωργίας, είτε μετακινήθηκαν προς τις κατασκευές και στις υπηρεσίες, στοχεύοντας στη διεκδίκηση υψηλότερης αμοιβής και στην καθιέρωση της θέσης τους στην τοπική αγορά εργασίας.

Η πολυαπασχόληση φαίνεται να είναι ένα χαρακτηριστικό των εργασιακών επιλογών των Αλβανών μεταναστών και εμφανίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό στο Δήμο Αρκαδίων σε σύγκριση με την περιοχή έρευνας της Ηλείας. Για τους Αλβανούς μετανάστες οι οποίοι στην πλειοψηφία τους είναι με την οικογένεια τους στην Ελλάδα, η πολυαπασχόληση αποτελεί και μία 'στρατηγική' για την εξασφάλιση υψηλότερου εισοδήματος για να ανταπεξέλθουν στο υψηλότερο κόστος διαβίωσης. Σε αυτό το πλαίσιο τείνουν να συνδυάζουν την απασχόληση στη γεωργία με την απασχόληση στις κατασκευές και τις υπηρεσίες καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, ενώ οι υπόλοιπες εθνικότητες δεν αλλάζουν τομέα οικονομικής δραστηριότητας. Το γεγονός αυτό συνδέεται αφενός με τη διάρθρωση των τοπικών αγορών εργασίας, τις

εργασιακές επιλογές των μεταναστών καθώς και με τα δίκτυα που έχουν αναπτύξει οι μετανάστες στις δύο περιοχές. Έτσι, οι Αλβανοί μετανάστες, αξιοποιώντας τις γνωριμίες που έχουν αναπτύξει με την τοπική κοινωνία επιδιώκουν σε μεγαλύτερο βαθμό την εύρεση απασχόλησης σε τομείς που προσφέρουν υψηλότερα εισοδήματα και ενδέχεται να βελτιώσουν τη θέση τους στην τοπική κοινωνία. Αντίθετα, οι υπόλοιπες εθνικότητες φαίνεται να προσδοκούν μονοσήμαντα την αύξηση του εισοδήματος χωρίς να επιδιώκουν τη βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής τους θέσης στην κοινωνία υποδοχής. Σε κάθε περίπτωση όμως η εποχικότητα και ο συμπληρωματικός χαρακτήρας των κλαδών στην περιοχή της Ζακύνθου, αποτυπώνεται και στην πολυαπασχόληση των μεταναστών. Έτσι, οι μετανάστες συνδυάζουν συνήθως τουρισμό και κατασκευές τη θερινή περίοδο με αγροτικές εργασίες κατά τη διάρκεια του χειμώνα.

Από την εξέταση της εργασιακής κατάστασης των γυναικών μεταναστριών (ερωτώμενων και συζύγων), προκύπτει επιπλέον μια κατά φύλο διαφοροποίηση μεταξύ των δύο τοπικών αγορών εργασίας. Στην περιοχή της Ηλείας, οι γυναίκες μετανάστριες τείνουν να απασχολούνται σε αγροτικές εργασίες, ενώ αντίθετα, στην περιοχή της Ζακύνθου οι γυναίκες μετανάστριες απασχολούνται στον τουρισμό και στις υπηρεσίες.

Οι συνθήκες στέγασης των μεταναστών διαφέρουν τόσο μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας όσο και μεταξύ των διαφορετικών εθνικών ομάδων των μεταναστών. Συγκρίνοντας τις συνθήκες στέγασης των Αλβανών μεταναστών με τις αντίστοιχες των υπολοίπων εθνικοτήτων στις περιοχές έρευνας διαπιστώνεται ότι αυτές είναι βελτιωμένες για τους Αλβανούς μετανάστες. Και στις δύο περιοχές έρευνας διαπιστώνεται ότι οι Αλβανοί μετανάστες, οι οποίοι είναι περισσότερα χρόνια στην Ελλάδα και συνήθως με την οικογένειά τους, προσβλέπουν στη βελτίωση των συνθηκών διαμονής με τη πάροδο του χρόνου. Σε αυτό συμβάλλουν και τα υψηλότερα εισοδήματα που έχουν – σε σύγκριση με τις υπόλοιπες εθνικότητες – εισοδήματα που οφείλονται στη βελτιωμένη εργασιακή τους θέση στις τοπικές αγορές εργασίας. Αντίθετα, οι Βούλγαροι και οι Μπαγκλαντεσιανοί μετανάστες, που έχουν έρθει πιο πρόσφατα στη χώρα, δεν επενδύουν στη βελτίωση των στεγαστικών

συνθηκών και τείνουν να μένουν σε μη κανονικές κατοικίες (τολ, καλύβες κ.λπ.) ή σε κατοικίες με λιγότερες παροχές προσβλέποντας με τον τρόπο αυτό στη μείωση του κόστους διαβίωσης, γεγονός που σχετίζεται με τα μεταναστευτικά τους σχέδια και τη μελλοντική επιστροφή στη χώρα καταγωγής τους.

Η αποστολή εμβασμάτων μέσω επίσημων και άτυπων δικτύων διαφοροποιείται μεταξύ των δύο περιοχών έρευνας και συνδέεται με την οικογενειακή κατάσταση και τον τόπο διαμονής της οικογένειας καθώς και της περιοχής (αστικής/ αγροτικής) από όπου προέρχονται οι μετανάστες. Οι μετανάστες που διαμένουν στο Δήμο Βουπρασίας τείνουν, σε μεγαλύτερο βαθμό, να στέλνουν εμβάσματα στη χώρα καταγωγής τους από ό,τι οι ερωτώμενοι στο Δήμο Αρκαδίων. Το εύρημα αυτό θα πρέπει να συνεκτιμηθεί με τον τόπο διαμονής της οικογένειας (πυρηνική και διευρυμένη) καθώς το ποσό των εμβασμάτων συνδέεται με τον τόπο διαμονής της οικογένειας και αυξάνεται στην περίπτωση που έχει παραμείνει στην χώρα αποστολής. Αντίθετα, όταν η οικογένεια διαμένει στην Ελλάδα, το αυξημένο κόστος διαβίωσης (π.χ. για τα καθημερινά έξοδα), μειώνει το διαθέσιμο εισόδημα σε σύγκριση με την προηγούμενη ομάδα, με αποτέλεσμα αν και εξακολουθούν να αποστέλλουν κάποιο ποσό, αυτό είναι μειωμένο.

7.2 'Αποκωδικοποιώντας' τη μετανάστευση στις δύο περιοχές

Η ανάλυση του ποσοτικού και ποιοτικού υλικού της έρευνας αναδεικνύει μία σειρά από ζητήματα σχετικά με τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης στις δύο τοπικές κοινωνίες και τις προοπτικές ένταξης των μεταναστών. Καταρχάς, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι μετανάστες στις δύο περιοχές έρευνας, **δε συνιστούν ένα ομοιογενές σύνολο**, αλλά αντίθετα παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση εντός του μεταναστευτικού πληθυσμού. Κατά συνέπεια, και σε αντίθεση με την ενιαία αναφορά του μεταναστευτικού φαινομένου στο δημόσιο λόγο, οι μετανάστες διαφέρουν ανάλογα με μία σειρά από χαρακτηριστικά όπως η εθνικότητα, το φύλο, το καθεστώς νομιμότητας, η οικογενειακή και εργασιακή κατάσταση, η διάρκεια

παραμονής, οι συνθήκες στέγασης κ.ά. Η αλληλεπίδραση των κοινωνικό – δημογραφικών χαρακτηριστικών των μεταναστών και της κλαδικής διάρθρωσης των τοπικών αγορών εργασίας συμβάλουν στις προοπτικές απασχόλησης τους και – κατά συνέπεια – στις προοπτικές ένταξής τους στην τοπική κοινωνία. Εξειδικεύοντας μάλιστα την παραπάνω παρατήρηση στην ύπαιθρο, διαφαίνεται ότι ένα αμάλγαμα μεταναστευτικών ροών εντάσσεται σ' ένα μωσαϊκό αγροτικών περιοχών - ένας τρόπος ένταξης ο οποίος χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Επιπρόσθετα, η εξέταση της μετανάστευσης στις δύο περιοχές έρευνας σημειώνει επιπλέον το ρόλο που διαδραματίζουν τα **δίκτυα** στην εξέλιξη του μεταναστευτικού φαινομένου. Η πληροφόρηση που παρέχουν οι συγγενείς και φίλοι των μεταναστών για τις συνθήκες διαβίωσης και τις προοπτικές απασχόλησης, συμβάλλουν στην μετακίνηση και εγκατάσταση τις δύο περιοχές έρευνας. Επιπλέον, τα δίκτυα μεταναστών φαίνεται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εύρεση απασχόλησης (καθώς ένα σημαντικός αριθμός βρήκε την εργασία του μέσω δικτύων συμπατριωτών του) όπως και στην επαγγελματική κινητικότητα των μεταναστών. Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί ότι με το πέρασμα του χρόνου τα δίκτυα των μεταναστών διευρύνονται συμπεριλαμβάνοντας το γηγενή πληθυσμό. Σε αυτό το πλαίσιο διαφαίνεται ότι οι Αλβανοί μετανάστες με την μακρά παραμονή τους, επενδύουν στη δημιουργία και τη διατήρηση πιο εδραιωμένων δικτύων, στοχεύοντας στη βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής τους θέσης στην τοπική κοινωνία, ένα φαινόμενο που εμφανίζεται ιδιαίτερα στη νησιωτική περιοχή. Ο ρόλος των δικτύων και του κοινωνικού κεφαλαίου που αποκτούν οι μετανάστες, συνιστά πεδίο ιδιαίτερου επιστημονικού ενδιαφέροντος, καθώς παρέχει ένα ερμηνευτικό πλαίσιο στη μελέτη της διαιώνισης των μεταναστευτικών ροών στο χώρο και στο χρόνο και για την εξέλιξη της μετανάστευσης στις κοινωνίες υποδοχής (βλ. κεφάλαιο 1^ο). Η εξέταση των μεταναστευτικών δικτύων στις περιοχές της υπαίθρου μπορεί να προσφέρει επιπλέον στοιχεία για τη μελέτη των μεταναστευτικών ροών στις αγροτικές περιοχές.

Συνακόλουθα, από την ανάλυση του εμπειρικού υλικού στις δύο περιοχές έρευνας αναδεικνύεται η σημασία της μελέτης του ρόλου που δύναται να διαδραματίσει η **οικογένεια/ νοικοκυριό** στη μεταναστευτική διαδικασία. Από τη μία

μεριά στις περιοχές έρευνας αναδύονται νέες μορφές διεθνικών οικογενειών, καθώς κάποια μέλη της οικογένειας των μεταναστών διαμένουν στην Ελλάδα ενώ άλλα μένουν στη χώρα αποστολής. Πρόκειται για μία τάση στην οποία συμβάλλει η γεωγραφική εγγύτητα της Ελλάδας με τις χώρες αποστολής μεταναστών ενώ οι ροές εμβασμάτων και η στήριξη/ ανάπτυξη των περιοχών αποστολής συνδέονται με τον τόπο διαμονής της οικογένειας. Από την άλλη μεριά αποτυπώνεται όλο και περισσότερο η οικογενειακή δομή της Αλβανικής μετανάστευσης στην ύπαιθρο, καθώς στην πλειονότητα τους οι Αλβανοί μετανάστες διαμένουν με τις οικογένειες τους στις περιοχές έρευνας. Οι οικογενειακές στρατηγικές σκιαγραφούνται και κατά την εξέταση των εργασιακών επιλογών εντός του νοικοκυριού. Λαμβάνοντας υπόψη τις προοπτικές απασχόλησης που προσφέρει η αγορά εργασίας, το νοικοκυριό διανέμει την απασχόληση των μελών του στις κατασκευές/ μεταποίηση και στον τουρισμό ή μόνο στον τουρισμό/ υπηρεσίες (περιοχή της Ζακύνθου) είτε στην αποκλειστική απασχόληση στη γεωργία (περιοχή της Ηλείας).

Την ίδια στιγμή, η ασφαλιστική κάλυψη των μεταναστών μετατρέπεται σε μία ακόμα οικογενειακή “στρατηγική”. Έτσι, συνήθως οι Βούλγαροι και Ρουμάνοι μετανάστες στην περιοχή της Ηλείας απασχολούνται ανασφάλιστοι στοχεύοντας στη μείωση του κόστους διαμονής τους. Αντίθετα, τα μέλη των νοικοκυριών στην περιοχή της Ζακύνθου, είναι συνήθως εγγεγραμμένα σε κάποιο ασφαλιστικό φορέα, ενδεχομένως για να μπορούν να εγγραφούν στο ταμείο ανεργίας κατά τη χειμερινή περίοδο, μία περίοδο κατά την οποία οι προοπτικές εύρεσης εργασίας είναι μειωμένες.

Οι οικογενειακές επιλογές και η διαμονή της οικογένειας στις περιοχές έρευνας συνδέονται με την προσδοκίες για την ένταξή τους. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι ο τρόπος με τον οποίον προσλαμβάνεται η έννοια της ‘ένταξης’ διαφοροποιείται μεταξύ των εθνικών ομάδων. Έτσι, οι Αλβανοί μετανάστες προσβλέπουν ταυτόχρονα στην οικονομική και κοινωνική ένταξη των μελών της οικογένειας τους στη περιοχή, ενώ αντίθετα άλλες εθνικές ομάδες (π.χ. Βούλγαροι μετανάστες) μπορεί να προσδοκούν μόνο στην οικονομική ένταξη των μελών τους. Έτσι, για ορισμένες εθνικές ομάδες η οικογενειακή απασχόληση ανάγεται ως το

‘μέσο’ για την επίτευξη υψηλότερων εισοδημάτων, δηλαδή την καλύτερη οικονομική ένταξη στην τοπική αγορά εργασίας.

Οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν υπογραμμίζουν το ρόλο που διαδραματίζει η ‘μονάδα ανάλυσης’ (άτομο/ νοικοκυριό) κατά τη εξέταση του μεταναστευτικού φαινομένου στις τοπικές κοινωνίες. Με άλλα λόγια, η εξέταση της μετανάστευσης δε θα πρέπει να στηρίζεται σε μία μόνο μονάδα ανάλυσης, αλλά να λαμβάνει υπόψη τον τρόπο που δρουν και αλληλεπιδρούν τα μέλη των οικογενειών στη μεταναστευτική διαδικασία.

Ο δυναμικός χαρακτήρας της μετανάστευσης στις δύο περιοχές έρευνας, αποτυπώνεται και στις **συνεχιζόμενες μεταναστευτικές ροές**, φαινόμενο το οποίο επηρεάζει τις εργασιακές επιλογές των μεταναστών που διαμένουν στους δύο δήμους και φαίνεται να εγείρει προκλήσεις για την κοινωνική ένταξή τους. Πιο συγκεκριμένα, η πρόσφατη είσοδος και απασχόληση των Βουλγάρων και Ρουμάνων μεταναστών στις περιοχές έρευνας είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση ή/και τη διατήρηση σε χαμηλά επίπεδα των αμοιβών στη γεωργία. Συνεπώς οι Αλβανοί μετανάστες, για να ανταπεξέλθουν στο μεγαλύτερο κόστος διαβίωσης, αποσύρονται σιγά – σιγά από τη γεωργία προς πιο ειδικευμένα επαγγέλματα που προσφέρουν υψηλότερες αμοιβές. Την ίδια στιγμή οι ‘παλαιότεροι’ μετανάστες νιώθουν να απειλούνται από τα νέα ρεύματα μεταναστών, θεωρώντας ότι μειώνονται οι ευκαιρίες απασχόλησης τους στις περιοχές. Έτσι, αντίθετα με την άποψη που συχνά εκφράζεται σχετικά με τον ανταγωνισμό γηγενών και μεταναστών στις αγορές εργασίας, εμφανίζεται ένας λανθάνων ανταγωνισμός μεταξύ των ίδιων των μεταναστών, ανταγωνισμός που δύναται να ενταθεί από τα συνεχιζόμενα μεταναστευτικά ρεύματα, ιδιαίτερα σε μία περίοδο οικονομικής ύφεσης. Επιπρόσθετα, οι συνεχιζόμενες ροές μεταναστών δε μεταβάλλουν μόνο τις εργασιακές επιλογές, αλλά τροποποιούν και τις ενταξιακές στρατηγικές των Αλβανών μεταναστών. Κατά συνέπεια, οι Αλβανοί μετανάστες που διαμένουν περισσότερα χρόνια στην Ελλάδα, μεταβάλλουν τον τρόπο πρόσληψης της κοινωνικοοικονομικής τους θέσης στην τοπική κοινωνία υποδοχής, αλλάζοντας κοινωνική “ομάδα αναφοράς” και διαχωρίζουν πλέον τους εαυτούς τους με τους ‘άλλους’ νεοεισερχόμενους μετανάστες. Μία αλλαγή που σκιαγραφείται και στη

μεταβολή των προσδοκιών τους από τις τοπικές κοινωνίες, προσβλέποντας σε μία διαφορετική θεσμική μεταχείριση από μέρος τους κράτους σε σχέση με τους υπόλοιπους μετανάστες, επιδιώκοντας παράλληλα την αναγνώριση των πολιτικών δικαιωμάτων τους και την ανάγκη συμμετοχής τους στις εκλογές τοπικής αυτοδιοίκησης για την ένταξη τους στις τοπικές κοινωνίες.

7.3 Προτάσεις πολιτικής και προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Από τη συζήτηση για τη μετανάστευση στις δύο περιοχές έρευνας που προηγήθηκε, ανακύπτουν **τρεις άξονες** γύρω από τους οποίους δύναται να στραφεί ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των μεταναστευτικών πολιτικών. Ο πρώτος αναφέρεται στο **είδος** των εφαρμοζόμενων μέτρων. Έτσι, σε μία περίοδο όπου αναζωπυρώνεται η συζήτηση για τον έλεγχο και την αναχαίτιση των ‘παράνομων’ μεταναστευτικών ροών από τις τρίτες χώρες, εντείνοντας τις ανησυχίες του ντόπιου πληθυσμού για τη σχέση της οικονομικής κρίσης και της μετανάστευσης, προβάλλεται όλο και περισσότερο η ανάγκη σχεδιασμού πολιτικών, οι οποίες θα παρέχουν τη δυνατότητα νόμιμης εισόδου και απασχόλησης στις χώρες υποδοχής (προσωρινή/ εποχική μετανάστευση). Ειδικότερα, σε μία περίοδο οικονομικής ύφεσης ο σχεδιασμός πολιτικών για την απασχόληση των μεταναστών στις περιοχές της υπαίθρου παραμένει το ζητούμενο. Ανάγκη που προκύπτει από τη δημογραφική εικόνα που παρουσιάζουν οι αγροτικές περιοχές σε συνδυασμό με την καλύτερη ηλικιακή διάρθρωση των μεταναστών, καθώς η μετανάστευση μπορεί να μετριάσει τις δυσμενείς συνέπειες της δημογραφικής γήρανσης στην αγορά εργασίας, ανάγοντας το σχεδιασμό πολιτικών μετανάστευσης ειδικευμένου και ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού σε βασικό μοχλό για την εύρυθμη λειτουργία της αγοράς εργασίας. Σημειώνεται όμως ότι πρέπει να συνυπολογιστούν δύο βασικές παράμετροι. Καταρχήν, η μονοδιάστατη θεώρηση της μετανάστευσης υπό το πρίσμα της αγοράς εργασίας και η ‘ταύτιση του μετανάστη με τον εργάτη’ αποδυναμώνει την επιτυχή ένταξη των μεταναστών. Παράλληλα, ο σχεδιασμός των πολιτικών αυτών θα πρέπει να συνεκτιμά και να λαμβάνει υπόψη και

τις υπόλοιπες πολιτικές (π.χ. ΚΑΠ) σε μία ‘ολοκληρωμένη’ προσέγγιση’, ανάγκη η οποία ήδη υπογραμμίζεται στα πρόσφατα κείμενα μεταναστευτικής πολιτικής.

Ο δεύτερος άξονας σχετίζεται με το **επίπεδο εφαρμογής** των πολιτικών. Υπενθυμίζεται ότι σημειώνεται μία αντίφαση κατά το σχεδιασμό μεταναστευτικών πολιτικών. Ενώ οι πολιτικές σχεδιάζονται σε υπερεθνικό, και εθνικό επίπεδο, οι μετανάστες εντάσσονται στις τοπικές κοινωνίες. Έτσι, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και οι ανάγκες των τοπικών αγορών εργασίας κατά τη διαχείριση της μετανάστευσης καθώς και τα μέτρα ενταξιακής πολιτικής που ανακύπτουν από τις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών υποδοχής.

Ο τρίτος άξονας, σχετίζεται με την **ομάδα στόχου** της μεταναστευτικής πολιτικής. Με άλλα λόγια κατά το σχεδιασμό και την υλοποίηση μέτρων απασχόλησης και ένταξης μεταναστών, θα πρέπει να συνεκτιμώνται τα ίδια τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης στις τοπικές κοινωνίες. Το γεγονός ότι οι μετανάστες συνιστούν ένα ανομοιογενές σύνολο ενέχει σιωπηρά την παρατήρηση ότι συνιστούν μια ομάδα με διαφορετικά συμφέροντα, ανάγκες και προσδοκίες. Για παράδειγμα και ανάλογα με τον τρόπο εξέλιξης της μετανάστευσης σε μία περιοχή, όπως στην περίπτωση της μόνιμης εγκατάστασης και παραμονής των μεταναστών, ανακύπτουν ενδεχομένως ανάγκες εκμάθησης της γλώσσας της χώρας υποδοχής και της χώρας αποστολής στα παιδιά των μεταναστών. Η δεύτερη γενιά μεταναστών που διαμένει στην ύπαιθρο, αν και παρουσιάζει καλύτερες προοπτικές ένταξης στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής, προσθέτει μία επιπλέον διάσταση στη συζήτηση καθώς καλείται να ανταπεξέλθει στο “εθνικό πέναλτι” (Heath 2006) της αγοράς εργασίας και να άρει τυχόν κοινωνικούς αποκλεισμούς.

Η πολυπλοκότητα του μεταναστευτικού φαινομένου στις αγροτικές περιοχές εγείρει νέες προκλήσεις για τη μελέτη της μετανάστευσης στην ύπαιθρο. Στην εισαγωγή της παρούσας μελέτης υπογραμμίστηκαν τρεις εγγενείς προκλήσεις. Τα ιδιαίτερα κοινωνικο – οικονομικά χαρακτηριστικά του **χώρου** όπου αυτή συντελείται, τα χαρακτηριστικά των **μεταναστευτικών ροών** και η αλληλεπίδραση τους με τα χαρακτηριστικά των τοπικών κοινωνιών και ο ρόλος της **πολιτικής** στη διαμόρφωση της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές. Οι τρεις αυτές προκλήσεις συντείνουν

στο ότι η μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου στην ύπαιθρο θα πρέπει να εντάσσεται στο πλαίσιο εξέτασης του σύγχρονου μετασχηματισμού της υπαίθρου καθώς η μετανάστευση συνιστά το αποτέλεσμα της κοινωνικής αλλαγής, αλλά και η ίδια αποτελεί θεμελιώδη παράγοντα του κοινωνικού μετασχηματισμού. Νέες μορφές κινητικότητας παρουσιάζονται στην ύπαιθρο, νέες ανάγκες και νέα συμφέροντα που ενισχύουν την κοινωνική διαφοροποίηση του πληθυσμού της.

Όμως, η μελέτη της μετανάστευσης στις αγροτικές περιοχές υποδηλώνει άρρητα ότι ο χώρος συνιστά βασικό άξονα διαφοροποίησης. Στο πλαίσιο αυτό υπογραμμίζεται ότι *“η εξέταση της μετανάστευσης δεν πρέπει να προσκρούει σε γεωγραφικούς περιορισμούς, αλλά αντίθετα να αποτιμώνται οι διαφοροποιήσεις στη μεταναστευτική διαδικασία στις αγροτικές και αστικές περιοχές”* (Kershen 2009: xvi). Έτσι, το διπολικό σχήμα αγροτικό/ αστικό επανεισάγεται στη συζήτηση για τη μετανάστευση, με τη μελέτη των χαρακτηριστικών των μεταναστευτικών ροών στις αστικές και αγροτικές περιοχές, τις νέες μορφές κινητικότητας και στις προκλήσεις και προοπτικές ένταξης των μεταναστών σε αυτές, υπό το πρίσμα μιας *“νέας αγροτικότητας”* (Paradopoulos 2011) που αναδύεται στη σύγχρονη ύπαιθρο.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Agrenda (2011), *Φράουλες Μανωλάδας*, 280ο φύλλο, Διαθέσιμο από <http://www.agronews.gr/content/view/65604/200/lang,el/>
- Βαΐου Ν. και Χατζημιχάλης Κ. (1997), *Με τη Ραπτομηχανή στην Κουζίνα και τους Πολωνούς στους Αγρούς*. Αθήνα, Εξάντας.
- Βεντούρα Λ. (2006), Ευρώπη και Μεταναστεύσεις κατά τον 20ό αιώνα, στο Μπαγκαβός, Χ. και Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.) *Μετανάστευση και Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg, 83-126.
- Γρώπα Ρ. και Τριανταφυλλίδου Α. (2009), Καταληκτικές Παρατηρήσεις στο Α. Τριανταφυλλίδου και Ρ. Γρώπα (επιμ.) *Η Μετανάστευση στην Ενωμένη Ευρώπη*. Αθήνα: Κριτική σελ. 501-531.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, *Απογραφές Γεωργίας-Κτηνοτροφίας*, 1991, 1999.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, *Απογραφή Πληθυσμού 1991, 2001*.
- Ελευθεροτυπία –Έψιλον (2008), *Κόκκινος Χρυσός: Μια γλυκιά γεύση με πικρές ρίζες* 30/3/2008, σελ. 60-70
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2005), *Το πρόγραμμα της Χάγης: Δέκα προτεραιότητες για την επόμενη πενταετία: Η εταιρική σχέση για την ανανέωση της Ευρώπης στον τομέα της ελευθερίας, της ασφάλειας και της δικαιοσύνης*. Βρυξέλλες: COM(2005) 184 τελικό.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2008), *Μία κοινή μεταναστευτική πολιτική για την Ευρώπη: Αρχές, ενέργειες και μέσα*. Βρυξέλλες: COM(2008) 359 τελικό
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2009), *Δικαιοσύνη, Ελευθερία και Ασφάλεια στην Ευρώπη μετά το 2005: Αξιολόγηση του Προγράμματος της Χάγης και Σχέδιο Δράσης*. Βρυξέλλες: COM(2009) 263 τελικό.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011), *Ετήσια Έκθεση για τη Μετανάστευση και το Άσυλο*. Βρυξέλλες: COM(2011) 291 τελικό.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011), *Η Επιτροπή εγκρίνει τον προσωρινό περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας ρουμάνων εργαζομένων εκ μέρους της Ισπανίας*. Δελτίο Τύπου: IP/11/960.
- Η Καθημερινή (2010), *Μετανάστες στα πρόθυρα μετανάστευσης*, Εφημερίδα “Η Καθημερινή” Ημερομηνία Δημοσίευσης 22/8/2010. Διαθέσιμο από http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w/articles_ell_100009_22/08/2010_412279
- Ιωσηφίδης Θ. (2008), *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Κασίμης Χ. (2004), *Μετανάστες: Ένας Άγνωστος Συντελεστής Ανάπτυξης*, στο Α.Γ. Παπαδόπουλος, (επιμ.) *Η Ανάπτυξη σε μία Πολυλειτουργική Ύπαιθρο*. Αθήνα: Gutenberg, 53-84.
- Κασίμης Χ. (2007), *Οι διαστάσεις του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ευρώπη στο Ξ. Κοντιάδης-Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ) Η Μεταρρύθμιση της Μεταναστευτικής Πολιτικής*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κασίμης Χ. και Ζωγραφάκης Σ. (2010), *Από την Ανάπτυξη στην Κρίση, Οι μετανάστες στη Σύγχρονη Ελλάδα*. Εισήγηση στην Ημερίδα Γεωγραφίες της Μετανάστευσης στην Ελλάδα. 14 Δεκεμβρίου 2010. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

- Καζακόπουλος Λ., Γιδαράκου Ι. και Κουτσούρης, Α. (2010), Ο ρόλος των μεταναστών εργατών στη γεωργία και το ζήτημα της ενσωμάτωσής τους στην τοπική κοινωνία - Μια μελέτη των στάσεων και απόψεων των γεωργών-εργοδοτών και μεταναστών-εργατών, *Πρακτικά 8^{ου} Πανελληνίου Γεωγραφικού Συνεδρίου*, Τόμος 3, Αθήνα, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 329-339.
- Καψάλης Α. (2007), *Αξιολόγηση των πρόσφατων εξελίξεων στην ελληνική μεταναστευτική πολιτική*, ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ-Μηνιαία Έκδοση του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Τεύχος 140.
- Κόντης Α., Ζωγραφάκης Σ. και Μητράκος Θ. (2007), *Οι οικονομικές επιπτώσεις της απασχόλησης των μεταναστών κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας στο ΑΕΠ*, Μελέτη που παραδόθηκε στο ΙΜΕΠΟ, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Κρητικίδης, Γ. (2004), *Οι Μετανάστες στις Περιφέρειες της Χώρας*, ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ-Μηνιαία Έκδοση του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Τεύχος 110.
- Κυριαζή Ν. (2006), *Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λιανός Θ.Π., Κανελλόπουλος Κ., Γρέγου Μ., Γκέμι Ε. και Παπακωνσταντίνου Π. 2008. *Εκτίμηση του Όγκου των Αλλοδαπών που Διαμένουν Παράνομα στην Ελλάδα*. Μελέτη στο πλαίσιο του Προγράμματος ΑΙΝΕΙΑΣ. Αθήνα: Ι.ΜΕ.ΠΟ.
- Μουσούρου Λ. (1993), Από τους Γκασταρμπάιτερ στο Πνεύμα του Σένγκεν: Προβλήματα της Σύγχρονης Μετανάστευσης στην Ευρώπη, Αθήνα, Gutenberg.
- Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος (Ο.Κ.Ε.) (2010), *Γνώμη Πρωτοβουλίας της Για Τη Μετανάστευση*. Διαθέσιμο από www.oke.gr.
- Παπαδόπουλος Α.Γ. (2007), Κοινωνικές Ανισότητες και οι Κοινωνικές Επιπτώσεις της Αγροτικής Πολιτικής στην Ελληνική ύπαιθρο στο *Η Κοινωνική Πολιτική σ' ένα Μεταβαλλόμενο περιβάλλον: Προκλήσεις και Προοπτικές*. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 101-112.
- Παπαδόπουλος Α.Γ. (2010), Η κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα των μεταναστών ως μορφή ένταξής τους στην αγορά εργασίας. Κείμενο εισήγησης στο Συνέδριο με τίτλο: *Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική* που διοργάνωσε η Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής και το Πανεπιστήμιο Αθηνών, 27-28 Μαΐου 2010.
- Τσιούκας Γ. (2009), Αλλοδαποί Πληθυσμοί στην Ελλάδα: Κατηγορίες και αριθμητικά δεδομένα. *Σύγχρονα Θέματα*. 107,47-56.
- Τριανταφυλλίδου Α. (2010), Είκοσι χρόνια Ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, στο Α. Τριανταφυλλίδου και Θ. Μαρούκης (επιμ.) *Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21 αιώνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Υπουργείο Εσωτερικών (2010), *Άδειες Παραμονής υπηκόων τρίτων χωρών*. Μάρτιος 2010.
- Υπουργείο Εσωτερικών (ΥΠΕΣ) (2011), *Κωδικοποίηση Νομοθεσίας για την είσοδο, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια*. Διαθέσιμο από www.ypes.gr.

Ξενόγλωσση

- Andrzejewska J. (2007), Mobile Livelihoods. Social practices of Polish farm labour migrants in Norway, Paper presented at XXII ESRS Congress 20-24 August 2007 in Wageningen.
- Arango J. (2000), Explaining migration: a critical view. *International Social Science Journal*, 52(165), 283–295.
- Audebert C. and M. K. Dorai (2010), International migration in the era of globalisation: recent issues and new concerns for research in *Migration in a Globalised World New Research Issues and Prospects*. Edited by C. Audebert and M. K. Dorai. Amsterdam: Amsterdam University Press, 7-20.
- Arango J., Bonifazi C., Finotelli C., Peixoto J., Sabino C., Strozza S. and Triantafyllidou, A. (2009), The Making of an Immigration Model: Inflows, Impacts and Policies in Southern Europe, *IDEA Working Paper No 9*.
- Abreu A. (2010), The New Economics of Labor Migration: Beware of Neoclassicals Bearing Gifts. *Forum of Social Economics*, DOI: 10.1007/s12143-010-9077-2.
- Awad I. (2009), *The global economic crisis and migrant workers: impact and response*, International Labour Office, International Migration Programme. Second edition. - Geneva: ILO.
- Baldwin-Edwards Martin (2009), Regularisations in Europe, Country studies: Greece in *REGINE – Regularisations in Europe*. Edited by Martin Baldwin-Edwards and Albert Kraler. Amsterdam: European Commission and Amsterdam University Press, 297-330.
- Bell N. (2004), *Strawberries from Huelva*, European Civic Forum, (Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.forumciviqueuropeen.org>).
- Bell M.M. and Osti G. (2010), Mobilities and Ruralities: An Introduction, *Sociologia Ruralis*, 50(3), 199-204.
- Boswell C. (2008), Combining Economics and Sociology in Migration Theory. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 549—566.
- Calavita K. (2006), Italy: Immigration, Economic Flexibility, and Integration, University of California. Available from <http://www.utexas.edu/cola/centers/european_studies/content/conferences/immigration_policy/PDF/papers/calavita.pdf>
- Castles S. (2000), International migration at the beginning of the 21st century: global trends and issues, *International Social Science Journal*, 52 (165), 269-281.
- Castles S. (2006), Guestworkers in Europe: A Resurrection?, *International Migration Review*, 40(4), 741–766.
- Castles S. (2010), Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1565–1586.
- Castles S. and Miller M.J. (2009), *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Fourth Edition. Palgrave Macmillan: Basingstoke.
- Cavounidis J. (2002), Migration in Southern Europe and the case of Greece. *International Migration*, 40(1), 45-70.

- Chappell L., Latorre M., Rutter J. and Shah J. (2009), *Migration and Rural Economies: Assessing and addressing the risks*. Economics of migration Working Paper no6. Institute for Public Policy Research.
- Glossop C. and Shaheen F. (2009), *Accession to Recession: A8 migration in Bristol and Hull*. Centre for cities.
- Constant A. (2005), Immigrant adjustment in France and impacts on the natives in *European Migration: What do we know?* Edited by K.F. Zimmermann. Oxford: Oxford University press 263–302.
- Council of Europe – Committee on Migration, Refugees and Population (CMRP) (2006) *Agriculture and illegal employment in Europe*. Parliamentary Assembly. Doc. 11114. Available from <<http://assembly.coe.int>>
- Council of Europe – Committee on Migration, Refugees and Population (CMRP) (2008) *Europe’s “boat-people”: mixed migration flows by sea into southern Europe*. Parliamentary Assembly. Doc. 11688 Available from <<http://assembly.coe.int>>
- Council of Europe - Committee on Migration, Refugees and Population (CMRP) (2010), *Voluntary return programmes: an effective, humane and cost effective mechanism for returning irregular migrants*. Parliamentary Assembly. Doc 12227. Available from <<http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc10/EDOC12277.pdf>> accessed 8/8/2010.
- Council of Europe - Committee on Migration, Refugees and Population (CMRP) (2011), *The large-scale arrival of irregular migrants, asylum seekers and refugees on Europe’s southern shores* Parliamentary Assembly. Doc. 12581 Available from <<http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12581.pdf>>
- COPA-GEOPA, (2002), *Les travailleurs saisonniers dans l’agriculture Européen*, EA(02)97S3.
- Coppel J., Dumont J.C. and Visco I. (2001), *Trends in immigration and economic consequences*. ECO/WKP(2001)10, Economics department working papers n. 284. OECD.
- Davis K. (1989), Social Science Approaches to International Migration, in *Population and Resources in Western Intellectual Traditions*. Edited by M.S. Teitelbaum and J.M. Winter. New York: American Association for the Advancement of Science, 245–261.
- de Haas H. (2009), *Migration System Formation and Decline: a theoretical inquiry into the self-perpetuating and self-undermining dynamics of migration processes*. International migration institute, University of oxford, Working Paper n. 19. Available from http://www.imi.ox.ac.uk/publications/working_papers> accessed 25/3/2011.
- de Zulueta, T. (2003), *Migrants occupant un emploi irrégulier dans le secteur agricole des pays du Sud de l’Europe*, Rapport, Commission des migrations, des réfugiés et de la démographie, Conseil de l’Europe.
- Dobson J., Latham A. and Salt J. (2009), *On the move? Labour migration in times of recession: What can we learn from the past?* Available from: www.policy-network.net.
- Dolfin S and Genicot G. (2010), What Do Networks Do? The Role of Networks on Migration and “Coyote” Use. *Review of Development Economics*, 14(2), 343–359.

- European Commission, Economic and Social Committee, ESC (2000), *Migrant Agricultural Workers from non- EU States*, NAT/051/CES/598/D/Ho/P/vh.
- European Commission (EC) (2006a), *Enlargement, two years after: an economic evaluation*. Directorate-General for Economic and Financial affairs Brussels, Belgium.
- European Commission (EC) (2008), *Strengthening actions and tools to meet integration challenges: Report to the 2008 Ministerial Conference on Integration*. Brussels: SEC(2008) 2626.
- European Commission (EC) (2009a), *Four more countries lift labour market restrictions for Bulgarian and Romanian workers*. IP/09/19. Brussels, 8 January 2009.
- European Commission (EC) (2009b), *The 2009 ageing report: Economic and budgetary projections for the EU-27 Member States 2008-2060*. Directorate General for the economic and financial affairs. Luxembourg.
- European Commission (EC) (2010a), Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2010,
- European Commission (EC) (2010b), *Rural Development in the European Union Statistical and Economic Information 2010*. European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development.
- European Commission (EC) (2010c), *Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of seasonal employment*. SEC(2010) 888. Brussels, 13.07.2010.
- EUROSTAT (2011), Statistics Database on International Migration and Asylum, *All valid permits by reason, length of validity and citizenship on 31 December 2009*. Available from <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> Accessed 21/5/2011.
- Fassmann H. (2009), European migration: Historical overview and statistical problems in *Statistics and Reality: Concepts and Measurements of Migration in Europe*, edited by H. Fassmann, U. Reeger and W. Sievers. Amsterdam: Amsterdam University Press, 21 – 44.
- Faist T. (1997), The crucial meso-level, in *International Migration, Immobility and Development: Multidisciplinary Perspectives*, edited by T. Hammar, G. Brochmann, K. Tamas and T. Faist. 187- 217. Oxford/New York: Berg.
- FRONTEX (2009), *The impact of the global financial crisis on illegal migration to the EU*, European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. ICMPD. Warsaw, Poland.
- FRONTEX (2010), *Annual Risk Analysis*, European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. Warsaw, Poland.
- FRONTEX (2011), *Annual Risk Analysis*, European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. Warsaw, Poland.
- Forum Civique Européen (2002), *Le goût amer de nos fruits et légumes L'exploitation de migrants clandestins dans l'agriculture en Europe*, (Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.forumcivique.org>).
- Fonseca L.M. (2008), New waves of Immigration to small towns and rural areas in Portugal, *Population, Space and Place*, 14, 525-535.

- Jentsch B. and Simard M. (2009), Introduction: Key issues in Contemporary rural immigration, in *International migration and rural areas*. Edited by B. Jentsch and M. Simard, Farnham: Ashgate, 1-16.
- Hall B. (2000), Immigration in the European Union: Problem or Solution? OECD Observer (Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.oecdobserver.org>).
- Harris, J. R., and Todaro, M. P. (1970), Migration, unemployment and development: A two-sector analysis. *American Economic Review*, 60(1), 126–142.
- Haug Sonja (2008), Migration Networks and Migration Decision-Making, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 585—605.
- Heath A. (2006), *Ethnic Penalties in the Labour Market: What Role does Discrimination Play?* Available from < <http://www.ccsr.ac.uk/esds/events/2006-11-07/slides/heath.ppt> >
- Hoggart K. and Mendoza, C. (1999), African Immigrant Workers in Spanish Agriculture, *Sociologia Ruralis*, 37(4), 538–562.
- Hudson K. (2007), The new labor market segmentation: Labor market dualism in the new economy. *Social Science Research*, 36, 286–312
- Iosifides Th. and King R. (1996), Recent immigration to Southern Europe: The socioeconomic and labour market contexts, *Journal of Contemporary European Studies*, 4(9), 70—94.
- Jarvis C. (2000), The Rise and Fall of Albania's Pyramid Schemes, *Finance and Development*, 37(1). International Monetary Fund. Available from <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2000/03/jarvis.htm>>.
- Kahanec M. and Zimmermann K.F. (2009), *Migration in an enlarged EU: A challenging solution?*. Paper prepared for the Workshop: *Five years of an enlarged EU – a positive-sum game*, Brussels, 13-14 November 2008. European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications. Brussels Belgium.
- Kasimis C. and Stathakis, G. (eds), (2003), *The Reform of the CAP and Rural Development in Southern Europe*, Aldershot, Ashgate.
- Kasimis C. and Kassimi Ch. (2004), Greece: a History of Migration. *Migration Information Source*, Migration Policy Institute. Available from < <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=228> > accessed 6/10/2010.
- Kasimis C. and Papadopoulos A.G. (2005), The Multifunctional Role of Migrants in the Greek Countryside: Implications for the Rural Economy and Society. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(1), 99-127.
- Kasimis C. and Papadopoulos A.G. (2008), *Qualitative Empirical Study of Migrants' Impact on Receiving Local Economies in Greek Regions*, Unpublished Final Report, HuReDePIS, INTERREG IIIB, Agricultural University of Athens.
- Kasimis C. (2005), Migrants in the Rural Economies of Greece and Southern Europe *Migration Information Source*, October 2005 Available from <<http://migrationinformation.org>>
- Kasimis C. (2008), Survival and Expansion: Migrants in Greek Rural Regions, *Population, Space and Place*, 14, 511-524.

- Kasimis C. (2010), Socio-demographic imbalances in rural Europe and international mobility to rural areas: the case of Greece, *Przeglad Socjologiczny*, 59(2), 57-77.
- Kasimis C., Papadopoulou A.G. and Pappas C (2010), Gaining from Rural Migrants: Migrant Employment Strategies and Socioeconomic Implications for Rural Labour Markets *Sociologia Ruralis*, 50(3), 258-276.
- Kershen A.J. (2009), Preface, in *International migration and rural areas*. Edited by B. Jentsch and M. Simard, Farnham: Ashgate.
- King R. (2000), Southern Europe in the Changing Global Map of Migration in *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*. Edited by R. King, G. Lazaridis, Ch. Tsardanidis. MacMillan Press: London.
- King R. (2002), Towards a New Map of European Migration, *International Journal of Population Geography*, 8, 89-106.
- King R. and Skeldon R. (2010), "Mind the Gap!" Integrating Approaches to Internal and International Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1619—1646.
- King R. and Thomson M. (2008), The Southern European Model of Immigration: Do the Cases of Malta, Cyprus and Slovenia fit? *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10(3), 265—291.
- King R., Warnes A.M. and Williams A.M. (1998), International retirement migration in Europe, *International Journal of Population Geography*, 4, 91-111.
- Kosic A., Kruglanski A.W., Pierro A. and Mannetti L. (2004), The Social Cognition of Immigrants' Acculturation: Effects of the Need for Closure and the Reference Group at Entry, *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(6), 2004, 796-813.
- Krissman F. (2005), Sin Coyote Ni Patrón: Why the "Migrant Network" Fails to Explain International Migration. *International Migration Review*, 39(1), 4-44.
- Koser K. (2009), Why Migration Matters, *Current History*, April 2009, 147-153.
- Lee E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47—57.
- Labrianidis L. and Sykas Th. (2009), Geographical proximity and immigrant labour in agriculture: Albanian immigrants in the Greek countryside. *Sociologia Ruralis*, 49(4), 394-414.
- Lianos Th. P., Sarris A.H. and Katseli L.T. (1996), Illegal Immigration and Local Labour Markets: The Case of Northern Greece. *International Migration*, 34(3), 449—484.
- Lianos Th. P and Pseiridis A. (2011), Remittances of Immigrants in Greece, *Review of Development Economics*, 15(2), 340—355.
- Lyons K. and Huegler N. (2010), Immigration and the European Union, in *Immigration Worldwide Policies, Practices, and Trends*. Edited by U.A. Segal, D. Elliott and N.S. Mayadas. Oxford: Oxford University Press, 437- 448.
- Massey D. Arango, J. Hugo, G. Kouaouci, A. Pellegrino, A. and Taylor, E. (1993), Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431—466.
- Maroukis T. 2009. *Undocumented Migration: Counting the Uncountable. Data and Trends across Europe*, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy.
- Marsden T. (1998), New Rural Territories: Regulating the Differentiated Rural Spaces, *Journal of Rural Studies*, 14(1), 107-117.

- Médecins sans Frontières (MSF) (2007) *Migrants employed in Agriculture in Southern Italy continue to work and live in deprivation and unhealthy conditions*, 30/01/2007 available from <<http://www.msf.org>>
- Milbourne, P. (2007), Re-populating Rural Studies: Migrations, Movements and Mobilities, *Journal of Rural Studies*, 23, 381-386.
- Molho I. (1986), Theories of migration: a review. *Scottish Economic Journal*, 33(4), 396-419.
- Moro D. (2006), International Retirement Migration: Legal Framework in European Union, Warwick University Department of Economics.
- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2009), *International Migration Outlook*, SOPEMI 2009, Special Focus: Managing Labour Migration Beyond the Crisis ISBN 978-92-64-05661-9.
- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2010), *International Migration Outlook*, SOPEMI 2010, ISBN 978-92-64-08602-9.
- Papadopoulos A.G. (2011), Transnational Immigration in rural Greece: Analysing the Different Mobilities of Albanian Immigrants, *Translocal Ruralism: Mobility and Connectivity in European Rural Spaces*. Edited by C. Hedberg and R.M. do Carmo. Dordrecht: Springer, 163-183.
- Penninx R. (2010), European research on international migration and settlement of immigrants: a state of the art and suggestions for improvement in *Migration in a Globalised World New Research Issues and Prospects*. Edited by C. Audebert and M. K. Dorai. Amsterdam: Amsterdam University Press, 21-40.
- Poros M.V. (2011), Migrant social networks: Vehicles for migration, Integration and development. *Migration Information Source*. March 30, 2011. available from <<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=833> > accessed 4/4/2011.
- Piore, M.J. (1979), *Birds of Passage*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Reich, M., Gordon, D.M. and Edwards, R.C. (1973), Dual Labour Markets: A Labour Market Segmentation. *American Economic Review*, 63(2), 359-365.
- Reyneri E. (2004), Immigrants in a segmented and often undeclared labour market, *Journal of Modern Italian Studies*, 9(1), 71-93.
- Roux B. (2006), Agriculture, marché du travail et immigration. Une étude dans le secteur des fruits et légumes méditerranéens. *Mondes en Développement* 34(2), 103-117.
- Rosenow K. (2009), The Europeanisation of Integration Policies, *International Migration* 47(1), 133-159.
- Salt J. (2006), *Current trends in international migration in Europe*, Consultant's Report, Council of Europe CDMG (2006) 22e, Strasbourg.
- Sobotka T. (2009), Migration continent Europe: Data and Trends, *Vienna Yearbook of Population Research* 2009, 217-233.
- Solé C. (2004), Immigration policies in Southern Europe, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(6), 1209-1221.
- Stalker P. (2002), Migration Trends and Migration Policy in Europe, *International Migration*, 40(5), 151-179.

- Statham P. and Gray E. (2005), The Politics of Immigration and Asylum Policy in Western Europe, Centre for European Political Communications, European Political Communication, Working Paper 12/05. ISSN1477-1373. Available from <http://www.eurpolcom.eu/exhibits/paper_12.pdf> Accessed 5/6/2011.
- Stark O. and Bloom, D.E. (1985), The new economics of labor migration. *American Economic Review*, 75(2), 173–178.
- Schierup C.U., Hansen P. and Castles S. (2006), *Migration, Citizenship, and the European Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Tsibos C. (2006), The Impact of Migration on Growth and Ageing of the Population in a New Receiving Country: The Case of Greece. *International Migration*, 44(4), 231-254.
- Vasileva K. (2010), *Populations and Social conditions*, Eurostat: Statistics in focus 45/2010 Eurostat.
- Vingt minutes (2008), *Sale temps pour les saisonniers immigrés*, 25/8/2008. Available from <www.20minutes.fr>
- Zimmermann K.F. (2005), Introduction: What do we know about European Migration, in *European Migration: What do we know?* Edited by K.F. Zimmermann. Oxford: Oxford University press 1-14.
- Zimmermann, K. (1995), Tackling the European Migration Problem, *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 45-62.
- Zolberg A.R. (1989), The Next Waves: Migration Theory for a Changing World, *International Migration Review*, Special Silver Anniversary Issue: International Migration an Assessment for the 90's. 23(3), 403-430.
- Zontini E. (2007), *Transnational Families*, *Social Work and Family Research Network*, Boston: Boston College. Available from <http://wfnetwork.bc.edu/encyclopedia_entry.php?id=6361&area=All>. Accessed 1/11/2011.
- United Nations (UN) (2002a), *International Migration Report 2002*, Department of Economic and Social Affairs.
- United Nations (UN) (2002b), *International Migration from Countries with Economies in Transition: 1980-1999*, Population Division, Department of Economic and Social Affairs ESA/P/WP.176.

Ιστοσελίδες

- http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/freedom/article_7306_el.htm
- <http://europa.eu/>
- http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology#The_new_typology
- <http://www.lawyersvoice.gr/>
- <http://www.reporter.gr>